

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA 19.YY SONLARI 20.YY
BAŞLARINDA TEKKE VE ZAVİYELERİN YÖNETİMİ

Yüksek Lisans Tezi

Elmas ŞAHİN

Çorum 2019

**OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA 19.YY SONLARI 20.YY
BAŞLARINDA TEKKE VE ZAVİYELERİN YÖNETİMİ**

Elmas ŞAHİN

**Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Zekeriya IŞIK**

ÇORUM 2019

KABUL VE ONAY

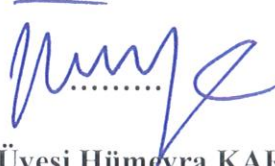
Elmas Şahin tarafından hazırlanan *Osmanlı İmparatorluğu'nda 19.Yüzyıl Sonları 20. Yüzyıl başlarında Tekke ve Zaviyelerin Yönetimi* başlıklı bu çalışma, 17/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Fahri MADEN (Başkan)

Doç. Dr. Zekeriya IŞIK (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Hümevra KARABIYIK

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Enstitü Müdürü

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı beyan ederim.(17/06/2019)

Elmas ŞAHİN

İmzası

ÖZET

ŞAHİN, Elmas. “*Osmanlı İmparatorluğu ’nda 19.yy Sonları 20.yy Başlarında Tekke ve Zaviyelerin Yönetimi*”, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2019.

Osmanlı İmparatorluğu’nun hayatta bulunduğu uzun tarihsel dönemde tekke ve zaviyelerin yönetimi meselesi hep aynı şekilde devam etmemiştir. Yaşanan büyük siyasi, toplumsal ve kültürel gelişmeler, tekke ve zaviyelerin devlet ve toplum açısından mahiyetinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Buna bağlı olarak tekke ve zaviyelerin yönetim biçimlerinde de yer yer önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır. Özellikle de 19. yüzyılda Osmanlı toplumu hem ağır iç ve dış sorunlarla karşılaşmış hem de modernleşme çabalarıyla büyük siyasi ve içtimai değişimlere uğramıştır. Bu çalışmada söz konusu gelişmeler de dikkate alınarak özellikle İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi’nde bulunan 1776 Nolu Meclis-i Meşâyih Derkenar Defterinde(27 M 1324/23 Mart 1906, 26 R 1325/8 Haziran 1907) yer alan verilerden ve buna ek olarak da Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı arşivinde yer alan kayıtlardan, birinci ve ikinci elden kaynaklardan da istifade edilerek 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarında Osmanlı’da tekke ve zaviyelerin yönetimi ve ortaya çıkan sorunlar izah edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Tekke, Zaviye, Meşihat, Meclis-i Meşâyih.

ABSTRACT

ŞAHİN, Elmas. “The Management of dervish lodges in in the Ottoman Empire at End of 19. Century and begining of 20. Century”, (Master Thesis), Çorum, 2019.

In the long historical period in which the Ottoman Empire survived, the issue of the management of the dervish lodges did not continue in the same way. The major political, social and cultural developments have led to significant changes in the nature of the dervish lodges and the state. As a result, important differences have emerged in the management of lodges and lodges. Especially in the nineteenth century, Ottoman society faced heavy internal and external problems, and underwent major political and social changes through modernization efforts. In this study, especially considering these developments, especially in Istanbul Mufti's Office Meşihat Archive Number 1776 In The Book Of The Assembly-i Meşâyih Derkenar (27 M 1324/23 March 1906, 26 R 1325/8 June 1907) in addition to the data In the archives of the Presidency of the State Archives Presidency of the Presidency, the end of the 19th century at the beginning of the 20th century the management of the dervish lodges and zaviyeler tried to explain the problems arising.

Key words: Ottomans, Monastery, Zaviyah. Meshikhat.

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans tezimin hazırlanma sürecinde maddi manevi desteklerini esirgemeyen, herkesten çok üzerimde emekleri bulunan sevgili AİLEME Őükranlarımı sunuyorum. Kaynak araŐtırmasında bana maddi ve manevi yönden büyük yardımda bulunan, her daim destekçim olan kardeŐim Resul ŞAHİN'e teŐekkürü bir borç bilirim. Deđerli tavsiyeleri ve katkılarından dolayı çalışmanın oluŐumuna ışık tutan, hiçbir zaman yardımlarını benden esirgemeyen tez danıŐmanım Doç. Dr. Zekeriya IŞIK'a teŐekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
TEŞEKKÜR	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	v
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ	1
Amaç, Yöntem.....	9
İlgili Literatür ve Araştırmalara Dair.....	10
BİRİNCİ DÖLÜM	13
OSMANLI MODERNLEŞME SÜRECİNDE TEKKE ve ZAVİYELERİN MERKEZİLEŞTİRİLMELERİ	13
1.1. Osmanlı Modernleşme Süreci ve Tekke- Zaviyelerin Konumu	13
1.2. Merkezîyetçiliğin Toplumsal Alana Yayılması Bağlamında Merkezi Tekke Uygulaması.....	16
1.3. Tekke ve Zaviyelerin Islah Çalışmaları Bağlamında Meclis-i Meşâyih	22
İKİNCİ BÖLÜM	29
19. YY SONLARI 20. YY BAŞLARINDA TEKKE VE ZAVİYELERİN YÖNETİMİ	29
2.1. Şeyhlerin Tekke ve Zaviyelere Atanmaları Meselesi.....	30
2.2. Şeyh Atamalarında İmtihan Uygulaması.....	46
2.3. Tekke ve Zaviyelerin Teftişi.....	53
2.4. Tekke ve Zaviyelerin Gündelik Yönetimi	57
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	62
TEKKE VE ZAVİYELERİN YÖNETİMİNDE YAŞANAN SOSYO- EKONOMİK SORUNLAR	62
3.1. Tekke Vakıflarına El Konulması Sorunu	62
3.2. Ayni ve Nakdi Yardımlar Sorunu.....	68
3.3. Meşâyihin Maaş Sorunu	74
SONUÇ	80
KAYNAKÇA	82
EKLER	93

KISALTMALAR

Ansk.	: Ansiklopedi
AÜSBE	: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
CUID	: Cumhuriyet İlahiyat Dergisi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed. Fak.	: Edebiyat Fakültesi
EKEV	: Erzincan Kültür ve Eğitim Vakfı
EM	: Encümeni Meşâyih
Fak.	: Fakültesi
Haz.	: Hazırlayan
HÜİFD	: Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
İTÜ	: İstanbul Teknik Üniversitesi
MA	: Meşihat Arşivi
md.	: Madde
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MM	: Meclis-i Meşâyih
MÜ	: Marmara Üniversitesi
MÜSBE	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
MÜTAE	: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
nr.	: Numara
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
Dergisi	
OTDTS	: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü
s.	: Sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
Semp.	: Sempozyum
sy.	: Sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SÜHFD	: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu

TÜSEV : Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı

VD : Vakıflar Dergisi

vr. : Varak

Yay. : Yayın

ÖN SÖZ

Toplumsal alanda sivil bir inisiyatifle faaliyet gösteren tekke ve zaviyeler, her dönemde varlığını sürdürmüş, gerek devlet gerekse toplum ile münasebetler kurmak suretiyle sosyal ve içtimai yapı üzerinde etkisini hissettirmiştir. 19. Yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde modernleşmeye bağlı olarak meydana gelen değişim ve dönüşümler her alanda kendini göstermiş bu bağlamda tekke ve zaviyelerin yönetimi, devlet ve toplumla ilişki biçimlerinde de önemli değişiklikler olmuştur. Bu çalışmada söz konusu modernleşmeye, dahili ve harici etmenlere bağlı gelişmeler de dikkate alınarak tekke ve zaviyelerin yönetimi, yönetim üzerinde giderek artan devlet etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışma temelde 27 M 1324/23 Mart 1906, 26 R 1325/8 Haziran 1907 tarihli olup İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde bulunan 1776 Nolu Meclis-i Meşâyih Derkenar Defterinden elde edilen verilere dayanmaktadır. Tezin oluşum sürecinde, 1776 Nolu Tekke ve Zaviye defteri tedarik edilerek, günümüz harflerine çevrilmiştir. Akabinde transkribe edilen defter Word dosyasında korunmuştur. Bunun yanısıra Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı arşivinde yer alan kayıtlardan, birinci ve ikinci elden kaynaklardan da istifade edilerek konu incelenmiştir.

Bu çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konuya dair genel çerçeve çizilmeye çalışılarak tekke ve zaviyelerin üstlendikleri roller ortaya konulup, konuya dair önemli kaynaklar hakkında bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde Osmanlı Devleti'nin modernleşme süreci ele alınarak buna bağlı olarak tekke ve zaviyelerin merkezileştirilmeleri hususu üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde bu modernleşme hamlesine bağlı olarak 19.yüzyıl sonları 20.yüzyıl başlarında tekke ve zaviyelerin yönetimi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın son bölümü olan üçüncü bölümde ise, ikinci bölümde ortaya konulan verilerden yola çıkılarak tekke ve zaviyelerin yönetiminde yaşanan sosyo-ekonomik sorunlar değerlendirilmiştir.

GİRİŞ

Sosyal ve kültürel tarihimizde ehemmiyet arz eden tekke ve zaviyeler, tasavvuf anlayışının ve terbiyesinin işlendiği, hayatın bir çok alanında önemli işlevler gören kurumlardır. Tekkenin, tekye kelimesinden bozma dayanmak, yaslanmak, güvenmek anlamına geldiği ve çoğulunun da “tekâyâ” olduğu kaydedilmiştir.¹ Kâmus-ı Türkî’de tekye kelimesi “Müennes bir isim olup Arapçadır. Aslı Vikâ’ olup, dayanma, güvenme anlamına geldiği belirtilmiştir. Bir şeyhin riyâseti altında ve idaresinde dervîşân taifesinin istinâd ettikleri ve zikir ve mukabele ve çile ile uğraştıkları daire-i mahsusa, hankah, dergâh, zaviye, ribât, âsitâne, imaret, düveyre, mihrap, tevhidhâne, harâbat”² şeklinde ifade edilmiştir. O halde küçük farklar olmakla beraber tekke, “zaviye”, “hankah”, “dergâh” ve “âsitâne” gibi isimlerle de anılmıştır.

Zaviye ise, çoğulu zevaya olup köşe, bucak, evin küçük bir köşesi, hücre gibi anlamlara gelmekte olup genellikle şehir ve kazaların kenarlarında, uzakça yerlerde kurulmuş³ daha küçük tekkeleri ifade etmek için kullanılmıştır. Ahmet Yaşar Ocak’a göre Osmanlı Devleti’nde; “herhangi bir tarikata ait olup içinde dervişlerin yaşadığı ve gelip geçen yolcuların bedava misafir edildikleri” binaları, şehirlerde mescid, medrese ve hamam gibi bölümleri bünyesinde toplayan külliyesi ve geçitlerde, yol kenarlarında yolculara bir sığınak niteliğinde olup yiyecek, içecek ve yatacak yer sağlayan küçük misafirhaneleri ifade etmek için zaviye kelimesi kullanılmıştır.⁴

İlk tekkenin, “Remle’de Hâce Abdullah Ensârî” tarafından kurulduğu kaydedilmiştir.⁵ Erken dönem tekkelerine Savma’ya adı da verilmiştir. Mecazi olarak tekkeye harabat, humhâne, âteşgede, meyhane de denirdi.⁶ Genel itibariyle tekke, dervişlerin ve müritlerin yaşadıkları, bir şeyh veya halifesinin yönetimi altında o tarikatın erkanına göre zikir, âyin ve ibadet ettikleri, seyr u süluk⁷ ile meşgul oldukları,

---

¹ Ferit Devellioğlu, Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat, Haz: Aydın Sami Güneçyal, (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1996.), “Tekâyâ” md., 1068.

² Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, (Dersaadet: İkdâm Matbaası,1317), 432. Mustafa Kara, Tekke, DİA, 368.

³ Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, (İstanbul : Anka Yayınları, 3. Baskı, 2005), 722.

⁴ Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı Sufiliğine Bakışlar Makaleler- İncelemeler (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 250.

⁵ Mustafa Akdağ, Türkiye’nin İktisadi ve İctimaî Tarihi, c. I, (İstanbul:TTK Yayınları, 1974), 38.

⁶ Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, 646, Ocak, Osmanlı Sufiliğine Bakışlar, 248.

nefs terbiyesi gördükleri, ruhen ve ahlaken eğitilip olgun ve yetkin kişiler hâline gelme mücadelesi verdikleri yer olarak tanımlanmaktadır.⁸

Bununla birlikte tekke ve zaviyeler sadece zikir ve ibadet yeri olmakla kalmayıp kuruldukları dönem itibariyle var oldukları bölgelerde çeşitli hizmetler yürütmüşler ve var oldukları bölgelerde önemli bir merkez konumuna gelmişlerdir. Tekkelerin yürüttüğü hizmetler ise;

-Tekke ve zaviyeler eğitim kurumlarıydı. Dini ve tasavvufi ilimleri öğretirler, “müritlerine ve muhiplerine” tarikat, hakikat gibi konularda dersler verilmekteydi.⁹ Tarikatın, Kur’an’ın emrettiği hikmet ve güzel öğütlerle insanları dine, hakikate çağırdığı kaydedilmiştir.¹⁰

-Tekke ve zaviyelerde, olaylara ve çevreye farklı bir düşünceyle yaklaşmış, Kur’an-ı Kerimi ve hadis-i şerifleri kolayca kavrayabilmişlerdir. Eğitim genellikle Türkçe olmakla birlikte bazı tekkelerde Arapça ve Farsça’ya da önem verilmiş, bu anlayışa uygun olarak tekkelerde tefsirlerin yazıldığı ve hadislerin okutulduğu kaydedilmiştir.¹¹

-Edebiyat, kültür, sanat ve musiki alanlarında önemli gelişmelerin yaşandığı ve yaşatıldığı mekanlar olmuşlardır. Şeyhlerin halka yönelik olarak belli günlerde yaptığı vaaz ve nasihatler söz konusu edebiyat ve müzik icrası yazılı kültürün kırsal kesimlerdeki en önemli temsilcisi olarak bu kurumları birer halk eğitim ve kültür merkezine dönüştürmüştür.¹² Örneğin; Türk müziğinin önemli şahsiyetleri olan “Buhûrizâde Mustafa İtrî, Hamâmîzâde İsmâil Dede Efendi, Zekâi Dede, Rauf Yektâ,

---

⁷ F. W. Hasluck, Bektaşilik İncelemeleri, (İstanbul: Say Yayınları, 2012), 69; *Taha Ağca, “Yusuf Hakîki’ye (ö.1487) Göre Seyr-u Süluk”, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 35 (Ocak-Haziran 2016):126-145. Lügatte yürümek, yolda gitmek, seyahat demek, bakmak olan seyr, tasavvufta Hakk’a ermek, manevi yolculuk yapmak, usul dairesinde maneviyatın yükseltilmesi, Hakk’a ermek için bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde çıkılan manevi ve rûhi yolculuktur.*

⁸ Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1991), 478.

⁹ Ocak, Osmanlı Sufiliğine Bakışlar, 224-225.

¹⁰ Ziya Kazıcı, Osmanlı Vakıf Medeniyeti, (İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2003), 182.

¹¹ İrfan Gündüz, Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri (İstanbul: Seha Neşriyat, 1984), 76; Abbas Çelik, Din Eğitimi Ders Notları, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1999), 45; Cahid Baltacı, XV- XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005), 18.

¹² Ahmet Yaşar Ocak ve S. Faroqhi, “Zaviye”, İslam Ansiklopedisi XIII, (1993): 468-476; Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar (Ankara: Akçağ Yayınları, 2013), 342. Yavuz Demirtaş, “XIX. Yüzyıl İstanbul’unda Tekke Müsikisi”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 22-26; Mehmet Demirci, “Tasavvuf Kültürü ve Romanımız, Samiha Ayverdi Örneği”, Kubbealtı Akademi Mecmuası, (1998): 40-44.

Subhi Ezgi” gibi sanat icra edenler “Ali Nutkî Dede, Abdülbâki Nâsır Dede, Mehmed Calâleddîn Dede, Abdülbâkî Baykara Dede” gibi yeni makamlar bulup, ayinler besteleyen önemli musikişinasları yetiştirmişlerdir.¹³

-Tekkelerdeki kütüphaneler tekke eğitimine farklı bir ilmî ağırlık kazandırmıştır. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla beraber buralardaki birçok eser başta yazma eserler kütüphaneleri olmak üzere diğer kütüphanelere verilmiştir.¹⁴ Örneğin Konya Mevlevi dergahının kütüphanesi günümüze kadar ulaşmış, önemli tekke kütüphanelerinden biridir.¹⁵

-Tekke ve zaviyeler bazı hastalıkların mesela ruh ve sinir hastalıkları gibi tedavi merkezi olarak da hizmet vermişlerdir.¹⁶ Bunun yanısıra çaresizlerin, sakatların ve hastaların bakımlarının yapıldığı yerlerdir. Mesela, Musul ve buraya bağlı yerlerde olan akıl hastalarının Alemdar Şeyh Ahmed Efendi tarafından tedavi edilmeleri ve bu hekimliğinin karşılığı olarak maaş aldığı anlaşılmaktadır.¹⁷ Diğer bir hadisede ise Kastamonu’daki Ali İbn-i Süleyman İbn-i Ali’nin çevre sancaklardan gelen mecnunların burada şifa buldukları kaydedilmiştir.¹⁸ Şehrin giriş ve çıkışında gelip gidenlerin hastalıklı olup olmadıkları, kapılardaki doktor ve görevlilerce muayene edilir, hasta olanlar bu tekkelerde tedavi altına alınırlardı.¹⁹ Yine Miskinler Tekkesi de genel halk sağlığı hususunda hizmet vermiştir.²⁰

---

¹³ Mustafa Erdoğan, Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Mevlevi Şeyhi Abdülbâkî Baykara Dede Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Şiirleri (İstanbul:Dergâh Yayınları, 2003), 176; Yavuz Demirtaş, Ramazan Kamiloğlu,” Tasavvufî Kurumların Fonksiyonları Ve Türk Müsıkisine Katkıları”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 8(2) (2017):192-207.

¹⁴ Mustafa Kara, “Tekke Eğitimi ve Literatürü”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, c. 6, sy. 12 (2008), 109- 115; Suraya Faroqhi, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, çev. Elif Kılıç, (İstanbul :Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 203-208.

¹⁵ Ahmet Yapıcı, “Türkiye’de Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasının Sosyolojik Sonuçları” ,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, 2012), 53-54.

¹⁶ Mustafa Kara, Dervişin Hayatı Sûfinin Kelamı, , (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005), 52-54.

¹⁷ İ. DH. Nr. 1313/1311, 26 Za 1311/31 Mayıs 1894.

¹⁸ C. SH. Nr. 5/224, 29 N 1139/ 20 Mayıs 1727.

¹⁹ A. MKT. 149/25, 20 L 1264/ 19 Eylül 1848. Ziya Kazıcı, İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2006), 295-299; Fahri Belen, Tarih Işığında Devrimlerimiz (İstanbul:Cumhuriyet Yayınları, 1970), 15-18. A. MKT. MVL. Nr. 31/64, 8 Za 1266/ 15 Eylül 1850.

²⁰ Mustafa Kara, Tekkeler ve Zaviyeler, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1977), 120-128.

-Tekke ve zaviyeler spor hususunda da halkın teveccühüne mazhar olmaktadır. Osmanlı döneminde, Zeyrek'teki Pehlivanlar Tekkesi, Okmeydanı'ndaki Okçular Tekkesi gibi bazı tekkeler spor veya askeri amaçlı hizmet vermişlerdir.²¹

-Tekke ve zaviyeler Anadolu ve Balkanların²² Türkleşmesi ve İslamlaşması, çoğunluğu göçebe olan toplulukların yerleşik hayata geçmeleri, buldukları yerlerde iskan edilerek buraların yer ve yurt edinilmesi gibi hayati konularda da önemli bir yer teşkil etmişlerdir.²³ Tebliğ ve irşad görevlerini üstlenip, fetihlerin kolaylaşmasında etkili olan tekke mensuplarına "alp, gazi, alperen ve zümre-i Bektâşîyan" gibi isimler verilmiştir.²⁴ Yine ilk dönemlerde şehircilik anlamında ve yeni köylerin, beldelerin kurulmasında tekkeler büyük rol oynamışlardır. Bazı yerleşim isimlerinin Dedeköy, Erenköy, Veliköy, Tekkeköy, Tekkedere, Tekkegüney, Tekkekızıllar, Tekkekaryesi, Tekkeyenicesi, Dıştekke, Tekkeviran, Tekkekaya gibi isimler olması bu durumun kanıtı olduğu kaydedilmiştir.²⁵

-Tekke ve zaviyeler ıssız ve tehlikeli bölgelerde tekkeler kurarak oralarda güvenliği sağlayarak barınak özelliği taşımışlardır. Özellikle karlı ve yağmurlu havalarda derviş devriyeler etrafa dağılır, yolunu kaybeden veya üşüme tehlikesi geçiren insanlar bulunarak getirilir ve gerekli ilk yardımlar tekke de yapılırdı.²⁶ Bu yönüyle bakıldığında tekkeler ilk yardım merkezi olarak da hizmet vermekteydi.²⁷

---

²¹ Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, 120-128.

²² Semavi Eyice, "Çorum'un Mecidözünde Âşık Paşa-Oğlu Elvan Çelebi Zâviyesi", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, c. XV, 211-246; Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviyeler: Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme", *Vakıflar Dergisi*, sy.12, (1978): 247- 269.

²³ Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *VD.*, II, (1942): 279-304. Ocak, "Zaviyeler, 247-269; Harun Bostancı, "Osmanlı Döneminde Karadeniz Bölgesinde Kurulan Tekke ve Zaviyeler", (Yükseklisans Tezi, Fırat Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, 2007), 16-17.

²⁴ Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, (İstanbul:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2006), 295-299; İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, (İstanbul: Seha Neşriyat, 1984), 86.

²⁵ Ahmet Işık Doğan, "Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları, Tekkeler, Zâviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları", (Doktora Tezi, İTÜ Mühendislik Mimarlık Fakültesi, 1977), 1-98; Mustafa Kara, "Tekke", 369.

²⁶ Kazıcı, *İslam Medeniyeti*, 295-299; Saim Savaş, *Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1992), 102-103.

²⁷ Mustafa Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları Tarikatlar-Tekkeler-Şeyhler* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2005), 39.

-Tekkeler kuruldukları bölgenin iskanına, ihya ve imarına yardımcı olmaktadır.²⁸ Tekkelerin barınma özelliğine binaen Evliya Çelebi şöyle ifade etmektedir: “Her gece 200 misafir mevcut olup, çul ve çorba çıkarmadan riayet edip hizmet ederler. İsterse o misafir üç gün oturabilir. Fakat üç günden sonra “safâ geldib imanım” diye papuçlarını çevirip yol gösterirler. Ama her gelene elbette bir kahvaltı verirler. Bir acip ve garip mutfağı vardır. Hâsılı Rum (Anadolu) ve Acem’de böyle bir yer görmedim.”²⁹ Tekkelerdeki görevlilerden, gelen misafirlere olması gerektiği gibi hizmette bulunmayanların görevlerine son verileceği, bu kimselerin yerine “ehli takva ve erbabı salahtan” birinin tayin edileceği kaydedilmiştir.³⁰ Bu bağlamda birçok yerleşim yeri tekkeler etrafında oluşmuştur.³¹

-Tekkelerin, kanun ve devlet güçlerince takip edilen siyasi suçlularla mazlumların sığındığı, toplum tarafından kabul görmemiş insanlara kucak açmış ve onları tekrar insanlara, topluma kazandırmaya çalışarak, bugünkü sefarethaneleer gibi sığınma yerleri olarak da görüldüğü kaydedilmiştir.³²

-Tekke ve zaviyelerin önemli hizmetlerinden biri de ekonomik katkılarıdır. Kuruldukları yer itibarıyla ticaret yolları üzerinde yer almışlar ve buralardan geçen ticaret erbabına hizmet veren sivil kuruluşlar olmuşlardır. Tüccarlar için hem güvenlik açısından hem de dinlenmek açısından bir konaklama yeri özelliği taşıyan tekke ve

---

²⁸ Kara, Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları, 38. Kazıcı, İslam Medeniyeti, 295-299, Savaş, Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi,103; Mehmet Necmetin Bardakçı, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Sürecinde Tasavvuf ve Trikatlar”, İnsan Bilimleri Arayışları, yıl.1, sy. 2 (1999):1-16.;Zekeriya Işık, “Hasan Balım Sultan Zaviyesi’nin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Tarihi”, Turkish Studies, (2018): 315-334; Ahmet Cahid Haksever, “Çorum’da Bektâşi Zaviyeleri: Tarihi Süreçler ve Fonksiyonları”, EKEV Akademi Dergisi, yıl,12, sy. 36 (2008): 67-86; Balım Sultan Zaviyesi’nin geçit bölgelerinde ıssız yerlerde kurulduğuna dair bk. MAD 22214. Aynı şekilde Seyyit Murat Zaviyesi’nin kurulduğuna dair bk. DH. MKT. Nr. 1846/34, 24 Zilkade 1308/1 Temmuz 1891.

²⁹ Mustafa Kara, Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler (İstanbul:Dergah Yayınları, 2000), 142.

³⁰ Kara, Din, Hayat, Sanat Açısından, 63.

³¹ Devlet çok önemli kamusal hizmetler gören tekke yönetimlerini görev ve sorumluluklarını yerine getirmediğinde uyarma ihtiyacı hissetmiştir. Mesela Kastamonu kadısına gönderilen bir hükümde Kastamonu’da ayende ve revendeye yemek vermeleri lazım iken vermeyen tekke şeyhlerinin yolculara yemek vermeleri emredilmiştir. A. DVNSMHM.d. 80/284.

³² Hasan Kâmil Yılmaz, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar (İstanbul:Ensar Neşriyat, 2004), 272-273; Cahit Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2007), 298; Fatih Köse, “Şehrin Savunmasında Sivil Cephe Olarak Tekkeler”, (Yükseklisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, 2016), 46-47.

zaviyelerde bulunanlar, bağ, bahçe ve değirmen gibi kurdukları ticari kuruluşlarla da üretime katkıda bulunmuşlardır.³³

-Toplumun farklı zamanlarda bir araya geldiği, bilinç kazanıp ortak bir payda da bulunduğu, kültür edindiği ve insanlar arasında haberleşmenin sağlandığı merkezler olmuş, yayın organlarının yaptığı haberleşme hizmetlerini, o dönemlerde cami ve tekkeler yerine getirmiştir.³⁴

Sonuç olarak baktığımızda tekkelerin, muhtaçlara yardım eden bir sosyal yardım kurumu gibi işlevlere sahip olduğu, fethedilen yerlerde ve boş kalan arazilerde Türkmenlerin iskânında önemli rol oynadıkları, bir şifahane, dârü'l-aceze gibi faaliyet gösterdikleri, eğitim, kültür, sanat, spor ve din hizmeti gibi pek çok alanda önemli fonksiyonlara sahip oldukları görülmektedir.

Osmanlı devletinde pek çok müessese gibi tekkelerde vakıf gelirleriyle faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Tekkelerin ihtiyaçlarını karşılamak, hizmetlerin yerine getirilmesini sağlamak amacıyla vakıflar tesis edilmiştir.³⁵ Bu bağlamda devlet yöneticileri tarafından kurulan vakıflar bulunmakla birlikte genellikle tekkeyi tesis eden şeyh tarafından kurulmaktaydı. Bu sebeple düzenlenen vakfiyede tekkenin yeri, yaptıranı, tekke binası, görevler, şartlar, ayrılan para ve kaynakların belirtildiği kaydedilmiştir.³⁶ Dolayısıyla dönemin tasavvufî anlayışı ve tekkelerdeki yönetim anlayışını anlamamız açısından tekke vakfiyeleri büyük önem arz etmektedir. Vakıf sisteminin var olması tekkelerin devamlılığı hizmetleri aksatılmadan yürütülmesi bakımından olumlu olsa da bazı olumsuz yönleri de olmamış değildir. Mesela, evlada koşullu vakıfların kurulması beşik şeyhliğine kapı aralayarak şeyhlik müessesenin liyakatsiz kişilerin eline geçmesinde ve yozlaşmasında başlıca rol oynamıştır.³⁷ Zira

---

³³ Gündüz, Osmanlılarda Devlet Tekke, 104-106. Şeker, Fetihlerle Anadolu'nun, 139-140. Kara, Din Hayat, Sanat Açısından, 156.

³⁴Kara, "Tekke Eğitimi", 113-114. Yapıcı, "Türkiye'de Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması", 50.

³⁵ Saim Savaş, Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi, 109-110; Ömer Hilmi, vakfi şu şekilde açıklamıştır: "Vakıf, menfaati ibadullaha ait olur vechile bir aynı Cenab-ı Allah'ın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten mahbus ve memnu kılmaktır." Yani bir bireyin, belirli bir amaca yönelik hizmetlerin gerçekleştirilmesi ya da toplum yararı için var olan malını, parasını bağışlamasıdır.

³⁶ Fakir Cavlun, "Eyüp'te Ümmi Sinan Tekkesi Restorasyon Projesi", (Yükseklisan Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü 2006), 32.

³⁷ Bir belge de Bursa' da Nakşbende Tarikatı'ndan Ramazan Baba Zaviyesi'nin zaviyedarı Hacı Hikmet Efendi'nin vefatından sonra oğlunun zaviyedarlık edeceği hususuna dair Sadrazam Sarım Paşa'nın yazısı için bk. A. MKT. Nr. 5/47, 3 N 1264/ 3 Ağustos 1848. Benzer başka bir belge de ise Yozgat'taki Emirci Sultan Veli Zâviyesi (Osman Paşa Tekkesi) ile cami ve zaviyesi evkafı tevliyet ve meşihat hissedarlarından İsmail Hakkı Efendi'ye bırakılacağı kaydedilmiştir. Y. MTV. Nr. 43/6, 2 Ş 1307/ 24

vakıf şartnamelerine göre şeyhin vefatından sonra genellikle postnişinlik oğluna geçmekteydi.³⁸ Şeyh ailelerinin çoğu Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulmasına kadar vakıflarını ellerinde tutabilmişler bu nezaretin kurulmasıyla bütün haklarını devlete teslim etmek zorunda kalmışlar, pek az bir kısmı Cumhuriyet dönemine kadar varlıklarını sürdürebilmişlerdir.³⁹

Tekkelerin, teşkilatlanmalarında 19. yüzyıla kadar belli ölçülerde bir özerkliğe sahip iken, bu yüzyılın ortalarına doğru bürokraside gelişen merkeziyetçi çalışmalara paralel olarak devlet kontrolüne girmeye başladıkları belirtilmiştir.⁴⁰ 1812 tarihli bir fermanla tekke vakıfları, Evkaf-ı Hümayun kontrolüne girmiştir.⁴¹ Yine aynı süreçte aynı tarıkata bağlı bütün tekkeler, tarikatın İstanbul âsitânesi merkez kabul edilerek buraya bağlanmıştır. Meşihatı boşalan tekkeye şeyh atamasında tevcihin Şeyhülislamlık'a bildirilmesi ve merkez tekkenin görüşünün alınması usulünün getirildiği yine bu fermanla tekkelerin idari yönden Şeyhülislamlık'ın ve mali yönden Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kontrolüne girdiği kaydedilmiştir.⁴²

Bu gidişatın sonunda ise, tekkelerin kontrolünün sağlanması adına Meclis-i Meşâiyh'in kurulması olmuştur. Meclis-i Meşâiyh'in kurulmasıyla tekkelerin yönetiminden sorumlu tutulduğu, böylece tekkelerin hiyerarşik olarak denetlenebilmesini sağlayacak merkezi bir sistemin kurulduğu belirtilmiştir.⁴³ İstanbul dâhilindeki tekkelerin Meclis-i Meşâiyh ile haberleşmeyi merkez tekkeler aracılığıyla yürütmesi ve merkez kabul edilen tekkelerin diğer tekkeler üzerinde denetim haklarının bulunması hususları 1334/1915-16 tarihli Meclis-i Meşâiyh Nizamnamesi'nin Merkez

---

Mart 1890. Örneklerimizde şeyhler kendilerinin tesis ettiği evkafın tasarrufunun evladına geçmesini açıkça belirtmiştir.

³⁸ Kara, Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları, 85. Ocak, Osmanlı Sufiliğine Bakışlar, 214-216, Gündüz, Osmanlılarda Devlet Tekke, 169.

³⁹ Ocak, "Zaviyeler", 264.

⁴⁰ Esin Demirel İşli, "İstanbul Tekkeleri Mimarisi Eklentileri ve Restorasyonu", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 1998), 9-10, 152-156. Yapıcı, "Türkiye'de Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması", 64.

⁴¹ Nazif Öztürk, "Evkaf-ı Hümayun Nezareti", TDV İslam Ansiklopedisi, XI, (1995), 521-524.

⁴² Bilgin Aydın, "Osmanlı Devleti'nde Tekkeler Reformu ve Meclis-i Meşâiyh'in Şeyhülislamlık'a Bağlı Olarak Kuruluşu, Faaliyetleri ve Arşivi", İstanbul Araştırmaları, sy. 7, (1998): 93; Gündüz, Osmanlılarda Devlet Tekke, 155. Mustafa Kara, "Tekke", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.40, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 370.

⁴³ Yapıcı, "Türkiye'de Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması", 64; Aydın, "Osmanlı Devleti'nde Tekkeler Reformu", 248.

Tekâyâ Talimatnamesi ile kayıt altına alındığı kaydedilmiştir.⁴⁴ Önce mali haklarını ardından idarî haklarını kaybeden tekkeler, merkezî bürokrasinin denetimi altına girmiştir.

Tekkeleri mimari olarak da incelemek gerekirse şu bölümleri mevcuttur; tekke şeyhlerinin ve şeyh aile fertlerinin gömülü buldukları yere “türbe”, ayinlerin yapıldığı, ders gibi faaliyetlerin yapıldığı, namazların kılındığı yere ise “tevhidhane (meydan, semahane)” denildiği ifade edilmiştir.⁴⁵ Yine tekkelerin bölümlerinden olan “halvethâne (çilehâne)” tek başına ibadet ve zikrin yapıldığı yere denirken, “harem bölümü” de Şeyhlerin aile efradıyla kaldıkları yere denilmiş, ayrıca tekkeye misafir olarak gelen hanımların konuk edildiği yer, erkek misafirlerin ağırlandığı ve sohbetin yapıldığı yere “selamlık”, tekkelerde bulunan dervişlerin kaldığı yere “derviş hücreleri” denildiği kaydedilmiştir.⁴⁶ Tekkelerin yeme, içme, mutfak ile ilgili bölümlerine bakacak olursak çay ve kahve içilen yere “kahve odası”, erzakının sakladığı yere “kiler”, yemeklerin pişirildiği yere ise “mutfak-aşevi” denilmiştir.⁴⁷

Donanımlı tekkelerde ayrıca fırın, taamhâne-somathâne, şerbethâne, ahır ve kümes, kovan-zenburevi, selamlık ve harem hamamları, şadırvan, çeşme, helâ, çamaşırhâne, su haznesi ve kuyu gibi bölümlerin de bulunduğu belirtilmiştir.⁴⁸

Tekkelerdeki görevliler ise, tekkelerin idari yöneticisi konumunda bulunan “postnişin”, postnişinden sonra en yetkili kişiye “sertarik”, ayini idare eden naibe “pişkadem” denirken,⁴⁹ zikir sırasında, dervişleri yönlendiren, ilahi okuyan kişiye

---

⁴⁴ Ekrem Özer, “Osmanlı’ da Tekke ve Tarikat Islahatları -II. Mahmud Dönemi ve Sonrası”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum 2007), 78-89; Kara, “Tekke”, 370; Aydın, “Osmanlı Devleti’nde Tekkeler Reformu”, 248.

⁴⁵ Celâl Esad Arseven, Türk Sanatı, (İstanbul: 1984), 90; Bostancı, “Osmanlı Dönemi’nde Karadeniz”, 10. Mehmet Baha Tanman, “İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemesi”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990), 194- 196.

⁴⁶ Bostancı, “Osmanlı Dönemi’nde Karadeniz” , 10; İsmail Çelik, “Bir Eğitim Kurumu Olarak Tekke ve Zaviyeler”, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum, 2005), 103; Fatih Köse, “İstanbul Halveti Tekkeleri”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010), 36; Ocak, “Zaviyeler”, 264; Tanman, “İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri”, 194- 196.

⁴⁷ Savaş, Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi, 73-74; Ocak, “Zaviyeler”, 264. Kara, “Tekke”, 368-369; İşli, “İstanbul Tekkeleri Mimarisi”, 14, Arseven, Türk Sanatı, 90.

⁴⁸ Tanman, “İstanbul Tekelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri”, 203- 209.

⁴⁹ Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.II (İstanbul:Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 778; Ali Emre İşlek, “Trabzon Eyaleti’nde Devlet-Postnişin İlişkileri (1789-1838)”, (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Samsun, 2014), 60-61-62.

“zâkir”, zakirbaşının yardımcısına ise “peyrev”, namaz kıldırana “imam”, ezan ve namazda bazı görevleri olan görevliye “müezzin” denildiği kaydedilmiştir.⁵⁰ Şeyh vekili ünvanını taşıyan ve tekkede değişik hizmetlerde bulunan kişilere “nakîb” şeyhin terbiyesi altında bulunan kişilere “derviş” ve toplantılardan ve ayinden önce mekânı hazırlayana da “meydancı”⁵¹, mum ve kandilleri temizleyip, yakan görevlilere “çerağ nakibi”, postnişinlerin postunu seren ve kaldıran dervişe “post nakibi”, kahve pişirip, bu işle görevlendirilen kişiye “kahve nakibi” ve diğer görevlilere “değirmenci”, “aşçı”, “bulaşıkçı”, “kilerci”, “ambarcı” denildiği ifade edilmiştir.⁵² Gerek tekkenin bölümleri, gerekse tekkede yürütülen görev ve sorumluluklar aslında karşımızda canlı, dinamik ve karmaşık bir idari, sosyal, ekonomik ve kültürel yapının olduğunu açıkça göstermektedir.

Görüldüğü üzere tekke ve zaviyeler bir taraftan kendine has teşkilat ve teşrifat usulleri, dini ayin ve ritüelleri olan, özgün idari ve yönetim anlayışı bulunan kurumlar olarak dikkat çekmektedir. Diğer taraftan da imparatorluk sathına yayılmaları hasebiyle aslında toplumsal alanda sivil bir iktidarı da temsil etmişlerdir. Yani tekke ve zaviyeler hem devlet ve toplum arasında aracı bir yapı hem de toplum içerisindeki sosyal ağlarıyla güçlü bir sivil iktidar alanını doldurmakta ve yönetmekteydi. Dolayısıyla tekke ve zaviyelerin yönetim meselesi değerlendirilirken söz konusu bu sosyo-politik güç çalışmada mümkün mertebe dikkate alınmıştır.

Amaç, Yöntem

Osmanlı toplumunun yaşamında tekke ve zaviyelerin yadsınamaz bir ehemmiyeti vardır. Bu ehemmiyet tekke ve zaviyelerin tekâmül dönemiyle Osmanlı devletinin kurulma ve gelişme sürecinin örtüşmesiyle de ilgilidir. Bu tarihi yapılar kurumsal niteliklerini kazandıkça toplum nezdinde sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik olarak daha etkin bir pozisyona yükselmişlerdir. Öyleki buralar şeyh merkezli birer dini ve manevi otorite olmalarının yanı sıra, üstlendikleri çok farklı işlevler

---

⁵⁰ Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri, 59. Kara, “Tekke”, 369; Fakir Cavlun, “Eyüp’te Ümmi Sinan Tekkesi”, 33; Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri, 533, 580, 635, 673,777.

⁵¹ Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri, 428; Kara, “Tekke”, 369; Cavlun, “Eyüp’te Ümmi Sinan Tekkesi”, 33. Cemaleddin Server Revnakoğlu, Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü, Yayına Hazırlayan, M.Doğan ve İsmail Dervişoğlu, (İstanbul, 2003), 29, 116, 279.

⁵² Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Yayına Hazırlayanlar: Kâzım Arısan ve Duygu Arısan Günay, (İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 406- 412; Kara, “Tekke”, 369;

Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri, 192. Uludağ, Tasavvuf Terimleri, 386-534.

sayesinde günümüzde bir çok kurum tarafından yerine getirilen görevleri ifa eden genişlikte toplumla iç içe geçmişlerdir. Bu çalışma tekke ve zaviyelerin toplumla olan söz konusu maddi ve manevi güçlü bağlarını da dikkate alarak 19. yy sonları 20. yy başlarında yönetim anlayışlarını, buralarda toplanan sosyo-politik iktidarın mahiyetini, yaşadığı sorunları ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Bu bağlamda tekke ve zaviye yönetimlerinin devletle olan münasebetleri, gelir kaynakları, postnişinlerinin sahip oldukları muafiyetler ve yükümlülükleri, tekkelerde yaşanan değişim ve dönüşümler, modernleşmeyle görülen bazı gelişmeler de çalışmamızda yer almaktadır.

Çalışmada konunun tarihsel niteliği nedeniyle daha çok arşiv kaynaklarından istifade edilmiştir. Dönemin kaynaklarından edinilen bilgi ve bulgular arşiv kayıtlarıyla birlikte değerlendirilerek tenkit edilmiş, konu dönemin koşulları dikkate alınarak analitik bir yöntemle farklı yönleriyle ele alınmak suretiyle sentezlenerek sonuca ulaşma yol ve yöntemi izlenmiştir. Bu bağlamda İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde bulunan 1776 Nolu Meclis-i Meşâyih Derkenar Defteri (27 M 1324/23 Mart 1906, 26 R 1325/8 Haziran 1907) transkrip edilerek burada bulunan veriler temel alınmıştır. Bunun yanı sıra Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı arşivinde bulunan belgeler ile dönemin kaynaklarından ve inceleme eserlerden de istifade edilmiştir.

İlgili Literatür ve Araştırmalara Dair

Tarikatlar özellikle tekke ve zaviyeler üzerinde yapılan çalışmalara gelince bu alanda dikkatleri üzerinde toplayan çalışmaların başında Ömer Lütfi Barkan'ın "Kolonizatör Türk Dervişleri" ve "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" adlı eseriyle M. Fuad Köprülü'nün çalışmaları gelmektedir. Köprülü, tarihsel süreçte Anadolu Selçuklu dönemini baz almış, Anadolu'nun Türkleşip İslamlaşmasında dini zümrelerin önemine vurgu yapmıştır. Semavi Eyice'nin "İlk Osmanlı Devri'nin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler ile Çorum'un Mecidözü'nde Aşık Paşa- Oğlu Elvan Çelebi Zâviyesi" çalışmaları yine bu alanda oldukça önemlidir. Aynı doğrultuda Abdülbâki Gölpınarlı'nın "Mevlanadan Sonra Mevlevilik" ve "Şeyh Bedreddin ve Menakıbı" adlı eserleri de farklı nitelik ve özellikleri olan eserlerdir.

Ahmet Yaşar Ocak'ın alanın uzmanları tarafından yazılan makalelerden oluşan derleme bir kitap olan "Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler" eseri ve "Osmanlı Sufiliğine Bakışlar" Osmanlı toplumundaki tasavvuf hayatını ve sufi çevrelerini ele

olarak, tekke ve tarikatları mimariden, teşkilat yapılarına kadar farklı yönlerini ortaya koymaktadır. Süleyman Uludağ “Tasavvufun Dili ve İslam Düşüncesinin Yapısı Selef, Kelâm, Tasavvuf, Felsefe” adlı eserleri tarih boyunca varlığını hissettiren Sünnîliğin kendi bünyesi içinde ki münakaşalı ve ihtilaflı meselelere belli bir açıdan bakmak, tartışma konusu olan hususların fikrî ve itikadî temellerini tespit etmeye ve imkân ölçüsünde görüş farklarının köküne inmeye çalışması bakımından oldukça önemlidir. Arşiv belgelerine dayanması bakımından orijinal bir çalışma olan İrfan Gündüz’ün “Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri” adlı eseri, tekke ve zaviyeleri bütün yönleriyle genel olarak ele alan Mustafa Kara’nın “Din Hayat Sanat Açısından Tekke ve Zaviyeler” adlı eseri, yine aynı yazarın “Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları Tarikatlar, Tekkeler, Şeyhler” adlı çalışması önemlidir. İsmail Kara’nın “Din ile Modernleşme Arasında” eser özellikle Osmanlı son dönemi ve Cumhuriyete geçiş sürecinde tekke ve zaviyelerin durumunu izah etmesi ve buraların kapatılma sürecindeki tasavvuf mensuplarının tutumlarını sergilemesi açısından yararlanan yol gösterici kaynaklardandır. Bu kaynakların yanı sıra, Zekeriya Işık’ın “Şeyhler ve Şahlar”, “Tekkedeki İktidar” çalışmaları, Zekeriya Akman’ın “Osmanlı’da Devlet Tekke Münasebetleri” eseri ve Fahri Maden’in “İstanbul Bektaşileri” de bu alandaki önemli kaynaklar arasındadır. Bu çalışmalar Osmanlı toplumunda devlet- tarikat ilişkilerinin nasıl bir süreç takip ettiği, dini zümrelerin siyasal ve toplumsal yaşama ne gibi etkileri olduğu, şeyh ve şah ilişkilerinin nasıl bir denge takip ettiği gibi birçok sorunun cevabını bulabildiğimiz eserler olmuştur. Resul Ay’ın “Anadolu’da Derviş ve Toplum” adlı eseri sufiliği, tarikatları ve toplum ilişkilerini öğrenmek adına Anadolu’daki İslamı sunmaktadır. Bütün bunlarla birlikte son zamanlarda konuyu bulabilmemiz açısından oldukça önem arz etmektedir.

Konuya farklı yönlerden ele alan yüksek lisans ve doktora çalışmalarının da arttığını rahatlıkla söyleyebilir, pek çok eser sayabiliriz. Mesela, Hür Mahmut Yücer’in “XIX. Asırda Anadolu’da Tasavvuf” adlı doktora tezi önemli bilgiler vermektedir. Yücer bu çalışmasında tekke ve zaviyelerin Meclis-i Meşâyih öncesi durumları hakkında bilgiler sunmuş ve tekke ve zaviyelere devlet tarafından yapılan müdahaleleri anlatmıştır.

Fahri Maden’nin “Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları” doktora tezi, aynı doğrultuda bir çalışma Ekrem Özer’in doktora tezi

olan “Osmanlı’da Tekke ve Tarikat Islahatları II. Mahmud Dönemi ve Sonrası” önemli bir çalışma niteliğindedir. Yine doktora tezi olan Fatih Köse’nin “İstanbul Halveti Tekkeleri” sadece bazılarıdır. Devlet tekke münasebetleri nasıl bir seyir takip etmiş, tekke ve zaviyelere karşı hangi tedbirler alınıp, hangi ıslah çalışmaları uygulamaya konulmuş gibi bir çok sorunun cevabını bu çalışmalarda bulunabilmektedir.

Osman Sacid Arı’nın “Meclis-i Meşâyih Arşivi’ne Göre Hicri 1296–1307 (Miladi 1879–1890) Yılları Arasında Osmanlı Tekkelerinde Ortaya Çıkan Problemler” adlı yüksek lisans tez çalışması da tekke ve zaviyelere yönelik ıslah çalışmalarını göstermesi bakımından yol gösterici mühim kaynaklar arasındadır. İbrahim Altuntaş’ın “Yeniçeri Ocağı’nın Kaldırılmasından Sonra Bektaşî Tekkeleri ve Osmanlı Yönetimi” adlı yüksek lisans tezi ve “Bir Eğitim Kurumu Olarak Tekke ve Zaviyeler” adlı yüksek lisans çalışmasıyla İsmail Çelik, tekke ve zaviyelerin işlevlerini göstermesi açısından önemli bir yer tutmaktadır.

BİRİNCİ DÖLÜM

OSMANLI MODERNLEŞME SÜRECİNDE TEKKE ve ZAVİYELERİN MERKEZİLEŞTİRİLMELERİ

Modernleşme sürecinde Avrupa’da olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de devlet ve toplum anlayışı Batılı laik ve seküler değerler çerçevesinde değişmeye başlamıştır. Bu dönemde devlet ile toplum arasında aracı konumunda bulunan tekke ve tarikatlar, ayan, yerel eşraf işlevlerinin bir çoğunu kaybederek yürüttükleri hizmetleri devletin merkezden atadığı yerel memurlara devretmiştir.⁵³

Devletin bu süreçte modernleşme olgusuna bağlı olarak ortaya çıkan laik ve seküler kurum ve kuruluşlar hem zaviyelerin fonksiyonlarını azaltmış hem de tarikatları yeniden yapılandırılan merkezi devlet otoritesi altına sokmuştur. Tasfiye ve otorite dayatması karşısında tekke ve tarikat çevreleri modernleşmenin getirdiği değerlerle zaman zaman uzlaşarak, zaman zaman mücadele ederek varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır. Netice olarak bölümümüzde devletin, din ve dini kurumları toplum hayatında pasifize etme ve otorite altına alma amaçlı uyguladığı tarikat politikaları ve buna bağlı olarak görülen gelişmeler izah edilmiştir.

1.1.OSMANLI MODERNLEŞME SÜRECİ VE TEKKE- ZAVİYELERİN KONUMU

Batı’da aydınlanma dönemi sonrası bilimsel gelişmelerin görüldüğü, sanayileşmenin gözlemlendiği zaman dilimine modern dönem denilmiştir.⁵⁴ Bu dönemin karakterisitik özellikleri, insanlık teolojik ve metafizik dönemleri geride bırakmış akla ve bilime dayanan pozitif düşünceye geçmiştir. Dolayısıyla modern bilim ve sanayi toplumunda dine ve dini değerler sistemine yer kalmamıştır.⁵⁵ Öyleki modern dönemde din adına beklenen geleneğin tasfiye edilmesi bu bağlamda geleneğin önemli bir parçası olan dinin ve dini sistemlerin ya tamamen kendiliğinden toplumsal hayattan

---

⁵³ Selahattin Bayram, “Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 21 (2012): 81-115; Halil Emre Akbaş, Serdar Bozkurt ve Kübra Yazıcı, “Osmanlı Devletinde Lonca Teşkilatı Yapısı Ve Yönetim Düşüncesi İle Karşılaştırılması”, Yıldız Teknik Üniversitesi Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, (2018): 165-202.

⁵⁴ İzzet Er, “Din Devlet İlişkisi ve Diyanet İşleri Başkanlığı”, Diyanet İlmi Dergi, 45/3, 17.

⁵⁵ Er, Din Devlet İlişkisi, 17-18.

çekilmesi ya da dinin bireyin vicdanında kalarak toplumsal yaşama müdahale etmemesiydi.⁵⁶

Modernitenin dini devlet ve toplum hayatından ötelediği bu dönemde çelişkili görülen bir gelişme de kurulması öngörülen modern, merkeziyetçi, ulus devletin oluşumunda dinin kontrolü devletin elinde olmak kaydıyla toplumu/milleti birleştirici bir unsur olarak devletin ideolojik aygıtlarından birisine dönüştürülmesiydi.⁵⁷

İşte Avrupada görülen bu modernleşme trendi 19. yüzyılda Avrupa sınırlarını aşarak diğer ülkelere de yayılmaya başladı. Batı dışında oluşan bu modernleşme, siyasi, ekonomik, dini ve kültürel alanlarda Batılı sanayi toplumlarının sahip olduğu kurum, sistem ve değerlere sahip olmak amacıyla yapılan değişiklikleri ve düzenlemeleri içermektedir.⁵⁸ Bu bağlamda Osmanlı modernleşmesinin ayak sesleri her ne kadar başlangıçta bu gayelerden daha çok cephede alınan ağır askeri yenilgilere bir çözüm bulmak amacıyla da olsa III. Selim döneminde başladı. III. Selim'in modernleşme algısı adına Nizam-ı Cedid denilen ve bozuldukları görülen sivil ve askeri kurumların geleneksel konumlarına son verip, adaleti yeniden tesis ederek yenilenmelerini öngören kapsamlı bir programdı.⁵⁹ Bu dönemde Batı tarzı yeni bir ordu, subay yetiştirme amaçlı okullar açıldı Batı'daki gelişmeleri yakından takip etmek için Paris, Londra, Berlin, Viyana'ya daimi elçilikler açıldı.⁶⁰ Nizamı Cedid öyle ya da böyle Osmanlı kurumlarında Batılılaşma düşüncesinin yerleşmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁶¹

III. Selim'in ıslahat projesi Yeniçeri-Bektaşî ittifakının gücü karşısında yenilmek durumunda kalmıştır.⁶² II. Mahmut modern devletin merkeziyetçi yapısını taklit ederek Yeniçeri ocağını kaldırmış tarikat ve ayan gibi yerel güç unsurlarını otorite altına almak

---

⁵⁶ Er, Din Devlet İlişkisi, 17-18.

⁵⁷ Louis Althusser, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, (İstanbul, İletişim Yayınları, 1994), 75.

⁵⁸ Fazlı Arabacı, "Osmanlı Modernleşmesinde 'Yeni Osmanlıların' Din ve Siyaset Anlayışları", Dini Araştırmalar, Eylül-Aralık1999, 2/5, s. 55,56.

⁵⁹ Erik Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, (İstanbul, İletişim Yayınları, 1995), 40; Enver Ziya Karal, Selim III'ün Hattı Hümayunları-Nizam-ı Cedîd-(1789- 1807), (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1946), 29; Ercüment Kuran, Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler, (Ankara:Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 21–22; Ahmet Hamdi Tanpınar, XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, (İstanbul: İÜ Ed. Fak. Yayınları İbrahim Horoz Basımevi, 1956), 19.

⁶⁰ Geniş bilgi için bk. Bernard Lewis,Modern Türkiye'nin Doğuşu (Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998), 62; Tanpınar, XIX. Asır Türk Edebiyatı, 19. Karal, Selim III'ün Hattı Hümayunları , 161- 186; Kuran, Türkiye'nin Batılılaşması, 13-18.

⁶¹ Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 43; Ejder Okumuş, Ahmet Cihan ve Mustafa Avcı, Osmanlı Devleti'nde Eğitim, Hukuk ve Modernleşme (İstanbul: Ark Yayınları, 2006), 200.

⁶² Işık, Şeyhler ve Şahlar, 157. Özer, "Osmanlı'da Tekke",27.

için çalışmalar yapmıştır. Bütün bu gelenekçi yapıları saf dışı bırakan gelişmeler Osmanlı modernleşmesi açısından bir dönüm noktası olmuştur.⁶³ Bu dönemde din ve dini değerlere dayanarak kurulmuş geleneksel kurumlar toplumun gelişmesini yavaşlatan hatta engelleyen bir unsur olarak görüldüğü için reformler eşliğinde devlet ve toplumun yeniden şekillendirilmesi gerekli görülmüştür.⁶⁴

Yukarıda da belirtildiği üzere modern, merkeziyetçi bir ulus devlet oluşturma sürecinde din, bir taraftan laik ve seküler anlayış karşısında ötelenirken diğer taraftan da ulus devlet sistemi kurmak için zorunlu araçlardan birisi haline dönüştürülmüştür.⁶⁵ Osmanlı devletinde ise bu durum dinin yani İslam'ın devletin kontrolü altına sokulması çalışmalarının hızlandırılması şeklinde kendisini göstermiştir. Zubaida, bu süreçte din ve dini değerler benzerliği devlete ve sultana tabiiyet duygusunun temel unsurlarından birisi haline geldiğini farklı dini anlayışların ise muhalif görülerek fitne, fesat hareketi olarak nitelenmeye başladığını kaydetmiştir.⁶⁶ II. Mahmut döneminde Bektaşî tarikatının yasaklanması, Nakşî Halidilerle yaşanan problemler,⁶⁷ tarikatlara ve tekkelere yönelik hayata geçirilen merkeziyetçi politikalar aslında hep bu çerçevede değerlendirilmelidir.

II. Mahmut ile birlikte yerleşmeye başlayan modernleşmenin hemen her alanda gerçekleştirilmesinin gerekliliğine inan anlayışın bir tezahürü olan Tanzimat, dini açıdan ulemanın sınırlandırılması, tekke ve tarikat çevrelerinin kontrol altına alınmasını zorunlu kılarken temelde modern kurumların ve değerlerin yaygınlaştırılmasını böylece çağdaş bir toplum var ederek devleti çöküntüden kurtarmayı amaçlamaktaydı.⁶⁸ Tekke ve zaviye vakıflarına el konulmasından, aynı ve nakdi yardımlara bağımlı kalmalarına, merkezi tekke ve Meclis-i Meşayih'in kurulması hamlelerine kadar tekke ve zaviyeler ekonomik ve idari açıdan bu dönemlerde kontrol altına alınmış, böylece tarikatların

---

⁶³ Tuncer Baykara, "Nizam", "Tanzîmât" ve "Medeniyet" Kavramları Üzerine", Tanzîmât'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Milli Kütüphane Matbaası, (1991): 61; Abdülkadir Özcan, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye, Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. III. (İstanbul Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 457-458.

⁶⁴ İhsan Çapçoğlu, Modernleşen Türkiye'de Din ve Toplum (Ankara: Otto Yayınları, 2011), 28.

⁶⁵ Sami Zubaida, İslam Dünyasında Hukuk ve İktidar (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008), 218.

⁶⁶ Zubaida, İslam Dünyasında, 219.

⁶⁷ Rüya Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendi İlişkinine Farklı Bir Bakış: Hâlidî Sürgünleri", Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, sy.17, (2006):103-119; Gündüz, Osmanlılarda Devlet Tekke, 151.

⁶⁸ Ejder Okumuş, Ahmet Cihan ve Mustafa Avcı, Osmanlı Devleti'nde Eğitim, 232; Halil İnalcık, Tanzimat ve Bulgar Meselesi (İstanbul: Eren Yayınları, 1992), 2.

kontrolü ve himayesi resmi bir nitelik kazanmıştır.⁶⁹ Nitekim II. Abdülhamit döneminde de özellikle Meclis-i Meşâyih üzerinden Meşihat'ın tekke ve zaviye yönetimleri üzerinde idari ve mali otoritesini, vakıflar üzerinden de teftiş ve denetim gücünü etkin bir şekilde kullandığı görülmektedir.⁷⁰ Öyleki bu süreçte II. Abdülhamit yönetimine karşı oluşan geniş muhalefet bloğu içerisinde bazı tekke ve tarikat çevrelerinin de yer almasında bu durumun etkili olduğu söylenebilir.⁷¹

Nihayetinde Batı etkisinde İmparatorluğun siyasi, askeri ve ekonomik olarak büyük badireler atlattığı 19. yüzyılda ortaya çıktığı görülen Osmanlı modernleşmesi süreci, din ve dini kurumların eski güçlü konumlarını yitirmelerine neden olmuştur. Bu bağlamda tekke ve zaviyeler hem çağdaş bir devlet ve toplum kurmanın önünde bir engel olarak görülerek ağır eleştirilere muhatap olmuşlar hem de bir çok işlevlerini modern kurumlara kaptırarak toplum yaşantısında daha pasif bir yere konuşlanmak zorunda kalmışlardır.⁷²

1.2.MERKEZİYETÇİLİĞİN TOPLUMSAL ALANA YAYILMASI BAĞLAMINDA MERKEZİ TEKKE UYGULAMASI

Devlet ve tekke ilişkilerini doğru anlayabilmek için, devlet ve toplum için tekke ve zaviyelerin, tekke için de devlet ve toplumun ne ifade ettiğini bilmek gerekir. Daha önce izah edildiği üzere tekke ve tarikatlar devlet açısından siyasi, askeri, sosyal, kültürel, ekonomik, ulaşım, sağlık gibi içtimai hayatın hemen her alanında maddi ve manevi konularda topluma hizmet vermekteydiler. Toplum yaşantısında bu denli önemli olan ve insanlarla, topluluklarla güçlü bağlar kuran böylesi teşkilatlı bir yapının idaresinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi devlet açısından çok önemliydi. Tekkede toplanan sosyo-politik iktidarı sevk ve idare eden şeyh bir taraftan tasavvufi yönüyle dini, manevi ve mistik bir liderdir. Diğer taraftan da o, çevresinde toplanan derviş ve muhip çevrelerinin yaşantılarını düzenlemesi bakımından dünyevi karizmatik bir

---

⁶⁹ İlber Ortaylı, “Tarikatlar ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Yönetimi”, OTAM, sy. 6, (1995): 286.

⁷⁰ Mustafa Kara, “II.Abdulhamid Dönemine Tasavvuf Tarihi Açısından Genel Bir Bakış”, İstanbul: II.Abdulhamid ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri, Seha Neşriyat (1992): 69; Cezmi Eraslan, Doğruları ve Yanlışlarıyla Sultan II.Abdulhamid, (İstanbul: Nesil Yayınları, 1996),71; Kemal Karpat, İslâmın Siyasallaşması, çev. Şiar Yalçın, (İstanbul:İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004), 23-24.

⁷¹ Zekeriya Işık, “Muhibban Dergisi'nin II. Abdülhamit'e Karşı Siyasi Muhalefeti'nin Mahiyeti”, (2016):83-104.

⁷² İsmail Kara, “Çağdaş Türk Düşüncesinde Bir Tenkit/Tasfiye Alanı Olarak Tasavvuf ve Tarikatlar”, Osmanlı Toplumunda Taavvuf, Haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: TTK Yayınları, (2005): 561-585.

liderdir. Tarikatların teşkilatlı yapısı ve bu yapının merkezinde yer alan şeyhin hem dini, manevi, mistik hem de maddi yani dünyevi donanımlara haiz güçlü karizmatik liderliği devlet tarikat ilişkilerinde belirleyici rol oynamıştır denilebilir. Toplumsal alanda yer bulan bu karizmatik şeyhe tekke ve zaviyelerde ikamet eden müritlerin yanı sıra tekke etrafında yaşayan çevrelerden de sadakatle biat eden topluluklar oluşmaktaydı.⁷³ Şeyh etrafında toplanan kalabalığın artması devlet açısından zaman zaman kaygı, korku ve şüpheye neden olmuş olası bir isyan ihtimaline karşı devlet bir takım önlemler almak zorunda kalmıştır.⁷⁴ Zira Ay'a göre derviş topluluklarının, Tanrıyı, yaratılışı ve varlığı anlama ve anlamlandırma biçimleri onları hem dünya görüşleriyle hem de sergiledikleri davranış şekilleriyle toplumun diğer kesimlerinden ayırmıştır.⁷⁵ Doğal olarak bu farklı davranış ve tutumlar karşılıklı ilişkilerde belirleyici olmuştur.⁷⁶

Devlet toplumsal iktidarı temsil eden tarikatları hem kontrol altında tutmak hem de onlar üzerinden yürütülen kamusal hizmetleri sekteye uğratmamak için tarikatları sisteme eklemek suretiyle teşvik ederek tekke ve zaviyelerini yaygınlaştırmıştır.⁷⁷ Tekke ve zaviyelerin sisteme eklenmesinde vakıflar başlıca rol oynamıştır. 18.

---

⁷³ Işık, Şeyhler ve Şahlar, 101; Resul Ay, Anadolu'da Derviş ve Toplum (İstanbul:Kitapevi Yayınları, 2012), 77.

⁷⁴ M. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar (Ankara: Akçağ Yayınları, 2013), 198. Köprülü bu konuya atıfta bulunarak şunları söylemiştir: "Hükümdarların cismani saltanatları üzerinde mutasavvıfların manevi bir hâkimiyeti vardı ki bazen kuvvetli devletleri bile korkutuyor ve ona göre bazı çok mühim tedbirler alınmasına neden oluyordu. Sürekli ve büyük karışıklıklar içinde çalkalanan İslam aleminde kendisine körü körüne itaat eden binlerce müride malik bulunan büyük şeyhler pek mühim siyasi roller oynayabileceği cihetle, hükümdar onları yerine göre kâh cebr ve tehdit, kâh taltif usulü ile idare etmeye çalışıyorlardı".

⁷⁵ Ay, Anadolu'da Derviş, 77; Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik: Kalendariler (XIV-XVII. Yüzyıllar) (Ankara: TTK Yayınları, 1992), 169-170; Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", Vakıflar Dergisi, II (1942), 279-305.

⁷⁶ Ay, Anadolu'da Derviş, 81. Barkan, İstila Devirlerinin, 305; Ocak, Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik, 169-170.

⁷⁷ Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005), 210. "XIV. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde farklı bölgelerden gelmiş çok sayıda tasavvufi kimlikle karşılaşmakla beraber, tekke ve zaviyeleriyle teşkilatlı bir yapıya ulaşmış tarikatlar sonraki yüzyıllara oranla henüz çok fazla yaygın değildi. Bu yaygınlaşma ise devletin tarikatları destekleme siyasetine paralel olarak gelişmiştir. Örneğin, XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılların başlarında Sivas merkezinde 6 tekke, 4 zaviye, Gürün kazasında 1 tekke ve Yıldızeli kazasında 7 tekke ve zaviye bulunmaktadır." Özer, "Osmanlı'da Tekke", 47- 48. "XVII. yüzyıla kadar Osmanlı tasavvuf kültürünü belirleyen başlıca tarikatların Horasan kökenli olmalarına karşılık, bu dönemden itibaren Arap kültür sahasında çıkıp gelişen Kâdiriyye, Ruffâiyye ve Sa'diyyenin Osmanlı şehir hayatına katıldıkları gözlenmektedir. Kâdiriyye XV. yüzyıl ortalarında Eşrefoğlu Rumî ile Anadolu'ya girerken, İstanbul'a gelişi ve yaygınlaşması XVII. yüzyılda olacaktır. Aynı şekilde Ruffâilik XVII. Yüzyılda Şeyh Mehmed Hadîdî vasıtasıyla İmparatorluk merkezine yansiyabilmiştir. Sa'dilik ise XVIII. yüzyıl başlarında Ebu'l-Vefâ ve Abdusselâm Şeybânî tarafından İstanbul'a getirilmiştir. Bunları XVIII. yüzyılda Bedeviye ve Şâzeliyye izlemiştir."

Yüzyıl ortalarından başlayarak tekke ve zaviyelerde yaşanan bir takım sorunlar, bazı tarikatlara ait tekke ve zaviyelerde devlet tarafından kabul edilmeyen türden şahısların şeyh atandıklarının görülmesi üzerine tekke iktidarını güvenli ellere teslim etmek amacıyla merkezi tekke uygulamasına geçilmiştir.⁷⁸ Merkezi tekke uygulaması aynı zamanda vakıf tekkelerin yaygınlaşmasıyla sosyo-ekonomik anlamda da önem arz eden şeyhlik müessesesi için hem şeyh ailesi içinde hem de şeyh ile mütevellî arasında meydana gelen büyük problemleri ve nüfuz çatışmalarını halletme yönünde bir umut oluşturmuştur.⁷⁹ Bu uygulama sayesinde devlet, aynı ekolden olan tarikatları bir tekke postnişinliği üzerinden kontrol edebilmek, tekke ve tarikatlarda gerekli görülen yenilikleri gerçekleştirebilmek, tekke ve tarikatlar üzerindeki denetimini daha aktif ve yaygın hale getirmek istemiştir.⁸⁰

Merkezi tekke uygulamasına göre, bir tarikat ekolüne ait bir tekke merkez tekke kabul edilmiş ve bu tarikata ait diğer tekke ve zaviyelere şeyh atanabilmesi için merkez tekke şeyhinden icazet alınması ve tasdik edilmesi esası getirilmiştir.⁸¹ Merkez tekkeler genellikle payitahttaki tekkeler arasından seçilirken Bektaşilik ve Mevlevilik'te durum farklı olmuştur. Buna göre “*Memâlik-i Osmaniye'deki, bir tarikat ekolüne ait bütün tekkeleri, aynı tarikatın İstanbul asitanesi postnişinliğine bağlayarak, şeyhlik müessesesinin ve tekkelerin inzibat altına alınmasını te'mîne çalışmış Mevleviler için Konya Mevlânâ Dergâhı, Bektaşiler için Hacı Bektaş Dergâhı istisna olarak, bu merkezlere bağlan*”dığı kaydedilmiştir.⁸²

Merkez Tekke uygulaması 19. yüzyılın başlarından itibaren yaygınlık kazanmakla birlikte Bektaşî tarikatında 18. yüzyılda başlatıldığı kaydedilmiştir.⁸³ Bu doğrultuda ilk adımın “*18. yüzyıl ortalarında Bektaşî tekkelerine Şeyh ve saire tayini münhasıran Hangah-ı Hacı Bektaşî Veli Asitanesi postnişini tarafından ilam ve inha*

⁷⁸ Özer, “Osmanlı'da Tekke”, 81. Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 10.

⁷⁹ İşlek, Trabzon Eyaleti'nde, 20. Yapıcı, Türkiye'de Türkiye'de Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması, 60.

⁸⁰ Işık, Şeyhler ve Şahlar, 250-251; Mehmet İpşirli, “II. Mahmud Döneminde Vakıfların İdaresi”, İstanbul: Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri, Edebiyat Fak. Yayınları (1990):57; Ali Akyıldız, Tanzîmât Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836- 1856) (İstanbul: Eren Yayınları, 1993), 147.

⁸¹ Abdalbâki Gölpinarlı, 100 Soruda Tasavvuf (İstanbul: Gerçek Yayınları, 1969), 25-27; Tanman Mehmet Baha, “Asitane”, DİA, c. III. (İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991),465-466.

⁸² Gündüz, Osmanlılarda Devlet Tekke, 192; Özer, “Osmanlı'da Tekke”, 86.

⁸³ Işık, Şeyler ve Şahlar, 252;Maden, Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması, 11-12.

edilmesi emrolunmuştur.”⁸⁴ Bundan bir süre sonra 1240/ 1825 tarihli fermana göre “*Hacı Bektaş- ı Veli Hazretleri’ ne mensup baba, dede, abdal, derviş, sultan sıfatıyla nazargah, tekke ve zaviye gibi müesseselerin birinde oluşan boşluklara, Hz. Pir’ in oğullarından olmak ve liyakatli olmak şartı ile uygun bulunanlara icazet verilerek*” tayinlerinin yapılması istenmiştir.⁸⁵ Ancak bu yöndeki kararın belirli zaman aralıklarıyla tekrarlanması merkezi tekke uygulanmasının işlerliği hususunda bir takım problemlerle karşılaşıldığını göstermektedir.

Devletin zamanla gelişen ve genişleyen topraklarında, önemleri, nüfuzları artan ve sayıları da bir o kadar çoğalan tekkelerin, manevi kayıplarının yanı sıra, bir takım siyasi amaçlarla batını sızmaların olacağından ötürü gidişatın çok sağlıklı olmayacağından kaygı duyan II. Mahmud, merkez tekkeye direkt müdahale yerine, yayımladığı bir fermanla, tekkelerin kendilerinin çözüm bulmalarını istemiştir.⁸⁶

Merkezi tekke uygulamasına önce geçen tarikatlardan biri de Sa’dilik olmuştur. Bu nokta da öne çıkan hususlar “*hilaf-ı şeriat*”, “*harekat-ı na-revvaya*” olan davranışların vuku bulması “*Mutasarrıf olduğu hankahı kendüye mal ittihaz*” eden “*ehil olmayan*” kişilerin bahsi geçen tekkelere girebiliyor olmasıdır.⁸⁷ Bundan böyle Osmanlı Devleti’ndeki Sa’diyye tarikatının merkez tekkesi İstanbul’ da bulunan Abdüsselam Tekkesi olarak kabul edilmiştir. Bundan sonraki atamaların Abdüsselam Tekkesi şeyhinin riyasetinde “*zahiren ve batnen ma’mur olan meşâyih-i kiram*”dan yapılması emredilmiştir.⁸⁸ Burada merkezi tekke uygulamasıyla tekke ve zaviye meşihatine geçecek şeyhlerin zahiri ve batını ilimlerde yeterli, ehil kişiler olması gerektiği vurgulanmıştır.⁸⁹

Diğer bir tarikat olan Mevlevilikte merkezi Konya Mevlevihanesi olduğundan ötürü, çelebi diğer Mevlevi tekkelerinin şeyh tayinlerinde başlıca merci kabul edilmiştir.⁹⁰ Merkezi tekke uygulamasının 4 Eylül 1828/1244’de başladığı belirtilen⁹¹

⁸⁴ Işık, Şeyhler ve Şahlar, 252. C. EV. Nr. 468/23695, 29 M 1156/25 Mart 1743.

⁸⁵ Aktaran: Özer, “Osmanlı’ da Tekke”, 85; Nejat Birdogan, Çelebi Cemaleddin Efendi’nin Savunması, (İstanbul:Berfin Yayınları, 1994), 43.

⁸⁶ Özer, “Osmanlı’ da Tekke”, 86.

⁸⁷ Aktaran: Gündüz, Osmanlılarda Devlet Tekke, 193. C.EV. 238/11874, 29 C 1227/10 Temmuz 1812.

⁸⁸ Gündüz, Osmanlılarda Devlet Tekke, 193- 194. C. EV. 238/11874, 29 C 1227/ 10 Temmuz 1812.

⁸⁹ Işık, Şeyhler ve Şahlar, 253.

⁹⁰ Konya’da Mevlana Şeyhi Mehmed Çelebi’nin vefatı üzerine oğlu Mehmed Said Çelebi’ye tevcih olunmasına binaen mühür kendisine teslim edilmiş fakat bu duruma diğer çelebiler tepki

Kadiriliğin, merkez asitanesi bulunması sebebiyle merkezi tekke uygulamasında etkin olduğu ve atamalarının İsmail Rumi Dergahı şeyhinin önerisiyle halledileceği kaydedilmiştir.⁹² Diğer bir tarikat olan Uşşaki tarikatının merkez tekkesi III. Selim zamanında 1805 yılında İstanbul Kasımpaşa'da Hüsameddin Uşşaki âsitânesi olduğu kaydedilmiştir.⁹³

Bir sonraki süreç olan II. Mahmud döneminde de tekkelerin kendi dünyaları içerisinden bir çözüm yolu bulma cihetine gidilmiştir. Aynı tarikata ait bütün tekkeleri aynı tarikatın İstanbul asitanesi postnişinliğine yani sultanın yanı başında kontrolündeki bir tekke ve şeyhe bağlayarak, bütün tarikat topluluğunu merkezi tekkeler yoluyla kontrol altına alınması çalışmaları bu dönemde de sürdürülmüştür.⁹⁴

Buna göre “*Sünbülîler Kocamustafapaşa Âsitanesi’ne, Kadirîler Tophane Kadiri Âsitanesi’ne, Cerrahîler Karagümrük Nureddin Cerrahî Âsitanesine, Celvetîler Üsküdar Aziz Mahmud Hüdayî Âsitanesi’ne, Nasûhiyye-i Şabânîler, Üsküdar Nasûhi Âsitanesi’ne*” bağlılıklarını sürdürmekteydiler.⁹⁵ Fakat diğer tarikatlar gibi âsitânenen tasdik alma mecburiyetleri bulunmuyor, yayınlanan ferman ile adı sayılan tarikatlara ek olarak “*Nakşî, Rufâî, Sa’dî ve Bedevîler*” de uygulamalara tabii tutuluyor, resmî olarak teşkilatlanıyordu.⁹⁶ Yine Afgani tekkeleri, Üsküdar’daki Afgani tekkesine bağlıyken Sultan Ahmet’ teki Özbekler tekkesinin de bir merkez tekke olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁷

Merkezi tekke uygulamasının ilerleyen dönemlerinde diğer tarikatlara da yaygınlaştırılması, devletin bu sisteme güvendiğini ve hem tekke ve zaviyeler üzerinde merkezi kontrolü yaygınlaştırmayı hem de giderek ağır eleştirilere maruz kalan bu yerlerde ehil ve liyakatlı şeyhlerin görev almasını önemseydiğini açıkça göstermektedir.

---

gösterdiklerinden ötürü mühür bir keseye konulup birkaç çelebinin birlikte kullanması hakkında bilgi verilmektedir bk. C. EV. Nr. 253/12818, 21 Za 1230/25 Ekim 1815.

⁹¹ Kadirilerin bu muafiyeti 4 Eylül 1828 (24 S 1244) tarihinde elde ettikleri ve özellikle bu atamalarda merkez tekkenin işlevsel olmasındaki amacın tekke şeyhliklerinin “melâhideden korunması” olduğu vurgusu için bk. C. EV Nr. 10352, 16 Za 1244/ 20 Mayıs 1829.

⁹² C.EV. Nr. 165/8231, 19 Ca 1252/1 Eylül 1836.

⁹³ Işık, Şeyhler ve Şahlar, 252.

⁹⁴ Gündüz, Osmanlılarda Devlet Tekke, 192; Özer, Osmanlı’da Tekke, 86.

⁹⁵ Özer, “Osmanlı’ da Tekke”, 25.

⁹⁶ Hür Mahmut Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19.Yüzyıl) (İstanbul: İnsan Yayınları 2003), 655.

⁹⁷ MVL. Nr. 503/47, 5 B 1283/13 Kasım 1866; MVL. Nr. 447/166, 27 S 1281/ 31 Temmuz 1864.

Tekke ve Tarikatlara yönelik II. Mahmud tarafından yayınlanan en eski ve kapsamlı düzenlemeye ait fermanın 1252/ 1836 yılına ait olduğu bilinmektedir.⁹⁸ Bu fermanla, bütün tasavvuf ve tarikat mensuplarının uyması gereken bazı kurallar belirlenmiştir. Gündüz'ün üzerinde çalıştığı bu fermanla belirlenen kurallar şunlardır:

1. Her tarikat bireyi, bağlı bulunduğu tarikatın kıyafetini giymelidir. Şeyh ve derviş olmayanlar da tarikat mensuplarına özel elbise giymemelidir.

2. Dervişler şeyhinin imza ve mührünü içeren kimliği yanında bulundurmalıdır.

3. Dervişlere ehliyetlerine binaen icâzetnâme verilmeli ve icâzetnâmede birkaç şeyhin imza ve mührü olmalıdır.

4. Şeyh ataması yapılırken vakfiyede adı geçen tarikatla şeyh olacak bireyin tarikatı uyuşmalıdır.

5. Aynı şeyhe birden fazla şeyhlik verilmemelidir.

6. Tekkenin eşya ve aletleri olan kudüm, sancak ve mazhar gibi malzemeleri tekkeden çıkarılmamalıdır.

7. Bazı zikirlerle katılmayıp sadece devran zikrine katılanlar ve tekkelerde namaz kılmayanlar devrana alınmamalıdır.

8. Bu fermanın kararlarına tekkelerde aykırı davranış sergileyen olursa ve bu şahıslar şeyhin uyarılarını kulak asmayıp umursamazlarsa emniyet güçleri tarafından yakalanarak, halktan olanların Bâb-ı Seraskerî'ye, tarikat mensubu olanların da Şeyhülislamlık'a gönderilmeleri gerekmektedir.⁹⁹

Bu fermanın var olan gelenekleri kırarak merkezîyetçi uygulamaların önünü açtığı ortadadır. Tekkelere şeyh atamasında, tevcihin Şeyhülislamlığa bildirilmesi usulünün getirilmesi bir anlamda tekke idaresinin Şeyhülislamlığın denetimine girdiğinin göstergesidir.¹⁰⁰ Ayrıca icazetnamelerin verilmesinde bir takım usulsüzlükler yapıldığına dikkat çekilerek bunun önüne geçmek için tarikatlara özgü istilahlarda pek yeri olmayan bir uygulamaya geçildiği görülmektedir:

“Mine'l kadim erbâb-ı târik ve eshâb-ı sülûkun istikmaili kemalden zatiyyelerine göre mürşid ve mürebbisi olduğu meşâyihî kirâm tarafından bi'l-istihkak istihdâm olunmak usul-i meriyye-i tarikat-ı aliyyeden iken bir müddetten beri iş bu usul-i şerifeye

⁹⁸ Gündüz, Osmanlılarda Devlet Tekke, 192- 198.

⁹⁹ Mustafa Kara, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tasavvuf ve Tarikatlar”, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, IV, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 983.

¹⁰⁰ Özer, “Osmanlı' da Tekke”, 86.

riayet olunmayarak öteden beriden bazı ehl-i erbâb olmayanlar halife intihab ile hod be hod icazetname verilerek müsamaa vuku bulmakta olduğu” belirtilmiştir.¹⁰¹ Yani bundan böyle “*Halifelik tevcihi için kendi şeyhinin icazeti ile iktifa edilemeyeceği, diğer meşâyihin de mühür ve imzası ile tasdik edilen icazetnamelerin geçerli kabul edileceği”* belirtilmiştir.¹⁰²

Merkezi tekke uygulaması ile tarikatların devlet tarafından kontrol ve denetimleri daha kolay hale gelmiş, devlet tekke iktidarına müdahalesini yasal bir zemine oturtmuştur.¹⁰³ Tarikatların, tekke ve zaviyelerin modernleşme sürecinde yeni sisteme adapte etmek amacıyla hayata geçirildiği anlaşılan merkezi tekke uygulaması Meclis-i Meşâyih’in kurulmasıyla daha farklı ve ileri bir boyut kazanmıştır. Bütün bu gelişmeler devleti kendi siyasi, dini ve kültürel düşünceleri doğrultusunda tekke ve zaviyeler üzerinde hakim kılmıştır. Ancak diğer taraftan tekke ve tarikatlar açısından durum pek iç açıcı olmamış yol ve erkanları, teşkilat ve teşrifat usulleri zayıflamış, resmi İslam’a doğru bir evrilmenin yaşanmasına neden olmuştur. Öyleki zamanla tekke ve zaviyelerde esas olarak yaşatıla gelen tasavvufî ıstılahlar ve irfan geleneği geri planda kalmış söz konusu mimari kompozisyon içerisinde cami ve mescit yapıları yani resmi İslam ön plana çıkmaya başlamıştır.¹⁰⁴

1.3.TEKKE VE ZAVİYELERİN ISLAH ÇALIŞMALARI BAĞLAMINDA MECLİS-İ MEŞÂYİH

Tanzimat sürecinin getirmiş olduğu modernleşmeyle birlikte Osmanlı devletini eğitim, bilim ve teknoloji alanlarında ileri bir seviyeye taşımak amacıyla devlet yapısında yeni düzenlemelere gidilmiş ve bu bağlamda meclis adı altında bazı resmî kurumlar ihdas edilmiştir. Daha II. Mahmud döneminde 1837’de nizamnameleri hazırlamak ve devlet işlerinde danışma organı niteliği taşımak üzere Meclis-i Vâlâ kurulmuştur. Sultan Abdülmecid zamanında da ülkede eğitim sisteminin modernize edilmesi maksadıyla Meclis-i Muvakkat (1845) kurulmuştur.¹⁰⁵ Ayrıca Meclis-i

¹⁰¹ Gündüz, Osmanlılarda Devlet Tekke, 199-200.

¹⁰² İlhami Yurdakul, Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtı’nda Reform (1826-1876) (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 210; Gündüz, Osmanlılarda, 199-200.

¹⁰³ Işık, Şeyhler ve Şahlar, 256-257.

¹⁰⁴ Semavi Eyice, “İlk Osmanlı Devrinin Dini-İctimai Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, (1962-63): 23-25.

¹⁰⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Modernleşme Süreci İçinde Osmanlı Devleti’nde İlmi ve Mesleki Cemiyetleşme Hareketlerine Genel Bir Bakış”, Osmanlı İlmi ve Mesleki Cemiyetler, Ed. Fak. Basimevi, İstanbul (1987): 6.

Muvakkatda alınan hükümleri uygulamak üzere bir de Meclis-i Maarif-i Umumiyye kurulmuştur.¹⁰⁶ Meclis tekvin etmenin daha kurumsal hale geldiği Sultan Abdülmecid döneminde, bihassa Reşit Paşa'nın gayretleriyle ihtisas meclislerinin oluşturulmaya çalışıldığı ve bu meclislerin birer danışma organı niteliğinde görevler üstlendiklerini görmekteyiz.¹⁰⁷

Bu süreçte oluşturulan nezâretler üstü görevleri “*Meclis-i Hass-ı Vükelâ, Meclis-i Âlî-i Umûmî, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Dâr-ı Şûra-yı Bâb-ı Âlî, Meclis-i Maarif-i Umumiye, Meclis-i Tanzîmât*” gibi meclisler yerine getirirken, “*Meclis-i Umûr-u Nâfia, Karantina Meclisi, Meclis-i Muhâsebe-i Mâlîye, Meclis-i Ziraat, Meclis-i Ticaret*” gibi meclisler nezâretlerin altında raporlar düzenleyip görüşler hazırlar konumdadırlar.¹⁰⁸

Meclislerde görüşülen konular, nezaretlerin altında yer alan Meclis-i Vâlâ'da sonrasında kurulan Meclis-i Tanzîmât tarafından tekrar görüşüldükten sonra karar çıkması için takdim ediliyordu¹⁰⁹. Bu meclislerde alınan kararlar, öncelikli olarak Sadaret'e takdim edilir ve buradan detaylı bir şekilde incelenmesi amacıyla Meclis-i Vâlâ'ya bırakılır, iradeye takdim edilmek üzere tekrar Sadaret'e gönderilirdi.¹¹⁰

Bu sürecin bir parçası olarak kurulan meclislerden birisi de Meclis-i Meşâyih'tir. Tekke ve zaviyelerin denetlenmesi, buralara atanan postnişinlerin liyakatlı ve ehliyetli şeyh adayları arasından seçilmesi ve tarikatlara yönelik ıslahatların bu meclis aracılığıyla meşrulaştırılarak tasavvufi çevrelere kabul ettirilmesi gibi amaçlarla bu meclisin ihdas edildiği kaydedilmiştir.¹¹¹ Bu meclisin oluşumu şüphesiz Tanzimat sonrası meydana gelen idari ve hukuki yeniliklerin bir sonucudur.¹¹²

Bilindiği üzere tekke ve zaviyeler, örgütlenmelerinde belli ölçüde özerkliğe sahiptiler, fakat modern bürokratik gelişmelere bağlı olarak hemen her alanda yetkinin tek bir merkezde toplanması sürecine paralel olarak XIX. yüzyılın ortalarına doğru

¹⁰⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, c.VII. (Türk Diyanet Vakfı Yayınları), 333.

¹⁰⁷ Akyıldız, *Tanzîmât Dönemi*, 179- 181.

¹⁰⁸ Geniş Bilgi için bk. Akyıldız, *Tanzîmât Dönemi*, 178- 290.

¹⁰⁹ Akyıldız, *Tanzîmât Dönemi*, 291.

¹¹⁰ Akyıldız, *Tanzîmât Dönemi*, 291.

¹¹¹ Aktaran: Özer, “Osmanlı’ da Tekke, 124- 125; Halil İbrahim Şimşek, “Türk Modernleşmesi Sürecinde Tasavvuf Alanında Ortaya Çıkan Bazı Yöntem Tartışmaları”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 5, sy. 9, (2006/1): 7; Aydın, “Osmanlı Devleti’nde Tekkeler”, 94.

¹¹² Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke*, 203.

devlet kontrolüne alınmaya başlanmışlardır. Meclis-i Meşâyih hem tarikatları belirli bir otorite altına alma düşüncesinin hem de modernleşme sürecinin bir yansımasıdır.¹¹³

Meclis-i Meşâyih' in kuruluşuyla ilgili bilgiler içeren en erken tarihli belge olan 7 Receb 1283/ 15 Kasım 1866 tarihli iradedir. Buna göre meclis bu tarihte resmen kurulmuş olup on yedi maddelik nizamnamesiyle birlikte yürürlüğe girmiştir¹¹⁴.

Meclis-i Meşâyih'in kuruluş amacı nizamnamesinde şu şekilde ifade edilmiştir: *“Turuk-u âliyyenin ifade-i maaliyaniyle ıslah-ı maneviyat ve irşâdât gibi makâsıd-ı ulviyeye ibtinâen vücuda getirilmiş olan tekayâ-yı şerifenin gaye-i tesislerine mütenâsib bir surette meba-ı füyûzât olabilmeleri için, icab eden husûsâtı teemmül ve tekâyânın ıslah ve tanzimi zımnında lâzım gelen tedâbire tevessül ve meşâyihın hakikaten birer mürşid-i kâmil olabilmelerini temin esbâbını istikmal sadedinde teşkil edilmiş olan ve bir reisle iki azadan mürekkep bulunan Meclis-i Meşâyih'in hey'et-i hazırasının tebdili mukteza görülerek ihşâl olunan irâde-i seniyye-i hazret-i hilafet penahî.”*¹¹⁵ Kuruluş amacından da anlaşılacağı üzere, Meclis-i Meşâyih, tekkelerin tarihi misyonlarını tekrar yerine getirebilmeleri için ıslah ve tanzim edilmelerini, meşâyihin yeniden gerçek anlamda mürşidi kamil olabilmelerini sağlamak amacıyla gerekli çalışmaları yapmak, tedbirleri almak amacıyla tesis edilmiştir. Meclis bu doğrultuda bir takım çalışmalar yaparak devlet, tarikat, tekke şeyh, derviş gibi temel kavramları yeniden açıklayarak, kendi biçimlendirdiği tekke ve tarikat ekolünü yazılı ve kendince kurallı hale getirerek şeyh ve dervişlere sunmuştur.¹¹⁶

Meclis-i Meşâyih'in, 1868 yılında Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Osman Selahaddin Dede'nin önderliğinde, Sa' diye, Kadiriyye, Sünbüliyye, Halvetiyye ve Nakşibendiyye gibi farklı tarikatlara mensup birer temsilcinin bulunduğu beş üyeden oluştuğu kaydedilmiştir.¹¹⁷ Ancak meclisin üye sayısı 1870' te altıya çıkarılmış ve Rifaiyye tarikatı da bir üye ile temsil edilmeye başlanmış, bu üyelerin tamamı “süleha-yı meşâyih” diye tarif edilen tekke şeyhlerinden oluşmaktaydı. Bunlar, Murad Molla

---

¹¹³ Işık, Şeyhler ve Şahlar, 258.

¹¹⁴ Belgenin değerlendirilmesi için bakınız, Gündüz, Osmanlılarda Devlet Tekke, 205- 207; Bilgin, “Osmanlı Devleti'nde Tekkeler, 94. İsmail Kara, Din İle Modernleşme Arasında, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2003), 327.

¹¹⁵ Aktaran: Özer, “Osmanlı' da Tekke”, 129- 130.

¹¹⁶ Şimşek, “Türk Modernleşmesi Sürecinde”, 7. Özer, “Osmanlı'da Tekke”, 130; Işık, Şeyhler ve Şahlar, 259.

¹¹⁷ Aydın, “Osmanlı Devleti'nde Tekkeler”, 94; Gündüz, Osmanlılarda Devlet Tekke, 205-206.

Tekkesi Şeyhi Feyzullah Efendi, Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Osman Efendi, Kadiri hane Şeyhi Şerafeddin Efendi, Merkez Efendi Şeyhi Nureddin Efendi, Südüllüce Şeyhi Ata Efendi, Eyübi Şeyh Hoca Mustafa Efendi ve Nasuhi Tekkesi Şeyhi Muhyiddin Efendi idi.¹¹⁸ Her bir tarikatın ayrı bir temsilcisinin olması, bahsi geçen tarikatların mecliste temsil edilmeleri anlamına gelebileceği gibi üyelerin belirlenmesinde yaş, deneyim ve herkes tarafından bilinmesi gibi unsurların etkili olduğu da söylenebilir.

1292/1875 yılından itibaren kontrol ve gözetim işlevinin üzerine biraz daha gidilerek tekke şeyhlerinin haricinde Meclis-i Meşâyih Nâzırı sıfatıyla bir kişi görevlendirilmiş, ilk kez Kütahyavî Hakkı Efendizâde Yakup Efendi bu göreve atanmış, bununla birlikte bir de kâtip tayin edildiği belirtilmiştir.¹¹⁹ Üye sayısının yıllara göre azalıp çoğaldığı, 1892-1897 yılları arasında Meclis-i Meşâyih başkanlığı boş kaldığı, 1902 yılında Meclis-i Meşâyih nazırlığının kaldırıldığı, nihayet Şeyhülislam Musa Kazım Efendi 1911’de görevde iken üye sayısının ikiye indirildiği kaydedilmiştir.¹²⁰

Meclis-i Meşâyih’in birisi 8 Kasım 1866 tarihli diğeri ise 10 Mart 1918 tarihli olmak üzere yayınlanmış iki nizamnamesi bulunmaktadır. İki arasında birtakım farklılıklar aslında devletin tekke ve zaviyelere ve yönetimlerine bakış açısında yaşanan bazı değişiklikleri gözler önüne sermektedir. 1866 tarihli nizamnameden meclisin meseleleri hallederken Meşihat dairesinin yüksek otoritesinden bağımsız hareket edemeyeceği anlaşılmaktadır.¹²¹ Tekke iktidarını elinde bulunduran şeyhlerin vasıfları sayılırken de manevi eğitim almış, dini ilimler konusunda ve takvaca ehil kimseler olarak bahsedilmesi yine devletin kendi dini anlayışı olan resmi İslam’ı öncelediğini göstermektedir. Ön görülen ıslahatların tarikatların itibarlarını korumak için yapıldığının kaydedilmesi ise yapılacak olan reformların meşrulaştırılmaya çalışıldığını göstermektedir. Son olarak meclis azalarının şahsen ve sayı olarak belirlenmeleri yetkisinin Meşihat dairesine bırakıldığının altının çizilmesi Meclis-i Meşâyih üzerindeki resmi otoritenin gücünü ortaya koymuştur.¹²²

---

¹¹⁸ Gündüz, Osmanlılarda Devlet Tekke, 205- 206; Mustafa Kara, Tekkeler ve Zaviyeler, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977), 304- 305; Özer, “Osmanlı’ da Tekke”, 128; Aydın, “Osmanlı Devleti’nde Tekkeler, 94.

¹¹⁹ Kara, Din İle Modernleşme, 338; Özer, “Osmanlı’ da Tekke”, 128.

¹²⁰ Geniş bilgiler için bk., Kara, Din İle Modernleşme, 304- 310.

¹²¹ Aktaran: Işık, Şeyhler ve Şahlar, 264.

¹²² Işık, Şeyhler ve Şahlar, s. 265-267.

10 Mart 1918 tarihli nizamname¹²³ ise ilkinden farklı olarak ülkedeki bütün tekke ve zaviyeleri yetki kapsamına almıştır. Meşayihle ait kayıtların tanzimi, tekke ve zaviyelere ait vakıfların teftişi bunlara ait kayıtların tutulması görevinin meclise verildiğinin altı çizilmiştir. Meşayih için uygulanmaya başlanan imtihan uygulamasına bir düzen getirilerek taşrada bu işi kurulacak olan Encümen-i Meşâyih'in üstleneceği kaydedilmiştir. Nizamnamede şeriat hükümlerini hakkınca yerine getirmeyenlerin görevlerine son verileceğinin belirtilmesi devlet açısından şeriat önceliğinin geldiği noktayı açıkça ortaya koyması bakımından önemlidir.¹²⁴

İkincisinin kapsamı daha geniş, daha otoriter ve resmi İslam vurgusu kuvvetli olmakla birlikte nizamnamelerde yer alan hükümlerden çıkartılacak sonuç devletin tarikatlara, tekke ve zaviyelere bakış açısında köklü değişiklikler yaşandığı şeklindedir. Şöyleki devletin tasavvufi ıstılahları ikinci plana atarak tekke erbabından dini olarak şeriata muntazaman uymasını, idari ve ekonomik olarak yüksek devlet otoritesine tamamen bağlı ve bağımlı kalmasını salık verdiği anlaşılmaktadır. Meclisi Mebusan'da yapılan bir konuşmada, Meclis-i Meşayih'ten tekkelere girip masal dinleyerek vakit geçiren adamların bundan sonra dini ve ahlaki faziletleri, güzel vaazları ve nasihatleri dinlemelerini sağlamasını beklediklerini ifade etmesi¹²⁵ aslında devlet ricalinin meclise ve tekke tarikat çevrelerine bakışını açıkça göstermektedir.

Bütün bunlarla birlikte Meclis-i Meşâyih'in Cemiyet-i Sûfiyye¹²⁶ gibi kurumların tesisi, bir takım telif eser çalışmaları ve Medresetü'l Meşâyih¹²⁷ adıyla bir

---

¹²³ 10 Mart 1334/10 Mart 1918 tarihinde Takvîm-i Vekâyi'de yayımlanan "*Meclis-i Meşâyih'in Tevsii Kanunu*"yla ilgili bk. Gündüz, Osmanlılarda Devlet Tekke, 204-205; Aydın, "Osmanlı Devleti'nde Tekkeler", 248; Özer, "Osmanlı' da Tekke", 128-129.

¹²⁴ Işık, Şeyhler ve Şahlar, s. 267; Kara, Tekke ve Zaviyeler, 321-332.

¹²⁵ Kara, "Cemiyet-i Sufiyye", 7.

¹²⁶ Şimşek, "Türk Modernleşmesi Sürecinde", 34-35. Mustafa Kara, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Dervişlerin Sosyal ve Kültürel Etkinlikleri", Haz.: Ahmet Yaşar Ocak Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Kaynakları-Doktrin-Ayin ve Erkan-Tarikatlar-Edebiyat-Mimarî-İkonografi-Modernizm, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara (2005): 538-540. Cemiyet-i Sûfiyye, "Şeyhülislâm Musa Kazım'ın önderliğinde Tasavvuf dergisinde 23 Mart 1327/5 Nisan 1911 tarihli bir geçici on dokuz maddeden oluşturularak kurulmuştur. Buradaki amacın tarikatlar arasında bağları kuvvetlendirerek birliği sağlamak, bu kişilerin haklarını ve hukuklarını gözeterek korumak, muhtaç durumda olan tarikat ehlinin ihtiyaçlarını karşılayarak onlara hem maddi anlamda hemde manevi destek olmak şeklinde açıklanmıştır. Ayrıca giderek azalan nüfuslarını yeniden sağlayarak modernleşme ile birlikte ortaya çıkan durumlara karşı şeyh ve dervişleri yeniden tasarlamayı hedefliyordu."

¹²⁷ Şimşek, Türk Modernleşmesi Sürecinde, 35; Kara, Tekkeler, s. 112. Beşik şeyhliği sebebiyle ortaya çıkan şeyh atamalarındaki yolsuzlukları ve bu esnada oluşan cahilane tutumların önüne geçmek, çocukları eğitimine önem vererek, tekke ve zaviyelerin ehliyesiz ve liyakatsiz kimseler eline geçmesinin engellenmesi için oluşturulması kararı alınan bir okuldur.

okul kurarak şeyhzadelerin eğitim meselesini halletmek gibi konulara eğildiği de bilinmektedir.¹²⁸

Meclis-i Meşayih'in kurulmasının akabinde İstanbul'da bulunan tekkeler, buldukları bölgelere göre tarikat ayırımına gidilmeden önce otuz beş merkez tekkeye bağlanmış, 1918 yılından sonra bu sayı on beş merkezle sınırlandırılmıştır.¹²⁹ Bu on beş merkez tekke, buldukları tarikatları ve bunlara bağlı dergah sayıları şunlardır:

1. Sünbül Sinan Dergâhı (Kocamustafapaşa, Halvetî, 28 tekke),
2. Merkez Efendi Dergâhı (Topkapı, Halvetî, 30 tekke),
3. Ahmed el-Buhârî Dergâhı (Unkapanı, Nakşî, 18 tekke)
4. Cemaleddin Uşşâkî Dergâhı (Eğrikapı, Halvetî, 30 tekke),
5. Müştakzâde Dergâhı, (Ağayokuşu, Halvetî, 22 tekke)
6. Safvetî Paşa Dergâhı (Hocapaşa, Nakşî, 19 tekke)
7. Taşlıburun Dergâhı (Eyüp, Sa'dî, 31 tekke)
8. Kadirîhâne (Tophane, Kadirî, 10 tekke)
9. Neccarzâde Dergâhı (Beşiktaş, Nakşî, 2 tekke),
10. Hasîrîzâde Dergâhı (Sütlüce, Sa'dî, 6 tekke)
11. Raûfî Dergâhı (Beykoz, Halvetî, 7 tekke)
12. Aziz Mahmud Hüdâî Dergâhı (Üsküdar, Celvitî, 27 tekke)
13. Nasuhî Dergâhı (Üsküdar, Halvetî, 28 tekke)
14. Durmuş Dede Dergâhı (Rumelihisarı, Halvetî, 8 tekke)
15. Türebî Dede Dergâhı (Kasımpaşa, Kadirî, 15 tekke).¹³⁰

İstanbul'da bulunan on beş merkez tekkenin yanında beş Mevlevihane ve sekiz Nakşibendi tekkesi de bağımsız merkezler olarak seçilmiştir ki bunların; Yenikapı, Galata, Bahariye, Kasımpaşa, Üsküdar Mevlevîhâneleri ile Beşiktaş'ta Yahya Efendi Dergâhı, Fatih Emir Buhârî Dergâhı, Eyüp Özbekler Kalenderhânesi, Üsküdar Özbekler tekkesi, Sultanahmet'te Özbekler Dergâhı, Üsküdar Selimiye Dergâhı, Üsküdar Afgan Kalenderhânesi, Silivrikapı'da Bâlî Efendi Dergâhı olduğu kaydedilmiştir.¹³¹

Buna göre Meclis-i Meşâyih ile haberleşmeyi İstanbul içindeki tekkeler, bu merkez tekkeler vasıtasıyla yürütecek hem de merkez kabul edilen bu tekkelerin diğer

¹²⁸ Şimşek, Türk Modernleşmesi Sürecinde, 7; Işık, Şeyhler ve Şahlar, 260.

¹²⁹ Gündüz, Osmanlılarda Devlet Tekke, 193-195.

¹³⁰ Kara, Din İle Modernleşme, 330.

¹³¹ Aktaran: Özer, "Osmanlı'da Tekke", 131.

tekkeler üzerinde kontrol haklarının bulunduğuna dair bu hususlar yukarıda bahsi geçen 15 Temmuz 1918 tarihli Meclis-i Meşâyih Nizamnamesi'nin Merkez Tekaya Talimatnamesi ile kabul edilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

19. YY SONLARI 20. YY BAŞLARINDA TEKKE VE ZAVİYELERİN YÖNETİMİ

Söz konusu dönemde tekke ve zaviye yönetimlerinin anlam ve mahiyetini, uygulanan yol ve yöntemleri ortaya koymadan önce bu bölümün daha iyi anlaşılabilmesi için devletin bu zaman diliminde içinde bulunduğu siyasi ve içtimai durum hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

Bu dönemde devlet siyasi olarak emperyalist bir kuşatma altındadır. 93 harbinin ağır etkileri,¹³² 1896 Osmanlı Yunan savaşının iç ve dış politikataya olan yansımaları,¹³³ 1875’de devletin dış borç batağına saplanarak iflas etmesi,¹³⁴ memurların maaşlarının dahi geriden gelmek suretiyle ancak ödenebilecek kadar ekonomik durumun kötü oluşu¹³⁵ gibi hususlar göz önüne alındığında devlet ve toplumun hemen her alanda zor şartlar içerisinde bulunduğu görülmektedir. Ancak diğer yandan da II. Abdülhamit’in başta idare, eğitim, ulaşım ve sağlık olmak üzere hemen her alanda başlattığı kapsamlı

---

¹³² Aydın Mahir, “Doksanüç Harbi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 9. (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 498-499; Manastırlı Mehmet Rıfat Bey, 93 Harbi Faciası, Hazırlayan: Tahsin Yıldırım (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2010), 36-37.

¹³³ Ahmet Köksal, “1897 Türk-Yunan Harbi’nde Trabzon Redif Taburları”, Karadeniz İncelemeleri Dergisi, sy. 24 (2018): 235-268. İbrahim Serbestoğlu, “1897 Türk-Yunan Savaşı’nda Ecnebilerin Zararlarının Tazmîni Meselesi”, OTAM, sy.34 (2013): 223-243; Kamuran Şimşek, “Norveçli Doktor Hans Dae’nin Gözünden 1897 Osmanlı-Yunan Harbi’nde İlk Yardım Ve Tedavi Hizmetleri”, Tarih İncelemeleri Dergisi, sy. XXXIII / 1 (2018): 149-181. Adem Ölmez, “1897 Osmanlı-Yunan Savaşı’nda Epir Cephesinin Savaşın Sonucuna Etkileri”, Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, sy.1, (2009): 81-88.

¹³⁴ Metin Kopar, Murat Yolun,” 18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Borçlar Tarihine Bir Bakış”, History Studies Volume, sy. 4/1 (2012): 335-358; Ahmet Kamil Tunçel , Murat Yıldırım,” 1854- 1874 Döneminde Osmanlı Devleti’nin Dış Borçlanması: Kaç Milyar Dolar Osmanlı Devleti’nin İflasına Neden Oldu?”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. 16, sy.1 (1 Haziran 2014) : 1-26; Nedim Dikmen, “Osmanlı DışBorçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları”, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, c. 19, sy.2 (Eylül 2005): 137-159.

¹³⁵ Nursel Manav, “Mazuliyet Sandığı’nın Kuruluşu Ve Kuruluşuna Yol Açan Sebepler”, Türkiyat Mecmuası, c.27/1 (2017): 215-224; Ahmet Tabakoğlu, Okan Çağlar Taşdirek,” Osmanlıda Mâlî Denetimin Kurumsal Gelişimi - Maliye Teftiş Heyetinin Kuruluşu”, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, c.13, sy.2 (Mayıs 2015): 91-113; Mustafa Sakal, Ali Gökhan Gölçek “Osmanlı Devleti’nde Mali Bunalım ve Reform”, Sosyoekonomi, sy. 25/34 (2017): 11-32.

modernleşme hamlesinin olumlu etkileri de göz ardı edilmemelidir.¹³⁶ Bu modernleşme sürecinin bir sonucu olarak merkeziyetçi devlet anlayışının daha da güçlendirilmesi bu bağlamda tekkelerin, tarikatların Meclis-i Meşayih özünde ise Meşihat dairesinin yüksek otoritesine bağlanmak suretiyle özerkliklerinin büyük oranda sonlandırılması konumuz açısından son derece önemli hususlardır. Bu bölümde işte söz konusu bu şartlar ve gelişmeler göz önüne alınarak tekke ve zaviye yönetimlerinin merkezinde yer alan şeyhlerin atanmaları, bu atamalarda icra edilen imtihan uygulaması ve bu kurumların teftişi konuları izah edilmeye çalışılmıştır.

2.1.ŞEYHLERİN TEKKE VE ZAVİYELERE ATANMALARI MESELESİ

Şeyhlik müessesesinin anlam ve mahiyetini, görev ve sorumluluklarını, yetki alanlarını tam olarak ortaya koyabilmek ancak tarikatların konuşlandıkları tekke ve zaviyelerin yapısal özelliklerini devlet, toplum ve tarikat için ne anlama geldikleri ve hangi misyonları üstlendikleriyle doğrudan ilintilidir. Zira bir çok yönüyle devlet ve toplum için kamusal hizmetlerde bulunan, tarikat için ise tarikat yol ve erkanının yaşanmasında ve devamlılığının sağlanmasında baş rol oynayan tekke ve zaviyelerin yönetimi meselesi sosyo-psikolojik, politik, sosyal, ekonomik ve kültürel yönleri olan dolayısıyla da şeyhlik müessesesini de aynı şekilde çok yönlü bir sosyal iktidarın parçası yapan bir husustur. Şu halde şeyh, tarikatın, tekke ve zaviyenin dini, manevi, bâtını lideri olmakla birlikte aynı zamanda zengin vakıf gelirleri, hem bürokrat sınıfı hem de toplum içerisine uzanan geniş sosyal ağları olan bir kurumun başındadır. Şu halde şeyh, bir çok yönüyle dini ve mistik karakter taşıırken bir çok yönüyle de dünyevi bir hüviyete sahip bir organizasyonun başıdır. Böylesine çok yönlü, devlet ve toplum için prestijli bir yere sahip olan tekke ve zaviyelerin yönetiminde merkezi konuma sahip olan şeyhlerin bu göreve getirilmeleri hususu önemli bir mesele olarak görülmektedir.

Anlaşılabacağı üzere tekke ve zaviyelerdeki en önemli unsur olan şeyh, tarikatın ve tasavvufî eğitimin merkez konumundadır. Bu merkez konumundan ötürü zâhirî ilimlerle birlikte manevî anlamda bir başka şeyhin himayesinde seyr u sülûkunu tamamlaması tarikatın kendine has yol ve erkanına göre manevi aşamalardan geçerek

---

¹³⁶ Esra Demirci Aksoy, “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları”, Sosyal Politika Çalışmaları, sy. 31 (Temmuz-Aralık 2013): 33-47. Naim Ürkmez, “II. Abdülhamid’in Modernleşme Anlayışı”, (Yükseklisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2006), 56. Seda Bayındır Uluskan “II. Abdülhamit’in Sanata ve Sanatçıya Bakışı”, c. 18, sy. 36 (2018): 5-28.

“kemâle” ermesi halife mevkiine ulaşması gerekmektedir.¹³⁷ Şeyh adayı olan bir halifenin bu görev için gereken liyakat ve ehliyet şartlarını taşıyıp taşımadığı kadim tasavvuf geleneği ışığında tarikatın kendi yol ve erkânı içerisinde geçirdiği söz konusu manevi, daha çok batını karakter taşıyan hal eğitimi “seyr u sülûk” sürecini başarıyla tamamlamasından anlaşılabilir.¹³⁸ Ancak 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşanan modernleşme ve merkezileşme sürecinde şeyhlerin atanmalarında yukarıda bahsi geçen kadim tasavvufi anlayışa dayanan uygulama yerini zahiri bir yola imtihan uygulamasına bırakmıştır. Bu durum batını ve manevi yönü ağır basan tekke ve zaviyelerde zahiri, şeri ilimleri bilen şeyh profiline giderek yaygınlaşmasında dolayısıyla bu yapıların giderek resmi İslam yönünde değişime uğramasında etkili olmuştur. Burada imtihan uygulamasıyla tarikatın yol ve erkânı, imtihanla ölçülmesi imkansız olan tasavvufi istilahlardan ziyade zahiri, şeri ilimlerin bilinmesinin önemsendiği açıkça görülmektedir.¹³⁹ Tayin işlemi yapılırken her ne kadar hilâfet koşulu aransa, vakıf koşullarına dikkat edilse de, şeyhlerin imtihan usulüyle belirlenmesi, onların tekke ve zaviyeler üzerindeki dini, manevi, mistik değerlerle bezenmiş yüksek otoritelerini zayıflatan bir gelişme olmuştur.

Aslında daha dar kapsamlı olarak hadiseye yaklaştığımızda tekke ve zaviyelerin yönetimiyle ilgili olarak temel sorunun, şeyhlerin “atama” yoluyla seçilmeleri olduğu görülmektedir. Tasavvuf geleneğinde şeyhin belirlenmesi ya batınî bir yolla önceki şeyhe ilham gelmesi ile bundan sonraki şeyhin işaret edilmesi ya da halifeler arasından tarikat ihvanının, tekkede bulunan derviş ve müridanın ortak eğilimiyle tekkenin bulunduğu yerde bulunan alimlerin, salihlerin söz konusu şeyh adayı hakkında olumlu kanaatte bulunmalarıyla belirlenirdi.¹⁴⁰

---

¹³⁷ Arı, “Meclis-i Meşâyih”, 68.

¹³⁸ Abdurrezzak Tek, “Aziz Mahmud Hüdâyi’nin Seyru Sülûk Anlayışı”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bursa, 179-191. Büşra Çoşanay, “Taavvuf Düşüncesinde Seyr u Sülûk Üzerine Bir İnceleme”, ANASAY Dergisi, (2017): 199 – 216.

¹³⁹ Müderrislik imtihanını kazanan şahısların ruuslarının tevcihi için bk. HAT 1568/50, 29 Z 1241/ 5 Temmuz 1826. İnegöl kasabasında bulunan boşalan halvetiyye tekkesine imtihanla şeyh tayini için bk. Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 21.

¹⁴⁰ “Bu sürece, tekke dışındaki şahıslar bir tarafa, tekkenin içindeki şahısların bile karışma olanağı yoktur.” Örnekler için bk. Hamdi Kızılar, “Osmanlılarda İlk Yerel Manevî Oluşum: Hacı Bayram Veli ve Bayramiyye Ekolünün Anadolu’ya Etkisi”, OTAM, Ankara (2012): 67-80. Haşim Şahin, “Somuncu Baba”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. 37. (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 377-378. Haşim Şahin, “Ömer Dede Sikkini”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. 34. (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 55-56. Nihat Azamat, “Hacı Bayram-ı Veli”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. 14. (İstanbul: TDV Yayınları, 1996): 442-447.

Şeyhlerin tekkelere atanmasındaki bu düzen, berat sistemi ile denetim altında tutulmuştur. Tekkeye yeni bir şeyh tayini olduğunda şehrin kadısı tarafından şeyhin o tekkede vazife aldığına, devletin de bu durumdan haberdar olduğuna dair bir berat verilir ve böylece durum resmiyet kazanırdı.¹⁴¹ Şeyhin hangi süreçten itibaren vazife aldığı ve ne kadar ücret alacağı da bu atama beratında belirtilirdi. Eğer tayin işleminde şeyhin yerine geçen evlât küçük ise, mahkeme tarafından bir naip ataması yapılırdı.¹⁴² Ataması yapılan şeyh, görevden alınmaması halinde ömürlerinin sonuna kadar bu görevde devam ederlerdi. Fakat uygunsuz hal ve hareketlerinden ötürü zaman zaman şikâyet gelen şeyhlerin, kadı tarafından görevden alındıkları görülmektedir.¹⁴³

Meclis-i Meşâyiğ'in kurulmasından sonra tekkelerdeki şeyhlerin atama usulleri ve azilleri daha sistematik bir hal almıştır. Vakıf şartnameleri gereği babadan oğula atama yapıldığı görülmektedir. Mesela Hüdâvendigar vilayetine bağlı Ertuğrul Sancağı'nda bulunan İnegöl kasabasında Halvetiyye tarikatından Âhî Yusuf Tekkesi'nin “*bâ-berât Şeyhi Mustafa Behçet Efendi'nin vukû-ı vefâtına mebnî mahal olan cihet-i meşihatın müteveffâ-yı mûmâ ileyhın ekber evlâdı olan Şeyh Hüseyin Hasan Efendi uhdesine tevcihi istirhâmına dâir*” yazılan bir arzuhal sonucunda Hüseyin Hüsnü Efendi Bursa Meclis-i Meşâyihi huzurunda “*vazîfe-i meşihâtini îfâya ehl ve muktedir olduğu*” anlaşılmış ve Ahi Yusuf Tekkesi meşihatine ataması yapılmıştır.¹⁴⁴ Örnekte

---

Somuncu Baba'nın halifesi Hacı Bayram-ı Veli'ye “ Muradının ne olduğunu sorar. Hacı Bayram da kendisine hizmet etmek istediğini başka bir muradının olmadığını söyler. Somuncu Baba, dervişliğe hazırlanması gerektiğini, dönemin şartlarından dolayı kendisiyle birlikte olmasının zor olacağını ifade eder. Bunun üzerine Hacı Bayram, “Emrin neyse öyle olsun, rızâ senindir” der. Bir diğer örnek ise, Hacı Bayramı Veli'nin halifesi Ömer Dede, “*Hacı Bayrâm-ı Veli'nin, kaç müridi bulunduğunu II. Murad'a bildirmek üzere müridlerini kurban etmek için topladığına ve bu toplantı esnasında sadece bir erkekle bir kadının Hacı Bayram'a tam teslimiyetle bıçağın altına boynunu uzattığına dair menkıbede sözü edilen şahsın Ömer Dede olduğu belirtilir*”.

¹⁴¹ Arı, “Meclis-i Meşâyiğ “, 67. Özer, “Osmanlı'da Tekke” , 135. Berat verilmesine dair bk. Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 11. Havran sancağı Ceydar nahiyesi Akra köyündeki Sadettin Cibavi Camii-i Rekkesi Şeyhi Sadettin Cibavi Torunlarından Şeyh Mehmet Efendi bin Sadettin uhdesinde olup elinde beratı bulunmadığından berat talebinde bulunulmuş ve kendisine berat verilmesi kararlaştırılmıştır.

¹⁴² Öcalan, Bursa'da Tasavvuf , 218- 219. Şeyliğe ataması yapılan Şemseddin Efendi'nin yanına vekil tayini için bk. Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 66.

¹⁴³ Öcalan, Bursa'da Tasavvuf, 220- 221. Haymâne zümresinden Şeyh Hüsam'ın mülhid olduğu ileri sürülmüş, hem halifelerinin tutulup sorgulanması, hem de şeyhin bağlularından “*ehl-i fesâd*”ların tutulup hapsedilmelerine dair bk. MD. 7, 1999: 88, 5 Za 975/ 2 Mayıs 1568. Başka bir örnekte ise, Dobniçe, Cuma kasabasında Sinan Kethüda Camii mütevelliliğini haksızlık ederek elde eden Şeyh Abdullah'ın kasabadan gönderilerek yerine ulemadan Musa Efendi'nin uygun olmasına dair tayinin istenildiğine binaen bk. C. EV. Nr. 465/ 23531, 13 M 1114/ 9 Haziran 1702.

¹⁴⁴ “...bâ-berât-ı Şeyhi Mustafa Behçet Efendi'nin vukû-ı vefâtına mebnî mahal olan cihet-i meşihatın müteveffâ-yı mûmâ ileyhın ekber evlâdı olan Şeyh Hüseyin Hasan Efendi uhdesine tevcihi istirhâmına

görüldüğü üzere Meclis-i Meşayih, atamalarda, aileden birisine görevi tevcih ederek, vefat eden şeyhin ailesinin sıkıntıya düşmesini ve hizmetin geri kalmasını engellemeye yani tekkede mevcut düzeni korumaya çalışmaktadır. Şeyhlerin vefatı dışında hangi durumlarda başka bir şeyhin ataması gerçekleştirildiği, hangi durumlarda bu şeyhlerin ataması yapılmadığı ve bu başvuruların reddedildiği hususları ön plana çıkmaktadır.

1776 Numaralı defterde 27 M 1324/23 Mart 1906, 26 R 1325/8 Haziran 1907, bir şeyhin vefatı haricinde, başka bir şeyhin ataması yapılmasının sebebi olarak en çok sözü edilen husus, şeyhin kendi rızasıyla görevi bırakması¹⁴⁵ ve keff-i yed (görevden el çekme) etmesidir. Görevi terk eden kişi bunu hastalığı¹⁴⁶ nedeniyle veya herhangi bir neden göstermeden yapabilmektedir.¹⁴⁷ Aslında sebepsiz yere tekke idaresinden çekilmeler dönem itibariyle giderek tekke ve zaviye postunun sosyo-politik güç ve itibarının zayıflamaya başladığı yani cazibesini kaybetmeye yüz tuttuğu şeklinde yorumlanabilir. Görevi devralan kişiler oğul¹⁴⁸, kardeş¹⁴⁹ vb. hısımlar olabildiği gibi şeyhin dervişlerinden birisi, vekâleten görev yapan¹⁵⁰ kişi ya da bir başka kimse de¹⁵¹

---

dâir livâ-i mezkûr evkâf-ı Müdiriyyetinden evkâf-ı hümâyûn nezâret-i celîlesine irsâl olunub mazrûfen makâm-ı ulyâ-yı fetvâpenâhîlerine takdim oluna ta-hrîrât ve melfûfâtı lede'l-mutâla'a müteveffâ-yı mûmâ ileyh Şeyh Mustafa Behcet Efendinin ekber evlâdı Hüseyin Hüsnü Efendi Bursa Meclis-i Meşâyihî huzurunda lede'l-ımtihân pederinden mahal olan mezkûr Âhî Yusuf tekkesi vazîfe-i meşîhâtini îfâyâ ehl ve muktedir olduğu Bursa niyâbetinden mu'tâ i'lâm ve livâ-i mezkûr meclis-i irâdesinden tanzim olunub evrâk-ı melfûfe meyânında bulunan mazbata me'ellerinden müstebân olmuş ve sûret-i iş'âr mahalli usûl ve nizâm-ı mahsûsuna muvâfık görülmüş olduğundan cihet-i mezkûrenin pederi müteveffâ-yı mûmâ ileyh Şeyh Hüseyin Hüsnü Efendi uhdesine tevcihiyle yedine berât-ı âlî i'tâsı tensîb olunmağla tanzîm olunan işbu mazbata-ı dâ'iyânemizin melfûfâtıyla berâber mazrûfen nezâret-i muşârun ileyhâya irsâl buyurulması babında..." Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, 18 Ş 1324/7 Ekim 1906 vr. 21.

¹⁴⁵ Haleb'de Oğul Bey evkafı tevliyatinin mutasarrıfı olan Şeyh Mehmed hüsn-i rızasıyla vazife-i mezkureyi uhdesine kasr-ı yed etmek arzusunda bulunmakla tevcihine dair Şeyh Abdülkerim imzasıyla verilen istida için bk. İE. EV. 29/3366, 15 M 1112/2 Temmuz 1700. Diyarbakir sancağında Eğin kasabasında Dede Kasım Zaviyedarı Şeyh Mahmud hüsn-i rızasıyla vazifeyi uhdesine kasr-ı yed etmekle tevcihi hakkında Mehmed tarafından yazılan istida için bk. İE.EV. 29/3351, 5 R 1112/16 Aralık 1700. Şam cevalisinden iki kıt'a beratla mutasarrıf olduğu vazifeleri hüsn-i rızasıyla Şeyh Ahmed'in Molla Yahya'ya kasr-ı yed eylemesi sebebiyle beratının i'tası hakkında Şam Defterdarı Seyyid Mehmed tarafından yazılan arz için bk. İE. ML. 113/10782, 13 R 1122/5 Kasım 1710. Çirmen kasabasında Sarıcapaşa oğlu Umur Bey Evkafı Zaviyesi'nde şeyh olan Mehmed Halveti hüsn-i rızasıyla Mustafa Halife'ye kasr-ı yed etmekle tevcihi hakkında Kadı Abdullah tarafından yazılan arz için bk. İE. EV. 25/2946, 1 M 1127/7 Ocak 1715.

¹⁴⁶ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, 20 R 1324/vr. 68.

¹⁴⁷ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defteri, Nr. 1776, vr. 28, 39, 42, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 58, 69, 75, 77, 78.

¹⁴⁸ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 42, 44, 64, 74, 78.

¹⁴⁹ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 45, 46,

¹⁵⁰ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 36, 66.

¹⁵¹ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 2, 40.

olabilmekteydi. Şeyhler bu şekilde kendilerinden sonra istemedikleri kimselerin şeyh olmalarının önüne geçebilmişlerdir.

Diğer bir önemli nokta ise, “kasr-ı yed”¹⁵² denilen işlem olup tekke şeyhi olan babası vefat ettikten sonra vakıf şartnamesi gereği şeyh olması gerekirken bazı şahısların bu haklarından feragat etmeleriydi. Kasr-ı yed işlemi yapılan kimseler kardeş ya da başka birisi olabilmekteydi.¹⁵³ Mesela Çerkeş kazasına tabi Bozoğlan karyesinde vaki Emir Vakfı'nın zaviyedarı eş-Şeyh Murtaza'nın kasr-ı yed ettiği vazifesinin oğulları Mustafa ve Salih'e tevcihi.¹⁵⁴

Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhliğinde Yenişehirli Nazif Dede'nin sekiz yaşındaki oğlu Hüseyin Fahreddin Efendi bulunuyordu. Ancak sekiz yaşındaki şeyhin naibliğini Reşid Dede isminde bir kişi yapıyordu.¹⁵⁵ Başka bir örnekte ise, Kasımpaşa Mevlevîhânesi Şeyhi Şemseddin Efendi vefat etmiş, oğlu Ali Efendi şeyhlik makamına oturmuştur. Ali Efendi çocuk olduğu için, burada bulunan çok ibadet eden, hakkaniyeti gözetken kıdemli Mevlevîlerden Kadri Dede Efendi vekâleten şeyh olmuştu.¹⁵⁶ Burada Kadri Dede Efendi'ye izafe edilen özelliklere dikkat edilmelidir. Zira bu vasıflar bir vekil, naibde aranacak hasletlere işaret etmektedir. Nihayetinde burada çok ibadet eden ibaresiyle onun şeriat hassasiyetine yani devletle, meşihatla uyumluluğuna,

---

¹⁵²“ ...Köprülü niyâbet-i şer'iyyesinden bi't-takdim havale buyurulan iş bu tahrîrât-ı cevâbiyye ve melfufâtı ve cihât-ı idâresinden zuhriyye muharrer derkenâr mutâla'a olundu. Mezkûr derkenâr nazaran zaviyedarlıktan mungalib olduğu anlaşılın mezkûr Câhit Baba Zaviyesi Türbedarlığının yine zaviyedarlık olarak tevcihi olduğundan ve cihet-i mezkurenin Hasan baba kasr-ı yedinden oğlu Hüseyin efendi tevcih olmasına nazaran şimdi cihet-i mezkurenin müteveffâ-yı ileyhın sağır oğlu Cemâle'd-dîn Efendi tevcih Cihet-i nizâmânâmesi ahkâmından bulunduğundan meşâyih tarikatten munâsib birinin vekâletiyile sağır-i mûmâ ileyh tevcihi...”

¹⁵³ Kardeşlerden birisi tekke vakfının tevliyet cihetinin kendisine verilmesi şartıyla zâviyedârlık cihetindeki hakkında kardeşine terk etmektedir bk. Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, nr. 1769. vr. 1. İlbasan'da merhum Şeyh Bayram Efendi Zaviyesi Evkafı Şeyhi Hasan Halife, vazifesini kendi hüsn-i rızasıyla ferağ edip kasr-ı yed ettiğinden Hüseyin Halife'ye tevcihi için bk. AE.SMHD.I. 94/ 6522 , 12 Z 1145/26 Mayıs 1733. Hısn-ı Mansur'a tabi Zek karyesinde medfun Şeyh Abdurrahman Erzincani Vakfı'ndan vazife ile nazır olan evlad-ı vakıfdan es-Seyyid Şeyh Yahya'nın rızasıyla kasr-ı yed ve ferağından nezaretin es-Seyyid Ömer Efendi'ye tevcihi ve kendisine berat verilmesi hakkında bk. AE. SMST. III. 21/1460, 29 Z 1176/11 Temmuz 1763. Pederleri Şeyh Yusuf'un malik olduğu cihetlerini kendilerine kasr-ı yed ettiğine dair Şam sakinlerinden Şeyh Abdurrahim ve Şeyh Mehmed'in arzuhali için bk. AE. SABH. I. 83/5718, 8 R 1200/8 Şubat 1786. Şam cevalisinden iki kıt'a beratla mutasarrıf olduğu vazifeleri hüsn-i rızasıyla Şeyh Ahmed'in Molla Yahya'ya kasr-ı yed eylemesi sebebiyle beratının itası hakkında Şam Defterdarı Seyyid Mehmed tarafından yazılan arzı için bk. İE. ML. 113/10782, 13 R 1122/5 Kasım 1710.

¹⁵⁴ AE. SMHD. I. 32/1923, 7 C 1168/19 Şubat 1755.

¹⁵⁵ Erdem Yücel, “Beşiktaş/ Bahâriye Mevlevîhânesi”, Sanat Tarihi Yıllığı, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1983, s. 164.

¹⁵⁶ Aşçı Dede, Bir Mevlevî'nin Hatıraları, haz.: Reşat Ekrem Koçu, (İstanbul, 1960), 30.

hakkaniyetle hareket eden ibaresiyle de tekkenin idaresini sorunsuz bir şekilde yönetebileceğine vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bir şeyhin, görevden el çekmesi ve yerini başkasına vermesi, bazı durumlarda açıkça söylenmemekle beraber, çoğu zaman Meclis-i Meşayih tarafından gerçekleştirilmektedir.¹⁵⁷ Mesela, "...Çullu Muhammed Efendi Zâviyedarılığı şeyh müteveffânın birâderi Şeyh Ahmed Efendi'nin vefâtıyla *Meclis-i Meşâyih talimatıyla* sagîr Muhammed Ali Efendiye tevcihi bunların da evrak da hıfzı tezekkür kılındı..."¹⁵⁸

Hukuken şeyh olabilme hakkı olan şahısların bu haklarından feragat etmeleri giderek tekke ve zaviye postunun cazibesini kaybetmesi yeni devlet ve toplum düzeni içerisinde prestij kaybına uğradığı şeyh adayları için bir ikbal ve istikbal kapısı olmaktan çıktıklarını göstermesi açısından mühimdir.

Tekke yönetiminde bulunan şeyhlerin yerine geçmesi gereken oğul ya da akrabaları bazen başka işlerde özellikle devlet memuriyetinde çalıştıklarını ileri sürerek bu durumu mazeret gösterip, görevlerini ifa edemeyeceklerini dolayısıyla yerlerine başkalarının atanmasını talep etmişlerdir.¹⁵⁹ Üsküdar Nuh Kuyusu'nda bulunan Kartal Baba Tekkesi şeyhi vefat etmiş, mahdumu Muhtar Efendi geçmiştir. Ancak İstanbul ordusu kaleminde görevli olduğu için yerine vekil tayin edilmiştir.¹⁶⁰ Bazı durumlarda da vekil olan şahısların da görevlerini yapamaması gibi durumlarla karşılaşmış bu kez de vekillerin değiştirilmesi cihetine gidilmiştir.¹⁶¹ Bu tür hadiselerden bürokrasinin giderek yükseldiği bir dönemde devlet memuriyeti gibi ikbalde daha sağlam, güvenli ve prestijli bir iş olan memuriyetin giderek irtifa kaybeden tekke postuna tercih edildiği söylenebilir.

Bazı durumlarda vakfiye veya nizamnâme icabı ataması yapılması gereken şahısların çeşitli nedenlerden ötürü atamalarının yapılamadığı görülmektedir. Bu sebepleri şu şekilde sıralayabilmek mümkündür: Ataması yapılacak kişinin askerde

¹⁵⁷ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 78(18),(19).

¹⁵⁸ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 78(18).

¹⁵⁹ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 28, 19 Z 1324/3 Şubat 1907. Vr. 66, 3 R 1324/ 23 Ağustos 1906.

¹⁶⁰ Aşçı Dede, Bir Mevlevî'nin Hatıraları, 25.

¹⁶¹ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 50, 26 R 1325/8 Haziran 1907, vr. 51, 4 C 1325/15 Haziran 1907. Nr. 1762, vr. 37b. "... *münhal olan meşihat-i mezkûrenin sağır-i mezbûr bâliğ ve reşid olup bi'n-nefs edâ-yı hizmete kesb-i liyâkat edinceye değin mûmâ ileyh el-Hâc Es'ad Efendi bi'nniyâbe edâ-yı hizmet etmek üzere sağır-i mezbûr Hasan Cemâil Efendi uhdesine tevcihi meclis-i dâiyânemizce tensib kılınmış olduğunun beyânıyla ...*".

olması,¹⁶² öğrenim görüyor olması,¹⁶³ ehliyet ve liyakat elde edememesi.¹⁶⁴ Askeri görev ve sorumluluğu nedeniyle şeyh atamalarının yapılamamasından ve şeyhlerin şeyhzadelerini askerlik yükümlülüğünden kurtarma çabalarından¹⁶⁵ reformların tekke ve zaviyelerin işleyişini yer yer zora soktuğu söylenebilir. Öğrenim gördüğü için şeyh atamasının yapılamaması ise modernleşme sürecinde giderek cazibesini yitiren tekke yerine gelecek kaygısının daha ön plana geçtiği şeklinde düşünülebilir.

Diğer bir atama durumu ise, vakfeden kişilerin şartlarına bağlı kalmak adına şeyh vefat ettiğinde çocukları veya torunları küçük olup, tekkede şeyhlik durumu vefat eden şeyhin evlâdına koşullu olsun veya olmasın, küçük ehliyet ve liyâkat kazanana kadar vazifelerin vekâleten yerine getirmek üzere akrabadan birisine, “ *...Halvetiyyeye mensûb bir zâtın vekâlete intihâbı istid'â olunduğuna ve müteveffâ-yı ol şeyh Seydû'd-dîn Efendinin birâderi ve sagîr mezbûrun ummî olub kazâ-i mezkûrda mukîm Şeyh Ahmed Efendi eben-şeyh Muhammedin vekâlet-i mezkûreye ehl bulunduğtu tahkîkâ-vâki'asına anlaşıldığına ve zâviye-i mezkûreye vekil bulunacak zâtın tarî-i mezkur mensûbiyyetinden olması lâzımeden bulunduğtu gibi mûmâ leyh Şeyh Ahmed Efendinin sagîr-i mezbûrun akrabâsından olması ve ehl bulunması nizâmen sâirlerine tercihini icâb ideceğine binâen sagîr-i mezbûr kesb-i ehliyet edinceye değîn zâviye-i mezbûrede icrâ-yı âyin-i tarîkat etmek üzere mûmâ ileyh Şeyh Ahmed Efendinin vekâlet-i mezkûreye intihâbıyla ale'l-usul lazım gelen i'lâm mazbatasının tanzîm ve irsâl edilmesi husûsunun bâ tahrîrât-ı aliyye livâ-i mezkur mutasarrıflığına emr ve izbâr ve yine i'âde olunmak üzere...*”¹⁶⁶ veya akrabadan uygun biri yoksa münasip başka birisine¹⁶⁷ vekâleten tevcih yapılmasıydı.

Arşivlerde vekâleten yapılan atamalara dair bir hayli örnek bulmak mümkündür.

¹⁶² Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 44, 29 S 1325/13 Nisan 1907; Vekâleten tevcihler konusu ile ilgili başka bir örnekte ölen şeyhin oğlu askerde olduğu için ataması yapılamamış; atamanın kendi şahsına verilmesini isteyen kardeşine de, bu şekilde bir tevcihin nizâma uygun olmadığı ve müteveffânın oğluna haksızlık olacağı düşünülerek asâleten değil ancak vekâleten ataması yapılmıştır. Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 44.

¹⁶³ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 79, 19 R 1325/1 Haziran 1907.

¹⁶⁴ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 25, 19 Z 1324/5 Şubat 1907.

¹⁶⁵ Misal vermek gerekirse bir arşiv kaydından iki oğlu kanunen askerlikten istisna edilmesi icab ederken bunların askere alındığı hakkında Mardin'de Nakşibendi Tarikatı Meşayihinden Abdullahü'l-Hamidi imzasıyla alınan istidasından bahsedilmektedir. Bk. Y. MTV, 87/42, 9 C 1311/18 Kasım 1893.

¹⁶⁶ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 16, 13 C 1324/4 Ağustos 1906. Vr. 45, 7 R 1325/20 Nisan 1907.

¹⁶⁷ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 36, 40, 66.

Mesela, “... İstanbul’ da Sultan Selim Câmi-i şerîf garbında Çırağı Hamra Mahallesinde tarîkât-ı aliyye-i Rifâiyyeden Seyyid Şeyh Hüseyin Lebîb Efendi dergâh-ı şerîfin sücâve şeyhi Şeyh Muhammed Gâlib vefâtına mebnî merbût berât-ı âlişân sûreti mutâla’asından anlaşıldığı vechile dergâh-ı şerîf-i mezkur mûmâ ileyh Hüseyin Lebîb Efendi tarafından binâ ve inşâ ve kendi mülkünden vakf eylediği yevmî iki akce ve tab’a ile meşihat cihetinin müsted’ine pek büyük pederi Şeyh Cemal Efendinin vefâtından sonra pederi Şeyh Muhammed Gâlibin tevcîhi buyurularak bu kerre mûmâ ileyh dahi vefâtıyla uhdesinden maha kalan meşihat evlâd-ı evlâd-ı ekber mezkuruna meşrût idüğü evkâf-ı hümayun nezâret-i celîlesine cihet-i idâresinden verilen derkenârdan müstebân olmağla meşihat cihetinin Şeyh Muhammed Gâlib Beyin hafidi Seyyid Cemâleddin Efendi cihet-i mezkûre vazîfesini îfâya kesb-i iktidâr edinceye kadar dergâh-ı mezkûr hülefâsından Şeyh Bedreddin Efendi uhdesine bi’n-niyâbe tevcîhiyle...”¹⁶⁸ Burada esas olarak atama, evlada yapılmaktadır. Vekil tayin edilen kişinin görevi ölen şeyhin evladının ehliyet ve liyakat kazanmasıyla sona ermektedir. Böylece tekke yönetiminin hem ehliyetsiz kişilerin eline geçmesi hem vakıf şartnamesine muhalif bir durumun ortaya çıkması engellenmiş, dolayısıyla istikrar korunarak tekke yürütülen hizmetlerin aksaması önlenmiştir.

Bir başka örnekte ise, Meclis-i Meşayih’in gerekli hallerde geçici görevlendirme de yaptığını görmekteyiz. Mesela yaşanan bir hadise şöyledir: “... Ba’dehû tebeyyün edecek hâle göre keyfiyyet bildirildiği halde icâbı icrâ kılınmak üzere, şimdilik münhal olan dergâh-ı mezkûr meşihatine hâricden münâsib birinin vekâleten nasbında be’s olmadığından îfâ-yı muktezâsı zımında tahrîrât-ı mezkûrenin nezâret-i müşârun ileyhâya îade ve isbâli tezekkür kılındı ...”¹⁶⁹ Bir başka misalde “... münhal olan meşihat-i mezkûrenin sagîr-i mezbûr bâliğ ve reşid olup bi’n-nefs edâ-yı hizmete kesb-i liyâkat edinceye değin mûmâ ileyh el-Hâc Es’ad Efendi bi’nniyâbe edâ-yı hizmet etmek üzere sagîr-i mezbûr Hasan Cemâil Efendi uhdesine tevcîhi meclis-i dâiyânemizce tensîb kılınmış olduğunun beyânıyla ...”¹⁷⁰ denilerek böylece tekke postunun boş kalmasını istemediği anlaşılan idare, buraya hariçten de olsa geçici bir atama yapmıştır. Vekâleten uhdesine ataması yapılan şahısların yapacağı temel görev, tekkenin ait

¹⁶⁸ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 49, 26 R 1325/8 Haziran 1907.

¹⁶⁹ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1762, vr. 84a.

¹⁷⁰ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1762, vr. 37b.

olduğu tarikatin âyin-i şerifinin icra edilmesidir.¹⁷¹ Misal olarak, “...Prizren sancığı meclis-i iradesinden Evkâf-ı Hümâyün Nezâret-i Celîlesine vârid olub mazrûfen makâm-ı sâmi-i cenâb-ı fetvâpenâhîlerine bi't-takdîm havâle buyurulan fî 7 rebû'l-âhir sene 324 târih ve 95 nümerolu maZbata ve müteferriâtı lede'l-mütâla'a Kalkandelen kasabasında vâki' tarikat-i aliyye-i Halvetiyye'den Çullu Muhammed Efendi Zâviyesinin bâ-berât-ı âli Şeyhi Seydû'd-dîn Efendinin mukaddemân vukû'u vefâtıyla münhal olan meşihat cihetinin oğlu İsmâil Hakkı Efendi muâmele-i tevcîhi vefâtına mebnî cihet-i mezkûrenin müteveffâ-yı mûmâ ileyh İsmâil Hakkı Efendi'nin sagîr oğluna niyâbene-i medresesinden Mustafa Efendi tevcîhi arz ve iş'âr olunmuş ve sagîr-i mezbûrun vasîsi ve vekili Ali İmirza ve mührüyle takdim olunub evrâk-ı merbûta meyânında bulunan arzuhalde mûmâ ileyh Mustafa Efendi taraf-ı aliyyeden hiç birine müntesib olmadıktan başka zâviye-i mezkûreyi medrese hâline ifrâğa ettiği cihetle âyin-i tarikat icrâ olunmakda bulunduğundan bahisle bermûceb-i şart-ı vâkıf tarik-i Halvetiyyeye mensûb bir zâtın vekâlete intihâbı istid'â olunduğuna ve müteveffâ-yı ol Şeyh Seydû'd-dîn Efendi'nin birâderi ve sagîr-i mezbûrun ummî olub kazâ-i mezkûrda mukîm Şeyh Ahmed Efendi eben-Şeyh Muhammed'in vekâlet-i mezkûreye ehl bulunduğuna tahkîkât vâki'asına anlaşıldığına ve zâviye-i mezkûreye vekil bulunacak zâtın tarî-i mezkûr mensûbiyyetinden olması lâzımeden bulunduğuna gibi mûmâ leyh Şeyh Ahmed Efendi'nin sagîr-i mezbûrun akrabâsından olması ve ehl bulunması nizâmen sâirlerine tercihini icâb ideceğine binâen sagîr-i mezbûr kesb-i ehliyet edince değin zâviye-i mezbûrede icrâ-yı âyin-i tarikat etmek üzere mûmâ ileyh şeyh Ahmed Efendinin vekâlet-i mezkûreye intihâbıyla ale'l-usul lazım gelen i'lâm ve mazbatasının tanzîm ve irsâl edilmesi husûsunun bâ tahrîrât-ı aliyye livâ-i mezkûr mutasarrıflığına emr ve izbâr ve yine i'âde olunmak üzere işbu mezkûre-i dâiyânemizle evrâk-ı mezkûrenin leffen tesyâr bulunması tezekkür edildi...”¹⁷² Vekâleten ataması olan kişi, esas şeyh olacak küçük çocuk ehliyet ve liyakat edininceye kadar bu görevi yapmakta ve böylece tekkenin kapanması ve mensuplarının dağılması engellenmiş olmaktadır. Vekâleten yapılan atamalardan şu faydaların amaçlandığı söylenebilir: **Birincisi** ölen şeyhin ailesinin

¹⁷¹ “... ber-mûceb-i iş'âr-ı mahallî zamân-ı rüşd ve bülûğuyla cihet-i mezkûreyi bi'z-zât ifâya iktidâr kesb edinceye kadar bi'n-niyâbe Ahmed Efendi tarafından âid olduğu tarikin âyin-i şerifi icrâ olunmak üzere mezkûr hankâhlık cihetinin pederi müteveffâ-yı mûmâ ileyh Mehmed Ârif Efendi mahlûlünden oğlu sagîr-i mûmâ ileyh Ahmed Âlim Efendi uhdesine ...” bk. Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1762, vr. 157a.

¹⁷² Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 16, 13 C 1324/4 Ağustos 1906.

sıkıntıya düşmesini önlemek; **ikincisi** tekke yönetiminin boş kalmasıyla yürütülen hizmetlerin aksamasının önüne geçmek; **üçüncüsü** bulunduğu mahalde soyo-politik olarak çok önemli bir denge unsuru olan tekke veya zaviyenin iktidarını hem tarikat hem de yerel çevreler nezdinde bir nüfuz mücadelesi, çatışma ve kargaşa alanına dönüşmesini engellemektir.

Şeyh atamalarında görülen çok önemli bir usul de vefat eden şeyhin birden fazla evladı varsa şeyhlik müessesesi bu çocukların sorumluluklarına müştereken tevcih edilmesiydi.¹⁷³ Bu uygulama esas olarak vakıf şartnamelerinden kaynaklanmış olup tekkedeki meşihat ciheti şeyhin oğulları ya da hak sahipleri nezdinde hisselerle bölünerek, birden fazla kişiye tevcih oluna gelmiştir.¹⁷⁴ Mesela, “...*Hususana meşihat vazifesini ifâ eden zevâtın ahlâk-ı hamîde ve evsâf-ı güzîde ile muttasıf olmaları ve âdâb-ı turuk-u âliyyeye muhâlif harekâtta tevakkî ve ictinâb etmeleri lâzimedden iken, tarîk-i Sa’adiyye’den Abdüsselâm Dergâhı postnişini Yahya Efendi leyl ü nehâr iş ü işret ile meşgul olup, bu misillü ahvâlden tevakkî etmesi kendisine tenbihâtu tevbihât-ı mükerrere icra edildiği ve ahvâl-i seyyiesinden dolayı mukaddeman Beyşehir’e nefy ü tağrib bulunduğu halde, işga etmeyüb yine ahvâl-i sâbıkasına devam ile vazifesini ifâ etmemekte ve tarîk-i Halvetiyye’den Salkımsöğüt’te Aydınoglu Dergâhı Şeyhi Fehmi Efendi dahi hayal lu’biyyatıyla iştilgal edip bu ise tarîk-i sūfiyyeye min külli’l-vücūh münâfi olduğundan, bundan vazgeçmesi çend def’a kendisine tenbih edilmiş ise de, dinlemeyip meclisin kararı tahfif etmekte olduğuna ve tarîk-i Kadriyye’den Doğan’da Karabaş Dergâhı şeyhi Ahmed Efendi ile, tarîk-i Sa’diyye’den Fındıkzâde Dergâhı şeyhi Şemseddin Efendi dahi eyyam-ı muayenesinde, dergâhlarında zikr etmeyerek*

¹⁷³ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 5, 7, 12, 17, 78 müteveffanın iki oğluna, 48, 71 üç oğluna, 47 beş oğluna müştereken tevcih yapılmıştır.

¹⁷⁴ Mesela Sivas’ta Ahi Mehmed Gelendüz Vakfı Zaviyesi’nde vech-i meşruta tevliyet ve zaviye meşihati hissesine mutasarrıf olan evlad-ı vakıftan Es-Seyyid Ahmed Halife vefat ettiğinden, vazifenin oğulları es-Seyyid Mustafa, es-Seyyid İbrahim, es-Seyyid Ebubekir ve es-Seyyid Halil’e müştereken tevcih edildiği görülmektedir. Bk. AE.SAMD.III, 102/10202, 22 S 1124/31 Mart 1712. Yine Malatya, Kahta kazasında Ebu Sarık Zaviyesi Vakfı evlada meşrut tevliyet ve meşihatının meşrut-ı lehleri Seyyid Halil, Mustafa ve Hüseyin’e müştereken tevcih edilmiştir. Bk. C.EV. 491/24830, 29 M 1150/29 Mayıs 1737. Amasya’da bulunan Hacı Mahmud Zaviyesi Meşihati’nin sülüs hissesinin de Hafız Mehmed ile müştereken mutasarrıf iken fevtolan Hafız Abdurrahman’ın mahlul cihet ve vazifesinin oğulları Mehmed ve İbrahim’e tevcih edildiği görülmektedir. Bk. AE.SABH.I, 327/22301, 29 Z 1192/19 Aralık 1778. Kütahya’nın Ada karyesindeki Şeyh Rüstem zaviyedarlığı, babalarının vefatıyla mahlul olmasına mebni müteveffanın iki oğlu İbrahim ve İsmail’e müştereken tevcihi için bk. C.EV. 446/22565, 23 Ş 1203/ 19 Mayıs 1789. Karahisar-ı Şarki kazasının Gevezid nahiyesine tabi Akviran karyesinde vaki Şeyh Bereket Zaviyesi’nin zaviyedarlığına Seyyid Eyyüb ile müştereken mutasarrıf olan Seyyid Hüseyin’in hissesinin oğulları Seyyid Abdullah ve Seyyid Hasan’a tevcihi hakkında bk. AE. SMHD.II. 81/6321, 17 C 1252/29 Eylül 1836.

kahvehânelerde tavla ve dama ve emsali lu'biyyât ile meşgul oldukları bi't-tahkîk anlaşılması üzerine, usûlen kendilerine edilen tenbihât-ı lâzimeyi adem-i isğâ, yine ahvâl-i sâbıkalarına devam etmekte olmalarına ve bunların şu hallerine terk-i emsaline sû-i sirâyet ile beraber beyne'l-meşâyih güftü gûyu mûcib olmakta idiğine binâen, mûmâ ileyhim haklarında mücâzât ve emsaline gayret-i müessire olmak ve yine islâh-ı nefis etmedikleri halde uhdelerinde bulunan meşihat cihetleri ref' ile âhar ehlü erbâbına tevcih kılınmak üzere, şimdilik mûmâ ileyhe umûr-u dergâhtan el çektirilerek vazifeleri bil-vekâle idare ettirmek ve muhasesât-ı dergâhtan sülüsânı it'âm-ı taâm ile mukâbele günleri vuku' bulacak mesârifâta sarf edilmek üzere vekil olan zevâta ve sülüsü dahi hizmet-i meşihattan el çektirilen mûmâ ileyhime verilmek üzere Abdüsselâm Dergâhı vekâletine tarîk-i mezkûrun kudemây-ı meşâyihundan Âbid Çelebi Dergâhı şeyhi Mustafa ve Aydınoğlu Dergâhı vekâletine dahi Zeyrek şeyhi Halil Efendi'lerin tayini ve Karabaş Dergâhı'yla, Fındıkzâde Dergâh'ı şeyhleri vazife-i meşihatları dahi müşterekleri bulunan biraderleri Rızâ ve Ârif Efendiler tarafından îfâ olunması hususuna hey'et-i âcizânemizce bi'l-ittifak karar alındığından...''¹⁷⁵

Müştereken tevcih konusunda yaşanan gerek şeyh ailesi içinde gerekse şeyh ailesi ile mütevellî veya tekke derviş ve müridanı arasında yaşanan sorunlar sık sık tarikatı devlet kapısına, kadı önüne çıkmaya mecbur kılmıştır. Bu süreç aslında tarikatların özerkliklerinin giderek zayıflamasında devletin hakemliği ve hakimliğine yani yüce otoritesine bağlılığının güçlenmesinde etkili olmuştur da denilebilir. Nihayetinde Meclis-i Meşayih'in kurulmasında vakıf şartnameleri nezdinde yaşanan bu ve benzeri sorunları çözmek, vakıf şartnamelerine uyulup uyulmadığını denetlemek gibi amaçlar önemli bir rol oynamıştı. Nitekim ilk çıkarılan nizamnâmenin on üçüncü maddesinde uyulması gereken kurallar yerini almıştır.¹⁷⁶ “ ... Hisas-ı müteaddideye münkasim olarak tevcih olunmuş olan bu misillü cihetler münhal olduğu sûrette müte'addid evlâda kaldığı ve vâridâtı derece-i kifâyede bulunduğu ve bunlara müştereken tevcihinde tekke-i mezkûre meşihatının umûr-i lâzimesinin îfâsında menfaat tahakkuk edeceğinden müştereken tevcihî, cihât nizamnâmesinin on üçüncü maddesi iktizâsından bulunduğu ve zâviye-i mezkûre vâridâtı derece-i kifâyede bulunduğu gibi meşihatının mûmâ ileyhime müştereken tevcihinde zâviyece menfa'at görüldüğü cihetle

¹⁷⁵ Örneğimizde hem müştereken hem de vekâleten atama yapıldığına dair bk. Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1769, vr. 108.

¹⁷⁶ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 12.

...”¹⁷⁷ Uygulamada da bu maddeye titizlikle riayet edildiği anlaşılmaktadır. Mesela Muammâr-i Acem Zâviyesi Şeyhi Muhammed Arif Efendi meşihat cihetini müştereken mutasarrıfı olan biraderi Muhammed Ali Efendi'nin vefat ettiğinden vekaleti kendisinde bulunduğundan meşihatın uhdesine tevcihini Muhammed Ali Efendi'nin de vefatından önce bunu ibraz eylediğini beyan ederek müracaatta bulunmuştur. “...müştereken meşihat cihetine mutasarrıf olanların birinin vefâtı vukûunda hassası müştereki ehl ise ona tevcih olunmak tevcih ciheti nizâm-nâmesinin on üçüncü maddesi ahkâmına ve usul ve emsaline muvâfık bulunmuş olduğuna binâen mezkûr nısf-ı hassa-i meşihat cihetinin birâderi müteveffâ Muhammed Ali Efendi mahlûlünden ehliyet ve liyâkati olan müsted'i Muhammed Arif Efendi uhdesine tevcihi...” söz konusu kural gereği olduğundan kabul edilmiştir.

Eğer vefat eden şeyhin birden çok oğlu varsa şeyhin oğullarına müştereken tevcih yapılmaya çalışılmaktaydı. Mesela, Peklis/Piklis kasabasında bulunan Baba Hasan Tekkesi nezdinde tarikat-ı aliyye-i Kadriyyeye mahsûs zaviyenin zaviye varlık cihetine bâ-berât-ı âlî mutasarrıf olan Şeyh Muhammed Efendi Mustafa' nın vukû-ı vefatıyla terk ettiği iki oğlu “Hüseyn Tahsin ve Derviş Adem Efendilerden” büyük olan Hüseyn Tahsin Efendi mezkûr zaviyedarlık cihetini “ehliyet kifâyetine binâen cihet-i mezkûrenin uhdesine tevcihi” ni istirham etmiştir. “...iş'âr-ı mahalli usûl ve tevcih-i cihet nizâm-nâmesi ahkâm-ı münîkası...” gereğince birâderi Derviş Adem'i zâviyede iskân etmek şartıyla mezkur zaviyedarlık ciheti Hüseyn Tahsin Efendi'ye tevcih olunmuştur.¹⁷⁸ Burada şeyhlik müessesesinin hissedarlara birlikte atanmasında şeyh ailesi arasında çıkabilecek bir takım iktidar ve rant mücadelelerinin önüne geçmenin amaçlandığı da söylenebilir.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1762, vr. 6a.

¹⁷⁸ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 17.

¹⁷⁹ Müştereken atamalarda hisselerin nasıl el değiştirdiği ile ilgili süreçler için bk. “...Şeyh es-seyyid Muhammed Arif Efendi tarafından evkâf-ı hümâyun nezâret-i celîlesine verilüb mazrûfen makâm-ı sâmi-i cenâb-ı meşihatpenâhîlerine bi't-takdîm havale buyrulan hulâsâ-i mâle zaviye-i mezkûre meşihât cihetine ba-berât-ı âlî kendisiyle müştereken mutasarrıf olan birâderi es-seyyid Muhammed Ali Efendinin bundan kendisine mukaddem bilâ-veled vefât ettiğinden ve hıdmet-i meşihâti ötedenberü müştereki olan müteveffâ-yı mûmâ ileyh tarafından dahî vekâlet-i kendüsü ifâ eylemekte bulunduğundan bahisle müteveffâ-yı mûmâ ileyhe mahal olan nısf-ı hassa-i meşihatın dahi uhdesine tevcihini istirhamdan ibâret olub zâviye-i mezkûrede şeyh-i zâviye ciheti es-seyyid Muhammed Arif efendi bi'l-isâle ve karındaşı sagîr es-seyyid Muhammed Ali tarafından bi'n-niyâbe ârâ-yı hıdmet etmek üzere mûmâ ileyhâya es-Seyyid Muhammed Arif ve sagîr Es-Seyyid Muhammed Ali Efendi de iştirâken tevcih olduğuna mebnî berât-ı âliyye isrâr ve i'tâ kılındığı evkâf-ı hümâyun ciheti irâdesinden zuhr-i arzuhâle muharrer derkenâr me'ellinden ve mûmâ ileyh Muhammed Ali Efendi' nin kendisine mukaddem bilâ-veled vukû'u vefâtı müsted'î mûmâ ileyh ibrâz eylediği mu'ammâr-ı acem mahallesi tarafından i'tâ olunan bir kıt'a ilmü vezc

Yine başka bir misalde; Kastamonu vilayeti Bolu kazasında bulunan tarîkat-ı âliye-i Şa'baniyye'den Aktaş Dergâhı şeyhi vefat edince, yerine, biri vefat eden şeyhin büyük oğlu, diğeri de ammizâdesi olmak üzere iki kişi meşihata talib olmuşlardır. Mahallî liva meclis idaresi oğul Faik Efendi'nin telgraf idaresinde memur olması ve tarîkata intisabının bulunmaması dolayısıyla, ammizâde İbrahim Efendi'yi hâlihazırda dergâhta bil vekâle hüsnü hizmet ifa etmesinden dolayı meşihata atanmasını tercih etmiştir. Faik Efendi ise tekke postundan vazgeçmemiş, memuriyetinden istifa ederek Dersaadet'e gitmiş ve orada imtihan edilmiştir. Ayrıca Tevcih-i Cihet Nizamnâmesi'nde ifade edilen *"bir cihet münhal oldukça müteveffanın evlad-ı zükürü var ise ona verileceği"* nden ötürü tekkenin meşihatının şeyhin oğlu Faik Efendi'ye bırakılmasına karar verilmiştir.¹⁸⁰ Burada ön plana çıkan iki hususa dikkat edilmelidir. Birincisi Faik

---

mündericâtından anlaşılmış ve bu misillü müştereken meşihat cihetine mutasarrıf olanların birinin vefâtı vukûunda hassası müştereki ehl ise âna tevcih olunmak tevcih ciheti nizamnâmesinin on üçüncü maddesi ahkâmına ve usul ve emsaline muvâfık bulunmuş olduğuna binâen mezkûr nisf-ı hassa-i meşihat cihetinin birâderi müteveffâ Muhammed Ali Efendi mahlûlünden ehliyet ve liyâkati derkâr olan müsted'i mûmâ ileyh es-seyyid Şeyh Muhammed Arif efendi uhdesine tevcihiyle berât-ı âli i'tası tensib olunmağla ifâ-yı muktezâsı zımnında işbu mazbata-i ve a'yânemizin merbûtuyla berâber mazrûfen nezâret-i muşârun ileyhâya irsal buyurulması bâbında..." Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 10. 12.

¹⁸⁰ *"Kastamonu vilâyeti dahilinde Bolu livâsında merkezi olan Bolu Kasabasında kâin tarîkat-i aliyye-i Şa'baniyyeden Aktaş dergâh-ı şerifi Şeyhi Abdal Efendi'nin vukûa vefâtına mebnî mahal olan meşihat-i cihetin pederi mahlûlünden uhdesine tevcihini mukaddeman mahallinde istid'â iden müteveffâ-yı mûmâ ileyhin sulbî kebîr oğlu Muhammed Fâik efendi Gerede kazâsı telgrâf-ı muhâbere me'mûriyetinde müstahdem bulunduğu cihetle mahallince kendüsüne tevcihi cihetine gidilmeyüp mefdûr edileceğinden aliyyece imtihânın icrâsıyla mefdûr mütedeyyin vakâyesini istid'â eylemiş ve bu husûsu meclis-i dâiyânemizce dahî muvâfık usûl ve emsâl görülmüş olduğundan istediği halde dersaadete gelmesinin müsted'i mûmâ ileyh tebliği zımnında makâm-ı âli-i ceb-nâb-ı şehinşâhilerinden Bolu niyâbetine sabk iden emr ve iş'ara binâen mûmâ ileyh Fâik efendi deraliyyeye gelerek Meclise mürâcaat ve me'mûriyetten isti'zâ eylediğini beyân mubâderet etmesi üzerine usûlen imtihânı bi'l-icrâ mahallince lâzım gelen i'lâm ve mazbatasının bi't-tanzim ale'l-usul merc'ine irsâli Fî 15 rebîül evvel sne 323 tarih ve 14 nümerolu tezkerede arz olunduktan sonra livâ-i mezkûr meclis-i irâdesinde evkâf-ı hümâyun nezâret-i celîlesine gönderilmeyüp havâle buyurulan Fî rebîü'l-evvel sene 323 târihli 73 nümerolu mazbatada cihet-i mezkûrenin uhdelere tevcihini müsted'i mûmâ ileyh Fâik Efendi ile ümmüzâdesi İbrâhim Efendi tarafından virilen arzuhaller üzerine mûmâ ileyh Fâik efendi berâ-yı imtihân bi'd-def'ât da'vet edilerek mahal-i münâsebe dâhî verildiği halde da'vet-i vâkı'aya icâbet etmesi izhâr-ı aczine olunacağı ve kendisi el-yevm kerrede de telgraf-ı muhalde me'mûriyette bul-unduğu ve tarîka müntesib olmadığı cihetle cihet-i mezkûrenin bi'l-vekâle hüsn-ü hizmetiden mûmâ ileyh İbrâhim Efendi' ye tevcihine delâlet edilmesi istidhâm kılınmış ise de tevcih ciheti nizamnâmesinin birinci maddesinde bir cihet-i mahal oldukça ehil olan verileceği musarrâh olub müteveffâ-yı mûmâ ileyhin ehil ve muktedir veled-i mevcûd olduğu hald sırâhat-i nizâmiyyeye karşı mazbata-i mezkûrede beyân olduğu üzere cihet-i mezkûrenin vekâletinde bulunan mûmâ ileyh İbrâhim Efendi' ye tevcihî istenilmei muhâlîf hakem-i nizâm olunmasına ve mûmâ ileyh Fâik efendinin me'mûriyet-i mezkûreden istifâ eylediği bâ-tezkere vâkı' olan istifâde cevâben telgraf ve posta nezâreti aliyyesinde takdim olunub havâle buyurulan fî 8 ramazan sene 323 tarihli ve 37 nümerolu tezkerede bildirilmesine nazaran mâni-i mezkûrede zâil olduğuna ve kendisinde (Baş tarafı silik) nezâret-i muşârun ileyhâya irsâliyle keyfiyetin cevâben makâm-ı cenâb-ı meşihatpenâhilerine arz ve iş'arı ve bildirilmediği takdirde buraca icâb-ı icrâ edileceğinin ilâveten Bolu niyâbet-i şer'iyyesine emr ve ezbâr buyurulması husûsu tarih ve 32 nümerolu tezkere ile arz ve beyân edildiği bi'l-mürâca'a kayden anlaşılmış ve müzekkere-i mezkûre veçhile buyurulmuş olan emirnâme-i âli hazret-i fevâpenâhileri hükm-ü celîli henüz infâ olunamayub vekil-i mûmâ ileyh İbrahim el-yevm*

Efendi'nin memur olması hasebiyle tekke şeyhliği için gerekli görülen liyakat ve ehliyete sahip olmadığı gerekçesiyle elenmesi hususudur. Burada şeyh atanması için ön şartın şeyhin oğlu olmak değil liyakat ve ehliyet olması önemlidir. Diğeri ise tevcihi düzenleyen nizamnemeye riayet konusundaki hassasiyettir.

Müştereken yapılan hisseli atamalarda anlaşamayıp karşılıklı birbirlerini mahkemeye veren şeyhzâdeler de vardır. Şeyhzâdelerin bazıları bu konuda çok istekli davranırken, kimisi de Eşrefiye Dergâhı'nın şeyhi olması gereken Celalettin Efendi gibi *"Bu makam benim harcım değildir"* diyebilmiştir. Bir kısmı, müridlerini çoğaltmanın çeşitli yollarını ararken, bir kısmı da Ahmet Baba Efendi Dergâhı şeyhi Mehmet Bahâuddin Efendi gibi kendisine biat etmek isteyenlere şöyle demiştir: *"Ben henüz derviş olamadım. Makam-ı irşâd nerededir ki seni irşad edeyim. Fakat evkât-ı hamseye (beş vakit namaza) devamla, kimsenin aleyhinde bulunma, ahlâk-ı hamîde ile ittisâf et. İşte dervişlik budur."*¹⁸¹

Müştereken tevcihte, vefat eden şeyhin iki veya daha çok oğlu varsa meşihat tevcihi ikisinde uhdesine verilebilirken sonraları bu durumun değiştiğini görmekteyiz. 12 Muharrem 1299/1881 tarihli bir kararla müştereken tevcih yapılmasına binaen şu cevap verilmiştir:

*"...bu misillü müteaddid evlâd-ı kibâr ve sağırini terk ederek vefat edenler, münhal cihetin müştereken tevcihine nizam müsâid olmayıp, evlâd-ı kibârın içinde en ehliyetlisine, evlâd-ı kibârında ehliyet yoksa, evlâd-ı sağırine tevcihi ve kendisi sinn-i rüşde vâsıl olup biz-zat edâ-yı hizmete kesb-i liyâkat edinceye değin, o tekkenin mensubâtından bir halifenin vekil nasb ve ta'yin edilmesi nizâm-ı mevzuu iktizasından bulunduğu binâen..."*¹⁸²

---

ta'allülde devâm edilekte olduğu da kendüsünün açıkta kalarak evlâd ve iyâliyle mağdur ve perişân bulunan(silik) mağdûriyetten vekâyeten cihet-i mezkûrenin der-aliyyede uhdesine tevcihi istid'âsına dâir mûmâ ileyh Muhammed Fâik Efendi (silik) takdim olunan havale buyurulan arzuhal mâlinden ve mütemâdiyen meclise mürâcaatla is'âf-ı müstedâsını istirhâmen ifâdâtı şifâhiyeden müstefâd olmuş ve mahallinin muâmelâtı ma'rûzasıyla aradan dört mâh (silik) eylediği aliyye-i meşihatpenâhileri infâz olunacağına dâir niyâbet-i mezkûresine cevâb vürûd etmemesi mezkûr ifâdât-ı vâkı'asını müeyyid bulunmuş olduğundan cihet-i mezkûrenin mâdde-i mezkûre mücebince pederi müteveffâ-yı mûmâ ileyh selefü'l-arz selef-i dâiyânemizde usûl-i mevzû'aya tevfikân lede'l-ımtihân vazîfe-i meşihati ifâya ehliyet ve tarikat-ı aliyyeye nisbeti nümâyân olan mûmâ ileyh Muhammed Fâik Efendi tevcihiyle yedine berât-ı aliyye İ'tâ buyurulması tensib edilmekle ifâ-yı muktezâsı zımında işbu mazbata ve merbûtatın takımıyla mazrûfen nezâret-i celîlesine havâle ve irsâl buyurulması bâbında" Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 8-9.

¹⁸¹ Aktaran: Özer, "Osmanlı'da Tekke", 146.

¹⁸² Arı, "Meclis-i Meşâyih", 85'den naklen.

Müştereken tevcih isteklerinin geri çevrilmeye başlanmasından sonra, vefat eden şeyhin birden çok oğlu varsa, şeyh tayini gerçekleşecek oğlun diğer kardeşleriyle ilgilenmesi onlara bakması şart koşulmuştur. Mesela “...Edirne’de bulunan Şeyh Musluhi’-dîn Efendi Zâviyesi’nin zâviyedarlık cihetine tarikat-i aliyye-i Kâdiriyyeden Şeyh Ali Efendi’ nin vefâtına mebnî münhal olan meşihat cihetinin Hasan Sezâî Efendi uhdesine tevcihine uygun görülmüş, karındaşı Muhammed İhsan Efendi’ ye iskan ve i’âşe etmek üzere münhal olan cihet-i mezkurenin pederi mütevfâ-yı mûmâ ileyh Şeyh Ali Efendi mahlulunden Hasan Sezâî Efendi uhdesine tevcihiyle...”¹⁸³ Bu misalle de görüldüğü üzere müştereken tevcih yapılamadığı için şeyh tayini gerçekleşen şahsın kardeşlerinin mağduriyeti ve hakları göz ardı edilmemekte, hem de tekkedeki olası kardeş kavgalarının önüne geçilmesi istenmiştir.

Fakat ilerleyen süreçte müştereken atanmak suretiyle hem tekke iktidarının gücünü bölmek hem şeyh ailesi içerisinde bir otokontrol sistemi var ederek bir denetim mekanizması oluşturmak hem de şeyh ailesi içerisinde yaşanabilecek mağduriyetleri önlemek amacıyla ehemmiyet verilen bu uygulamanın pek de işe yaramadığını gösteren örnekler vardır. Mesela ataması yapılan şeyhin, diğer kardeşlerini mağduriyete uğrattığını gösteren bir hadisede durum şöyle gelişmiştir: Fahru’-d-dîn Zaviyesinin zaviyedarlık ciheti “bi’n-niyâbe sagîr Bekir Efendi inhâ edilmiş ise de buna â’idâtı birâderi Şevki Efendi tarafından alınarak sagîr-i mûmâ ileyhe bir şey verilmeyüb zaruret idiğinin anlaşılmış ve bu da ayn-ı câiz bulunmuş olmağla sagîr-, mûmâ ileyhâya aid vazîfenin i’tâsıyla sagîr-i mûmâ ileyh zarûret çekdirilmesi ve zâviye-i mezkûrece tarîkât-ı aliyye niyâbet-i mezkûreye emr-u iş’âr buyurulması mahal bırakılması zımında keyfiyetin ...”¹⁸⁴

Bu bilgiler ışığında Meclis-i Meşâyih’in iş yükünü artıran, problemler yaşadığı, uğraşmak mecburiyetinde kaldığı meselelerin en başlarında müştereken tevcih hususu gelmekteydi. Meclis-i Meşâyih müşterek tevcihi kaldırarak problem alanlarından birisini ortadan kaldırmayı amaçlamış olmalıdır. Bu problemleri çözebilmek adına çoğu kez farklı evrelerde talimatlar oluşturduğu ve yeni yaptırımlar uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir. Öyle ki 2 Receb 1307/1889 tarihli bir kararda “pederlerinden münhâl olan meşihata müştereken müstehak bulunan evlâda atama” işleminin sonrasında

¹⁸³ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 46, 21 R 1325/4 Mayıs 1907.

¹⁸⁴ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 74(39), 10 M 1325/23 Şubat 1907.

yayınlanan Cihât nizamnâmesiyle kaldırıldığı bildirilmektedir.¹⁸⁵ Tevcîh-i Cihât Nizâm-nâmeleri, Osmanlı zamanında din görevlerinin atanma usul ve şartlarını düzenleyen yasal düzenlemeler olup nizâm-nâmelerin ilki Hicri 8 Zilkade 1286 (Miladi 9 Şubat 1870) tarihinde, ikincisi Hicri 10 Safer 1290 / Rumi 26 Mart 1289 (Miladi 9 Nisan 1873) tarihinde, üçüncü ve sonuncusu ise 12 Ramazan 1331 / 5 Ağustos 1913 yılında yayınlanmıştır.¹⁸⁶ “Müderreslik, Hitabet, İmamet, Türbedarlık, Mütevellilik gibi ilmi veya ameli görevlerin yanında tekke ve zâviyelere ait bütün görevlerin tevcih ve refi, tâliblerin imtihanlarının yapılması ve imtihan evraklarının tetkiki vazifeleri, 12 Ramazan 1331/5 Ağustos 1913 tarihinde Takvim-i Vekayi’de neşr ve ilân edilen Tevcih-i Cihât Nizamnâmes’i gereğince Evkâf Nazâreti’ne veya mahallî Evkâf idarelerine verilmişti. Bu nizamnâmeğe göre söz konusu görevlere atanacak kişilerin bir berat’a ve Evkâf Nezâretince verilecek bir resmî vesikaya sahip olmaları şart koşulmuştur. Bu vazifelerin yürütülmesinden Makam-ı Meşihat ile Evkâf-ı Hümayûn Nâzırı mes’ul kılınmıştır”.¹⁸⁷

Diğer bir farklı uygulama ise, bir tekkeye o tekkenin bağlı olduğu tarikattan olmayan şeyhlerin atanmaları meselesiydi. Öncelikle tekkeler arası ilişkilere baktığımızda tekke mensuplarının birbirleriyle olan münasebetlerinin genel çizgileriyle olumlu olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu münasebetlerin İslam anlayışı ve ahlakı açısından bakıldığında da böyle olması normaldir. Tekke ve zaviyeler arasında yaşanan sosyal ilişkiler aralarındaki yakınlığı sağlamlaştırmış, taraflara devlet ve toplum nezdinde prestij kaybettiren, lüzumsuz tartışmaları en aza indirdiği de söylenebilir. Tekkelerde görev yapacak şeyhlerin belirlenmesi, Meclis-i Meşayih’ in kurulmasından önce o tekkenin bağlı olduğu tarikatin şeyhinin yol göstermesiyle belirlenirdi. Fakat Meclis-i Meşayih’ in kurulmasından sonra devletin şeyh atamalarına müdahale etmesiyle tekke şeyhinin tavsiyesiyle gerçekleşecek olan atama işlevi uygulaması farklı bir boyut almıştır. Böylece şeyh ataması Meclis-i Meşayih’ in belirlediği kriterlere yerini bırakmıştır.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Özer, “Osmanlı’ da Tekke”, 147.

¹⁸⁶ Umut Kaya, “Osmanlı’da Din Hizmeti Görevlilerinin Atanma ve Çalışma Şartlarını Düzenleyen Tevcîh-i Cihât Nizâm-nâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme”, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 21/1 (June 2017): 203-254.

¹⁸⁷ Kaya, “Osmanlı’da Din Hizmeti Görevlilerinin Atanma ve Çalışma Şartları, 203-254. Tevcîh-i Cihât Nizamnâmesi ve Haraç Tarifesi, Nşr. İkbâl Kütüphanesi Sahibi Hüseyin, Dersaadet, 1332/1913, 2- 10.

¹⁸⁸ Arı, “Meclis-i Meşayih”, 90.

Bir tarikatın şeyhi olabilmek için o tarikatın zihniyet dünyasını, seyr-i sülûğünü, ayinini, ritüelini, kaidesini bilmesi ve o donanımına sahip olması gerekirdi. Ancak o şeyh orada nefis mücadelesini kazandırabilirdi.¹⁸⁹ Ancak özellikle 19. yüzyıldan itibaren devletin bir ekolden olan tarikata aynı ekolden şeyh atama usulünü terk etmesi tarikattan tarikata farklılıklar gösteren tasavvufi değerler ve uygulamaların artık devlet tarafından pek de umursanmadığını göstermektedir. Mesela Edirne’de bulunan Şeyh Musluhi’-dîn Efendi Zâviyesi’nin zâviyedarlık cihetine tarikat-i aliyye-i Kâdiriyyeden Şeyh Ali Efendi’ nin vefâtına mebnî boşalan meşihata tarikat-i Nakşibendiyyeden Şeyh Hâcî Alaa’d-dîn dergâhı şeyhi Hüsamed’-dîn Efendi’nin büyüğü Hasan Sezâî Efendi atanmıştır.¹⁹⁰ Bu tür hadiselerden anlaşıldığına göre kadim uygulamalar Meclis-i Meşâyih’in kurulmasından sonra daha hızlı bir şekilde terk edilmeye başlanmış, devletin nizamnamelerle koyduğu kurallar tasavvufi ıstılahların önüne geçerek onları örseleyip öteleyerek tedavülden kaldırmıştır.

2.2.ŞEYH ATAMALARINDA İMTİHAN UYGULAMASI

Meclis-i Meşâyih’ in kurulmasından sonra şeyhlerin tekkelere atanmasında Meclis etkin bir konuma gelmiştir. Bir tekke de görevli olan şeyh vefat ettiği takdirde, yerine ataması yapılacak olan şeyh için Meclis-i Meşâyih’e başvurulurdu. Başvuruda bulunan kişi evlada şart koşulmuş bir vakıf tekkede şeyhin sülalesindense yani gerekli şartları taşıyorsa atama gerçekleştirilirdi. Eğer şeyhlik müessesesi evlada koşullu olmaz ve şeyh de evladı olmadan vefat ederse, bağlı olunan tarikatın halifelerinden bir kişinin ataması yapılırdı.¹⁹¹ Atamadan önce meşihat için başvuruda bulunan şahıs Meclis-i

¹⁸⁹ Mehmet Şirin Ayış, “Semennûdi’de Nefis Mertebeleri”, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 16, sy. 2 (2014): 493-537; Uludağ Süleyman, “Nefis”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 32.(İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 529-531;Coşanay, “Tasavvuf Düşüncesinde Seyr u Sülûk, 199 - 216. Savaşkan Cem Bahadır,” Hayâlî Bey’in Seyr u Sülûku Çağrıştıran Bir Gazeli”, Journal of Turkish Language and Literature, c. 3, sy. 1 (2017): 24-37.

¹⁹⁰ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr.46, 21 R 1325/4 Mayıs 1907; Mesela Edirne’de bulunan Kâdiriyye tarikatı Şeyh Ahmed Efendi’ nin vefât etmesi üzerine meşihat cihetinin “Nakşibendiyyeden Ali Paşa Dergâhı postnişini Şeyh Bahaü’-d-din Efendi üzere vekâlet itmek üzere sagîr-i mezbûr Muhammed Fevzî Efendiye tevcihiyle” ilgili bk. Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 22(24), 29 Ş 1324/16 Aralık 1906.

¹⁹¹ Özer, “Osmanlı’da Tekke”,140; Yapıcı, Türkiye’de Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması, 56-57; Gündüz, Osmanlıda Devlet Tekke,169; Ocak, Osmanlı Sufiliğine bakışlar, 214-216.

Meşâyih tarafından imtihana tabi tutulur, ehliyet ve icazetnameleri¹⁹² onaylandıktan sonra atama gerçekleşirdi.

Meclis- i Meşâyih tarafından 1303/1885- 1886 yılında Şeyhülislamlığa verilen bir takrir atamaların şartlarını belirlemesi açısından oldukça büyük önem arz etmektedir. Buna göre: “Şeyhi bilâ-veled vefat edip münhall kalan dergâhın meşihatı hangi tarîkate mensub olursa olsun uhdelerine tevcîhini istida eden kesânın ulûm-ı dîniyye ve vezâif-i tarîkattan imtihan edilip herhangi isbât-ı ehliyet eder ise ona tevcih olunması Meclis-i Meşâyih’ce taht-ı karara alındığından ve şu halin devam ve hüsn-i cerayarı zımında hîn-i imtihanda muktedir iki zatın mümeyyiz sıfatıyla mecliste bulundurulması bir takım feva’idi müstelzim olacağından, muvafık-ı re’y-i rezîn-i isâbet-karîn-i hazret-i meşihatpenahîleri buyurulduğu takdirde, düstüru’l-amel tutulmak üzere keyfiyetin emr u irâde buyrulması babında fermân 25 Şaban 1303 tarihinde Meclis-i Meşâyih nezareti tarafından makam-ı muallâ-yı meşihat-penahîye takdim olunan takririn aynıdır.”¹⁹³

Bu takrirdede de görüldüğü üzere, yeterliliğin, imtihan veya benzeri yollarla anlaşılması ve ehliyeti ispat ederse atamanın o şekilde gerçekleşeceği belirtilmektedir. Şeyh adaylarının birisi ulumu diniyyeden yani şeri, zahiri ilimlerden diğeri ise tarikata dair vazifelerden olmak üzere iki içerikli bir imtihandan geçirileceği anlaşılmaktadır. Tarikatın yol ve erkanının batını, mistik, soyut bir karakter taşımasına ve bir imtihan ile ölçülmesinin mümkün olmamasına rağmen sınavdan bahsedilmesi devlet için esas olanın ulumu diniyyeden yapılacak imtihan olduğunu göstermektedir.¹⁹⁴ Yani şeyh adayının ancak şeri ilimleri biliyorsa atamasının gerçekleşeceği anlaşılmaktadır. Bu durum da tasavvufi istilahların ikinci plana atıldığı şeriatın ise öncelikli kabul edildiğini göstermesi açınsından oldukça önemlidir.

Tekkelerde şeyhlik için açılacak imtihanda sorulacak sorular şu şekilde ayarlanmıştır: Gündüz’ün belirttiğine göre, “Şeyhlik imtihanı için Arapça kaidelere

---

¹⁹² İlk asırlarda olmamakla beraber daha sonra bazı istismarları önlemek için tasavvufi terbiyesini tamamlayanlara diploma mahiyetinde verilen yazılı bir belgedir. “... uhdesinde bulunan cihet-i ehliyet ve iktidârı müstehak olan kebir oğluna ve evlâd-ı kübbârı kübra oğlu ise içinden ehliyet ve iktidârı olan oğluna ve şâyed evlâdının İktidâr ve ehliyet müsâvi bulunur ise kebirine tevcîyye olunacağı ve ta’limât-ı dâhiliyyemizde dahi evlâd-ı müteaddid olur ise içinden ehliyeti olan havale edileceği musarrih olup mahallinden gönderilen musaddak icâzetnâmelere nazaran...” Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 7, 25 R 1324/19 Mayıs 1906.

¹⁹³ Aydın, “Osmanlı Devletinde Tekkeler”, 99.

¹⁹⁴ Işık, Şeyhler ve Şahlar, 270.

uyularak harekelemek¹⁹⁵ ve mazmûnu yazılarak tercüme ve tasvir olunmak üzere Halebi' den, on satırdan aşağı olmamak şartı ile uygun bir miktar, ibare yazılacak ve üçü akaide, üçü ibadete, üçü de tasavvuf ve tarikatın erkanına ait meselelerden dokuz soru düzenlenecektir. Eğer şeyhliğe, muhaddislik¹⁹⁶, mesnevihânlık gibi cihetler şart koşulmuş ise, bu cihetlere bağlantılı olan ilimlerden de ikişer soru ilave olunacaktır.”¹⁹⁷ Tekkelerde gelenek haline gelmiş bulunan şeyhten sonra onun yerine geçecek postnişini belirleme usulü olan hilafet ve icazet usulüne ters gibi görünen bu tedbirler tekkelerin cahil şeyhler eliyle yöneltildiği, ilmi olmayan ve daha çok hurafelere dayanan sapkın bir din anlayışının yaygınlaşmasına hizmet ettikleri yolundaki eleştirilerin önüne geçerek buraları islah etmek amacıyla uygulamaya konulmuştur denilebilir.

Bu durum meşihat arşivinde tutulan tekke ve zaviye defterlerinde de açıkça görülmektedir. Şeyh atamalarında 1776 numaralı defterdeki imtihan uygulaması¹⁹⁸ örneklerimize bakacak olursak: Kastamonu vilayeti Bolu kazasında bulunan Şa'baniyye tarikatından Aktaş dergâhı şeyhi vefat edince, yerine, vefat eden şeyhin büyük oğlu, diğeri de ammizâdesi olmak üzere iki kişi şeyhlik vazifesini istemiştir. Mahallî liva meclis idaresi oğul Faik Efendi'nin telgraf idaresinde memur olması ve tarfkata intisabının bulunmaması dolayısıyla, ammizâde İbrahim Efendi'yi hâlihazırda dergâhta bil vekâle hüsnü hizmet ifa etmesinden dolayı meşihata atanmasını tercih etmiştir. Faik Efendi memuriyetinden istifa ederek Dersaadet'e gitmiş ve orada imtihan edilmiştir. Ayrıca “*Tevcih-i Cihet Nizamnâmesi' nin birinci maddesinde ifade edilen bir cihet münhal oldukda müteveffanın evlad-ı zükürü var ise ona verileceği*” sarih olduğundan meşihatın oğul Faik Efendi'ye verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁹⁹

Bursa'da bulunan Karakerî Dergâh-ı Şerîfi meşihat cihetiyle ilgili yaşanan bir hadisede ise imtihan ehliyeti ihtilaf halinde bulunan tarafların şeyhlik iddiasını

---

¹⁹⁵ Arapça' da kelimelerin sonlarında değişen hareke veya harftir. Abdulkadir Yılmaz, “Hat Sanatında Hareke ve Noktalamanın Tarihi Seyri (Kur‘ân-ı Kerîm’in Harekelenmesi ve Noktalanması)”, Atatürk Üniversitesi Dergisi (2003): 43- 80.

¹⁹⁶ Sözlükte “haber vermek, hadis rivayet etmek” anlamındaki tahdîs masdarından türeyen muhaddis kelimesi terim olarak “rivayet ettiği hadisleri senediyle birlikte nakleden ve bu hadislerin metinlerini ez-bere bilen, senedlerindeki râvilerin güvenilirliği konusunda görüşleri bulunan kimse” demektir. Kandemir M. Yaşar, “Muhaddis”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. 30. (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 392-394.

¹⁹⁷ Gündüz, Osmanlılarda Devlet Tekke, 211.

¹⁹⁸ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 2, 7, 8, 9, 10, 11, 21, 23, 25, 28, 34, 35, 39, 41, 46, 79.

¹⁹⁹ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr.8- 9, 9 R 1324/2 Haziran 1906.

güçlendiren birer argüman olarak idari mercilerin önüne konulmuştur. Karakerî Dergâh-ı Şerîfi şeyhi olan Halvetiyye tarikatından Şeyh Ali Rıza Efendi'nin vefat etmesiyle babasından kalan şeyhlik vazifesi imtihana tabi tutularak ehliyetini ispat eden Muhammed Ali Efendi uhdesine tevcih olunmuştur. Ancak bu duruma itiraz eden Şeyh Kasım Efendi oğlu Yusuf imzalı arzuhalde şeyhlik vazifesinin pederi Şeyh Kasım'ın vefatı sırasında kendisine verilmesi gerekirken o zaman mağdur edilerek Şeyh Rıza Efendi'ye verildiği kaydedilmiştir. Yusuf Efendi oysaki vaktiyle imtihan edilip ve ehliyeti görülmesine rağmen meşihat cihetinin Ali Rıza Efendi uhdesine tevcih olduğunu ve budurmun düzeltilmesini talep etmiştir. Hadisenin böyle geliştiği evraklarla da sabit bulunmuş ancak yine de ma'rûzât-ı mahalliye usûlüne ve “*Tevcih-i Cihet Nizamnâmesi'nin birinci mâddesi ahkâmına muvâfık olmakla*” meşihat ciheti Şeyh Muhammed Ali Efendi uhdesine tevcihi edilmiştir.²⁰⁰ Bu hadisede dikkat çeken en önemli husus bir göbek geçmiş olmasına rağmen Yusuf Efendi'nin vaktiyle kazandığı ve ehliyetini ispat ettiği imtihan kaydına güvenerek babasının ölümüyle ellerinden çıktığı görülen tekke meşihatine tekrar sahip olmaya çalışmasıdır.

Tekkelerde şeyhlik vazifesi için taliplerin imtihanlarının yapılması ve imtihan belgelerinin incelemeleri, 12 Ramazan 1331/5 Ağustos 1913 tarihinde Takvim-i Vekayi'de yayınlanan Tevcih-i Cihât Nizamnâmes'i icabı Evkâf Nazâreti'ne verilmişti.²⁰¹ Yukarıda verilen hadiselerde bahsi geçen Tevcih-i Cihet Nizamnâmesi'nin birinci maddesinde ifade edilen eğer şeyhin vefatına mebni evladı var ise şeyhlik vazifesinin öncelikle evladı üzerine tevcih olunacağından yapılan imtihandan da anlaşılmuş olup meşihat ciheti evlatlarına tevcih olunmuştur.

Sorun teşkil eden diğer bir husus ise, devletin tekke, zaviye ve tarikatların özünden ayrılması yani yozlaşmalarında en çok eleştirilen noktalardan olan küçük yaşta şeyhlik postuna oturma hadisesiydi. Bu türden atamalara Meclis-i Meşâyih vasıtasıyla daha sistemli bir şekilde karışıldığı görülmektedir. Meclis, genelde meşihat ciheti uhdesinde bulunan şeyhin vefat etmesi ardından evlatlarından daha akılselime ve ekber olanı babasının yerine şeyhlik makamına oturtmaya çalışmıştır. Bu tür hadiseler üzerinde çalıştığımız 1776 numaralı defterde oldukça fazlacadır. Mesela “...Üsküp’de bulunan Sinâniyye tarikatından, Veli Efendi Tekkesi şeyhi Muhammed Efendi’ nin

²⁰⁰ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 10. 12 R 1324/5 Haziran 1906.

²⁰¹ Özer, “Osmanlı’da Tekke”, 138.

vefâtına mebnî boşalan meşihat cihetinin oğlu Ömer Efendi'ye tevcihiyle “*yedine berât-ı âlî i'tâsı istirhamından*” hareketle Ömer Efendi' nin meşihat vazifesini ifaya ehil olduğu meclis de yapılan imtihandan anlaşılmiş ve uhdesine tevcih yapılmıştır.²⁰²

Başka bir hadiseye göre de İnegöl kasabasında bulunan Halvetiyye tarikatından Âhî Yusuf Tekkesi'nin şeyhi Mustafa Behçet Efendi'nin vefatına mebnî yerine büyük oğlu Şeyh Hüseyin Hüsnü Efendi, Bursa Meclis-i Meşâyih' i huzurunda imtihana tabi tutulduktan sonra pederinden kalan Âhî Yusuf Tekkesi vazîfe-i meşihâtini “*îfâya ehil ve muktedir*” olduğu anlaşıldığından ataması yapılmıştır.²⁰³ Benzer bir başka olayda da Bolu'nun Güzgülü Mahallesi'nde bulunan Tavi Muhammed Paşa Dergâhı'nın postnişini Şabâniyye tarikatından Hacı Hâfız Tahir Efendi' nin vefatıyla yerine “*yapılan imtihan ile ehlini tebyin eden büyük oğlu*” Hâfız Mehmed Emin Efendi atanmıştır.²⁰⁴

Yapılan imtihanlarda başarı sağlanamaması durumunda mesele vekaleten atamalarla çözülmekteydi. Mesela Dersa'âdette Bozdoğan Caddesi'nde bulunan Halvetî Şeyh Yakup Efendi Dergâhı meşihat ciheti “*uhdesine tevcihi olunub şimdi kebîr olduğundan bahisle asâleten*” atamasının yapılmasını talep eden Muhammed Tahir Efendi'nin arzuhali Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'ne gönderilmiş buradan da Meclis-i Meşâyih'e havâle edilmiştir. Meclis durumu mütala etmiş “*îfâ-yı hıdmet itmek üzere*” Muhammed Tâhir Efendi uhdesine tevcihi 2 cemâziye'l-evvel 1305/1888 tarihinde berât-ı âlî verilmek suretiyle yapmış ancak şimdilik bu görevi Şemsi Himmetzâde Eş-şeyh Hüsâme'd-dîn Efendi'nin vekaleten yürütmesi kararlaştırılmıştır. Anlaşılan odur ki asaleten atama talebi Muhammed Tâhir Efendi'nin “*cihet-i mezkûre mebnî îfâya kesb-i iktidâr eylediği*” hususu “*icrâ kılınan imtihandan anlaşılmayub şu halde cihet-i mezkurenin vekâletle idare olunması*” şeklinde emredilmiştir.”²⁰⁵ Açıkça görüldüğü üzere Muhammed Tahir Efendi'nin imtihanda beklenen başarıyı gösterememesi aslaeten atanma hevesini yarı yolda bırakmıştır. Yine meclisin imtihanı atamalarda temel kıstas olarak alıyor olması devletin doğrudan uhdesinde bulunan medreselerde olduğu gibi tekke ve zaviyelerde görev yapan meşayihin de bir memur gibi algılanmaya başlandığını göstermektedir.

²⁰² Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 23, 14 Z 1324/29 Ocak 1907.

²⁰³ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 21, 18 Ş 1324/7 Ekim 1906.

²⁰⁴ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 41, 22 S 1325/6 Nisan 1907.

²⁰⁵ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 39, 22 S 1325/6 Nisan 1907.

Başka bir hadisede de Malatyada bulunan bir zaviyenin şeyhi Seyyid Abdurrahman Efendi geriye Muhammed Şükrü Efendi, İshak Efendi ve Hamdi Efendi adındaki üç evlâdını bırakarak vefat etmiştir. Bunlardan İshak Efendi ve Hamdi Efendi'nin “*nâ-ehil olduğuna mebni*” zaviyedarlık cihetine “vazîfesini îfâya ehil olduğu meclis de hıfz edilen imtihan varakasından” anlaşılan Muhammed Şükrü Efendi tevcih edilmiştir. Ancak zaviye postu kardeşler arasında bir nüfuz ve iktidar mücadelesine dönüşmüş, diğer iki kardeş “*na ehil*” olarak nitelendirdikleri Muhammed Şükrü Efendi'nin yerel makamlar tarafından ehil kabul edilerek görevlendirildiği gerekçesiyle duruma itiraz etmişlerdir. Ancak Meclis-i Meşayih ehliyetini imtihanla ispat eden Muhammed Şükrü Efendi'nin şeyhliğe atanmasını usullere uygun bulmuştur.²⁰⁶ Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da yerel makamlar tarafından yapılan atamalara güvenmeyen ya da sonucu Meclis-i Meşayih'de lehine çevirebileceğini düşünen şeyh adayları için meclisin bir üst merci olarak kabul edilmiş olmasıdır. Yine bu hadiseden imtihanların da şeyhlik mücadelesinde bir vasıta olarak kullanıldığı, devletin de bir kez daha hâkim ve hakem rolünün gereğini yaptığı görülmektedir. Aynı hadiseye bir başka açıdan bakmak gerekirse, Muhammed Şükrü Efendi'nin hakkı verilerek devletle sadakat ve aidiyetlik noktasında güçlü bir bağ kurması sağlanmış, diğer iki evladın ise muhalefetleri önlenerek tedbir alınmıştır.

Kütahya' da Şehreküstü mahallesinde bulunan tarîkât-ı aliyye-i Nakşibendiyye Dergâhı şeyhi Şahâbe'd-dîn Efendizade yerini kendi iradesiyle terk ederek dergahın meşihatının el-hâc Ömer Efendi uhdesine tevcih edilmesini istemiştir. Bu durum karşısında idare Ömer Efendi'nin imtihana tabi tutulması gerektiği ve başarılı olursa atamasının gerçekleşeceğini belirtmiştir. Yapılan imtihanda başarılı bulunan el-hâc Ömer Efendi uhdesine tevcih yapılmıştır.²⁰⁷ Bu hadisede imtihanın hem bahsi geçen tarikatın usullerinden hem de dini ilimlerden yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu misallerden anlaşılacağı üzere devletin yapılan imtihanlarda başarılı olmak ile ehliyetli ve liyakatli olmak arasında kuvvetli bir bağ kurduğu ortadadır.²⁰⁸ Ancak daha öncede belirtildiği

²⁰⁶ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 34, 8 S 1325/23 Mart 1907.

²⁰⁷ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 46, 21 R 1325/4 Mayıs 1907.

²⁰⁸ “... Kütahya sancağı Meclis-i İradesinden Evkâf-ı Hümâyun Nezâret-i celîlesinden gönderilüb mazrufen makâm-ı âlî-i meşihatpenâhîlerine bi't-takdim Meclis-i Meşihaya havâle buyurulan 19 rebîu'l-âhir sene 1323/29 Haziran 1905 târihli ve iki yüz on nümerolu mazbata ile Müslim Karyesinde vaki' Hamza Efendi Cami'i şerîfi vakfîyesinden olmak üzere meşihat ciheti mutasarrıf olan Hafız Halil Efendi mezkur meşihat cihetini imtihana tabi tutulup ehliyet beyan iden Abdü'l-Fettâh Efendi' ye tasdîr edeceğinden cihet-i mezkurenin Hafız Halil Efendi kasr-ı yedine mûmâ ileyh Abdü'l-Fettah Efendi

üzere bu ölçme yöntemi dini/zahiri ilimlerde doğru olsa bile somut verilere dayanmayan tasavvufi ilimlerin yeterliliğinin ölçülmesinde kullanılması oldukça tuhaftır ve burada devletin esas amacının kendisi için önemli olan şer’i ilimlerdeki yeterliliği ölçmek olduğu ortadadır.

Tekke ve zaviyelerin kabiliyet gerektiren karmaşık yönetim işleri ve üstlendikleri toplumsal görev ve sorumluluklar devletin şeyh tayinlerine müdahil olmasında baş rol oynamıştır. Toplumsal alanda önemli bir gücü elinde bulunduran bu kurumların başına liyakatlı kişilerin geçmesi çok önemlidir. Mesela Şeyh Muhammed Ali Efendi’ nin ölümü üzerine yerine geçmesi gereken biraderi henüz tahsilde bulunduğu için bu mümkün olamamıştır. Mustafa Efendi’ nin yerine Abdül’-aziz Efendi adında bir şahsın geçmesi kararlaştırılmış ancak Abdül’-aziz Efendi’ nin usulü *iktidâr derecesinde olmadığı anlaşıl原因 olarak “imtihânı icrâ edilmek üzere”* gereğinin yapılması istenmiştir.²⁰⁹

İmtihanların savsaklanmadan usulüne göre yapılması, sınav evraklarının muhafaza edilmesine büyük önem verilmekteydi. Eğer imtihan evrakı bulunamazsa şeyh adayları tekrar sınava tabi tutulmaktaydı. Mesela Havran sancağına tabi Ceydud Nâhiyesi’nde bulunan bir tekkenin boşalan meşihat cihetinin Eş-şeyh Muhammed Efendi uhdesine tevcihi konusu ele alınmış, şeyhin *“imtihânı icra kılıldığı halde imtihan evrakına rastlanmadığı belirtilerek”* durumun açıklığa kavuşturulması için durum sorgulanmıştır. Ancak şeyhin *“yeniden imtihana tabi tutularak ehliyet ve liyakati ve kendisi sülâle-i tâhireden ve azîz-i muşârun-ileyh ahfâdından ibaret olduğuna ve sûret-i iş’âr usul ve emsaline ve te’âmüli kadimin muvafık görüldüğüne binaen”* atanmasına karar verilmiştir.²¹⁰ Burada imtihan konusunun itina ve titizlikle takip edilerek imtihan evrakının olmamasının saptanmış olması önemlidir.

Devlet önce merkezi tekke uygulaması ile şeyh atamalarına dolaylı olarak müdahil olmuş, Meclis-i Meşayih’in kurulmasıyla çıkartılan nizamnamelere göre atamalar devletin kontrolüne geçmiştir. İmtihan uygulamasıyla birlikte devletin gözünde medrese-tekke, ulema-meşâyih aynışmaya başlamış, meşâyih de bir nevi ulemanın

---

uhdesine tevcihiyle yedine berât-ı âlî i’tâsı bi’t-tensîb takdîm kılınan işbu mazbata dâiyânemizin melfufâtıyla mazrûfen nezâret-i muşârun ileyhâya irsâl buyurulması bâbında...” Bk. Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 25, 19 Z 1324/3 Şubat 1907.

²⁰⁹ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 79, 19 R 1325/1 Haziran 1907.

²¹⁰ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 11, 8 C 1324/30 Haziran 1906.

memuriyeti gibi kontrol altına alınmıştır. İlki 9 Şubat 1870, ikincisi 9 Nisan 1873, üçüncü ve sonuncusu ise 5 Ağustos 1913'te yayımlanan ve Osmanlı'nın son dönemlerinde din görevlilerinin atanma usul ve şartlarını belirleyen Tevcih-i Cihât Nizamnameleri²¹¹ ile söz konusu bu durum güçlenmiştir.

Sonuç olarak bu dönemde şeyhlik makamının bir geçim kapısı olarak görülmeye başlanmasından tekke, tarikat ve şeyhlik olgusunun da bir hayli değiştiği anlaşılmaktadır. Şeyhlik makamına tarikatın kendi iç dinamikleri yol ve erkânı takip edilerek ulaşılrken artık giderek yeterlilik şartları, görev ve sorumlulukları devlet tarafından belirlenen bir memurluğa dönüştüğü görülmektedir. Öyleki bu görev, bir memuriyet gibi devletten talep edilen, bunun için devletin öngördüğü imtihanlara girilen, atılan ve çeşitli sebeplerle zaman zaman azledilen bir mesleğe dönüşmüştür. Bu yol ve yöntemlerle atanan şeyhlerin tarikatlara özgü seyr u sülük yöntemlerini tekkelerinde icra ederek irfan geleneğini yaşatmaları zorlaşmıştır. Tekke yönetimi tekkenin asırlardır sürdürdüğü tasavvufî yol ve erkânı yabancılaşmış bu durum söz konusu yapıların giderek daha zahiri, dünyevi bir kuruma dönüşmesine yol açmıştır. Şeyh adayları, imtihan ehliyetini ancak şeri ilimlerde ispat edebilirken bir hal ilmi olan ve test edilemeyen tasavvufî ıstılahlar artık tekke ve tekke yönetimi için 20 .yüzyıla girerken çok gerilerde kalmıştır.

2.3.TEKKE VE ZAVİYELERİN TEFTİŞİ

Tekkelerde ve zaviyelerde yaşanan sorunlar, Meclis-i Meşâyih kurulana kadar başkentten gelen, mahkeme kararları ya da fermanlarla özel görevlilerin öncülüğünde çözüme kavuşturuluyorken İstanbul ve Bursa gibi şehirlerde çıkan sorunlar ise, maneviyatıyla ve bilgisiyle saygı gösterilen meşâyihin öncülüğünde hallediliyordu.²¹² Daha çok saygı duyulan bu otoritelere devletin de destek verdiği, yetki verilen yani bir yönüyle yarı resmî diyebileceğimiz Şeyhülmeşâyihlik mevkisinin ortaya çıkarıldığı anlaşılmaktadır.²¹³ Şeyhülmeşâyihlerin manevîyatına güvenilen şeyhler için uygun tekke veya sahibi kalmamış tekkelere makul şeyh bulunmasına çaba gösterdikleri ve arz usulündeki tekliflerin rica gibi algılanılarak çözüme kavuşturdukları kaydedilmiştir.²¹⁴

²¹¹ Kaya, "Osmanlı'da Din Hizmeti Görevlilerinin Atanma ve Çalışma Şartları, 203-254.

²¹² Özer, "Osmanlı'da Tekke", 149.

²¹³ Özer, "Osmanlı'da Tekke", 149.

²¹⁴ Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, 652.

Bir fermanla Sa'diyye tarikatına Şeyhülmeşâyih ataması yapıldığı ve ilk olarak Şeyhülmeşâyih olarak atanan şahsın 1140/1727' de dünyayı terkeyleyerek inzivâya çekilen Şeyh Abdüsselâm Şeybânî olduğu tahmin edilmektedir.²¹⁵ Buradaki tarihe bakacak olursak Şeyhülmeşâyih'in XVIII. yüzyılın başlarında var olduğu görülmektedir. Ancak yine de hangi tarihten itibaren başladığı kesin olarak bilinmemektedir.

Ancak bu fiili duruma rağmen genel anlamda tekke ve zaviyelerde yaşanan sorunlar merkezden gelen emirler doğrultusunda yerel memurlar tarafından yürütülmekteydi. Mesela Kırşehir Hacı Bektaş-î Velî Dergâhına devlet tarafından tayin olunan Nakşî Şeyh Yahya Efendi ile Bektaşî baba ve dervişleri arasında olan ve sürekli şikâyetleri ile meşihati rahatsız eden çekişmenin anlaşılması ve denetimi için Ankara valisi Sırrı Paşa' ya görev verildiği görülmektedir.²¹⁶ Sırrı Paşa Şeyh Yahya ve Bektaşî dervişleriyle görüşerek yapılan şikâyetlerin nedenlerini incelemiş ve sonuç itibariyle sorunların tekkenin isleyişinde ki kargaşadan kaynaklandığını saptamıştır. Sorunun halledilmesi için şeyh ve dervişlerden oluşan bir kurul oluşturularak 12 maddelik bir nizamnâme hazırlanması sağlamıştır(6 Şevval 1302/19 Temmuz 1885).²¹⁷ Tekkede çıkan karışıklıkların görevli tarafından teftiş edilip çözüme kavuşturulduğu görülmektedir.

Meclis-i Meşâyih' in kurulmasından sonra ise tekke ve zaviyelerdeki şahısların yansıra, buraları kontrol ederek, problem ve sorunları rapor şeklinde Meclis-i Meşâyih'e

---

²¹⁵ Hüseyin Vassaf, Sefine- i Evliya, Sad.: Mehmet Akkuş ve Ali Yılmaz, c. 1 (İstanbul: Seha Neşriyat, 1990), 342.

²¹⁶ Ahmed Rıfki, Bektaşî Sırrı Müdafaasına Mukâbele, c. IV (Dersaadet: 1328), 138.

²¹⁷ Fahri Maden, "Hacı Bektaş Velî Tekkesi'nde Nakşî Şeyhler Ve Sırrı Paşa'nın Lâyhası", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, sy. 59 (2011):159-180; Rıfki, Bektaşî Sırrı, 147- 159. Halep Beylerbeyisi'ne ve Kadısı'na hüküm: Şeyh Nasır rık'a sunup Sermin kadısı Sinan'ın zulm ve taaddisinden şikâyet ettiğinden teftiş edilip üzerine bir şey sabit olursa hakları alınarak bildirilmesine dair bk. A. DVNSMHH. 31/461, 14 C 985/29 Ağustos 1577. Anadolu'da vaki olan kadılara hüküm: Ulak kadısı mektub gönderip Seyyid Nizami meclise gelerek Şeyh namına olan müfsidin adamları eşyasını garet ettiğinden şikâyet ettiğini bildirmekle derdest edip teftiş edilmesi hakkında bk. A. DVNSMHH. 43/437, 9 Ş 988/ 19 Eylül 1580. Şeyh Ali ve Şeyh Yusuf'un ve diğer iki şeyhin şikâyetleri üzerine Mardin kazasındaki Şeyh Hüseyin Bey zaviyesinin şart-ı vakıfa göre idare edilmesi hakkında Mardin beyine ve kadısına hüküm hakkında bk. A. DVNSMHH. 47/599, 1 R 990/22 Temmuz 1582. Vefatı vuku bulan ammisi Celâleddin-i Rumî evlâdından Bostan Çelebi muhallefâtı hakkında Konya kadısından şikâyeti havi Şeyh Ebûbekir imzasıyla verilen istidâ için bk. İE.ENB. 2/156, 9 R 1012/17 Ağustos 1603. Müncikiye Medresesi mürtezikası hakkında şikâyeti olan vakf-ı mezkur nazırı Şeyh Musa'nın işine bakılmak üzere Trablus ve Beyrut kadılarına yazılan fermanı için bk. İE. EV. 1/31, 29 Z 1255/4 Mart 1840. Şeyh Sadeddin imzasıyla Siird'den Sadaret'e çekilen şikâyeti havi telgraf için bk. DH. SYS. 23/7 19 S 1331/28 Ocak 1913.

bildirmek üzere müfettiş atamaları yapılmıştır.²¹⁸ Müfettiş tevcihleri ile ilgili olarak, tekke ve zaviyelerde bulunanların seyr u sülûk adabına aykırı ve bağılı oldukları tarikata ters düşen tavır ve davranışlarda bulunmamaları gerektiği ve bunu sağlamanın da görevleri olduğu belirtilmektedir.²¹⁹

Müfettiş görevlendirmeleri ile ilgili Meclis-i Meşâyih defterlerinde, müfettişlerin vazifeleri Özer'in kaydettiğine göre şu şekilde tanımlanmıştır: *“Ma'lum-u âli-i Hazret-i Meşihatpenahîleri buyrulduğu üzere, tekâyâ ve zevâyânın münâfi-i âdâb-ı sülûk ahvâl ve muâmelâtından berî ve sükkânın dahi mensub oldukları tarikat-ı âliyyeye muhalif tavır ve hareketten men olmaları, ol babdaki vesâil-i islâhiyyenin üssü'l-esas olmasına ve turuk-u âliyyenin fazilet-i asliye ve illet-i gâiyyesini hüsn-ü muhafaza maksadına binâen, şu esas mütemâdiyen nezâretle muhtac-ı islâh ve ikmal olunan sâir husûsâtın istihsal esbabı-ı icrâiyyesine dahi meclis-i dervîşânemize mahsus talimâtın yedinci, dokuzuncu ve onuncu maddeleri sonucunca hey'et-i dervîşânemize verilmiş bulunan emr ve irâde-i âliyye-i hazreti fetvapenanileri mucibince; Bilcümle tekâyâ ve zevâyâ meşâyih-ı kirâmına bu bâbın nasayih-ı lâzime ve tenbihât muktezasıyla câmi' matbu ihtarnâmeler gönderilmiş ise de, bazı tekye ve zâviyelerin hilâf-ı merdâ, yani âdâb-ı tarikatla gayr-i mütenasib bir takım muamelât vukua geldiği istihbâr olunduğuna mebni, husûl-u matlub hakkında bir tedbir-i şer'î mustahsin sahibîn inhâdına lüzum görüldüğü, netice-i müzakere-i meclis-i dervîşânemiz olunmakla, bilumûm tekâyâ ve zevâyayı ale'd-devâm teftiş etmek, ol babda şeriat ve tarikata münâfi olarak müşahede edeceği hâlâtı ber vech-i mezkûr iktab ve istihsal edeceği malumâtını ber tafsîl sekene-i*

²¹⁸ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 63. 65. Edirne kadısına ve Üç Şerefeli müderrisine hüküm: Edirne'de Mahmud Bey tarafından yapılan zaviyenin mütevellisi Şeyh Ali ve katibi Ahmed ve kadısı Yusuf vazifelerinin bila-sebep ahara verildiğinden şikayet ettikleri cihetle görülmeyen eyyam muhasebelerini Edirne bostancıbaşı mübaşeretıyla teftiş edip vakfa hizmet veya zararları ve şikayeti mucip halleri olup olmadığını bildirmeleri hakkında bk. A.DVNSMHM. 46/507 3 Z 989/29 Kasım 1581. Ohri mukataatı müfettişine hüküm: Ohri'de Şeyh Tahir nam kimsenin şaki olduğu ve şer'a itaat etmediği bildirilmekle teftiş edip üzerine sabit olan cürümleri yazıp bildirmesi hakkında bk. A. DVNSMHM. 52/839, 18 R 992/30 Mart 1584. I.Mahmud'un tuğrasiyla ve hatt-ı hümayunuyla Hüdavendigâr sancağı mutasarrıfına ve Bursa Haremeyn Evkafı müfettişine ferman: Bursa'da Şehzade Sultan Mehmed evkafına ait karyelerden Bursa'da Aksungur karyesinin bazılarını, İznik'de Yakub Paşa tekkesinin yerleridir diyerek, mütevellisinin iki sahte vakfiye göstermek suretiyle zaptettiğine dair vuku bulan şikayet üzerine yapılan tetkikat neticesinde, Aksungur karyesinin bütün hududlarıyla Bursa'daki Şehzade Mehmed vakfına aidiyeti sabit olmuş ve İznik'deki Yakub Paşa vakfı mütevellisinin nasılsa almış olduğu vakfiyelerin ibtali hakkındadır. Bk.TS. MA. 7351, 29 4 1142/21 Kasım 1729. Dersaadet'deki cevami ve mesacid-i şerife ile türbe, tekke ve saire mebani-i vakfiyenin kayıt ve tescili için Mebani-i Hayriye Müdüriyeti'nden munfasıl Hazim Efendi ile yedinci sınıf müfettişlerinden İhsan, sabık Mümeyyiz Mehmed Ali ve Diyarbakır Evkaf Müdür-i esbakı fahri müfettişlerinden Necati ve Sıddık beylerin yevmiye ile sekiz ay istihdamı için bk. BEO. 4708/353053, 25 R 1340/24 Mart 1922.

²¹⁹ Özer, "Osmanlı'da Tekke" 150.

mevcûd ve muâmelât-ı vakiasını kâmilten iktâb eylemek, meclise beyan ve ihbar eylemek üzere gidüb dolaşmak gelup gitmek, masârif-i sûriyye imdad olmak için, şehri yüz elli gurus maaş, buna ehil bir müfettiş intihâbı hakkında meclis-i dervişânemize müsaade-i âliyye hazret-i fetvapenaniler izn buyurulması babında... ”²²⁰

Buradan anlaşıldığına göre, Meclis-i Meşâyih tekke ve zaviyelerde ikamet edenlerin bağlı oldukları tarikatın usul ve esaslarına uymaları yani her bir tarikat erbabının kendi tarikatlarının yol ve erkanına aykırı harekette bulunmayarak genel manada tarikatların faziletlerini ve temel gayelerini muhafaza etmelerini istemiştir. Tarikat usulleri yanında şeriata karşı hal ve tavırların da kabul edilmeyeceği belirtilmiştir. Böylesi durumların ıslaha muhtaç olduğu ve söz konusu bu hususların icrası için de kurulan teftiş heyetinin bütün tekke ve zaviyeler üzerinde denetleyici bir görev üstleneceği ifade edilmiştir. Sonuç itibariyle ilk defa maaşlı ve sürekli bir müfettiş heyetinin faydalı olacağı neticesine varılmış görülmektedir.

1776 numaralı tekke ve zaviye defterine bakıldığında bu husus açıkça görülmektedir. Mesela, Ayasofya’da bulunan Sinân Erdebil Dergâhı meşihât-ı mahallisinin Muhammed Şükrü Efendi uhdesine tevcihi hakkında takdim kılınan mahkeme teftişe irsâl buyurulmasını istemiştir. “*Mazbata dâ’iyânemiz üzerine cihet-i mezkûrenin*” bir başka şeyh efendi tarafından da talep edilmesi “*meclisce icâb-ı icrâ olunmak üzere mazbata-i mezkûrenin kendilerine dâir mahkeme-i teftîşin derkenârıyla mazrûfen*” talepte bulunan şeyh efendi tarafından “*makâm-ı âlî-i vekâletpenâhîlerine bi’-tacdîm havale arzuhâl*”²²¹ edilmiştir. Tekke iktidarına birkaç kişinin talip olması üzerine görevlendirilen müfettişler vasıtasıyla gerekli tahkikatın ve uyarıların yapılması istenmiştir.

Başka bir hadiseye göre Kartal kazasına bağlı Şah Kulu Zaviyedarı Muhammed Ali Hilmi Baba’nın vefatına ardından yerine Hacı Ahmed Baba’nın tayini üzerinde dilekçe veren “Muhammed Levzî, Ali Rıza, Hâfız İsmail ve Derviş İsmail arasında tevcihin kime olacağı yapılan teftiş ile Evkâf- ı Hümayun Nezâret- i Celîlesinden i’tâ olunup mazrûfen makâm-ı âlî- i Meşihatpenâhîlerine bi’t- tacdîm Meclis-i Meşâyih’ e havâle buyurulan arzuhal” mütalaa olunmuştur. Söz konusu atamanın zâviyedarlık ciheti olduğu ve “zâviye-i mezkûrenin mezkûr cihetinin mûmâ ileyh Hacı Ahmed Baba

²²⁰ Özer, “Osmanlı’ da Tekke”, 150- 151.

²²¹ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 31, 10 M 1325/23 Şubat 1907.

uhdesine tevcîhi münâsib olacağı gibi tarîk-i Nakşîyye ahvâli icrâ edildiği üzere zâviyedarlık cihetinin dahi mumâ ileyh Hacı Ahmed Baba uhdesine tevcihi hey'et-i dâiyâyemizce de tensîb kılınmış olmakla mazbata mazrûfen mahkeme-i mezkûreye irsâl buyurulması bâbında...²²² denilerek şahısların verdiği dilekçeye binaen yapılan araştırmalar sonucunda da zaviyedarlık postunun Hacı Ahmed Baba'ya verilmesine karar verilmiştir. Hacı Ahmed Baba'nın atanmasında Nakşi tarikatının geleneklerine göre hareket edecek olmasının da belirleyici bir rolünün olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen bir Bektaşî tekkesi olduğu anlaşılan bu zaviyede Nakşi geleneğin sürdürülmesi hususunda gösterilen özen dikkat çekmektedir. Bu duurm aynı zamanda II. Mahmut döneminde yasaklanan Bektaşî tekke ve zaviyelerine çoğunlukla Nakşi şeyhler atanması usulünün devam ettirildiğini göstermesi açısından da önemlidir. Sonuç olarak yukarıdaki misallerde görüldüğü üzere tekke iktidarının birkaç kişi tarafından talep edilmesi buralarda bir takım nüfuz mücadelelerine neden olmuştur. Bu oluşan mücadele ve problemlerin giderilmesi için Meclis-i Meşâyih tarafından tekke ve zaviyelerde yaşanan bu tür hadiselerin çözülmesi ve teftişi için müfettişler görevlendirilmiştir.

2.4.TEKKE VE ZAVİYELERİN GÜNDELİK YÖNETİMİ

Tekke ve zaviyelerin yönetimi ve gündelik işlerinin yürütülmesi meselesi aslında sanıldığı kadar basit bir husus değildir. Bu kurumlar üstlendikleri misyonların çeşitliliğine bağlı olarak bir çok alanda hizmet ürettikleri için toplumun çok farklı kesimleriyle ilişkileri bulunmaktaydı. Tekkenin hem dini ve manevi hem de burada toplanan bütün bir organizasyonun beyni ve temel taşı olması bakımından şeyhlik müessesesi çok büyük bir öneme sahipti. Şeyh efendi tekkenin mensup olduğu tarikatın teşkilat ve teşrifat usullerine göre dervişleri eğitir, mürid ve muhiplere vaaz ve sohbet ederek onları irşad ederdi.²²³ Şeyhle müridler arasında doğan ruhi alış-veriş ve irtibat ile şeyh, mürid üzerinde bir kontrol mekanizması oluşturmakla kalmayıp, müridi yönlendirebiliyor, onu çekip çevirebiliyor ve ona yön gösterebiliyordu.²²⁴ Bu açıdan Ebu Zehra, şeyhi, dervişlerinin nefislerini terbiye eden bir eğitimci, insanları hakka ve

²²² Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 33, 24 M 1325/9 Mart 1907.

²²³ Öngören Reşat, "Şeyh", Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. 39. (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 50-52. Avcı Casim, "Şeyh", Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. 39. (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 49. Resul Ay, Anadolu'da Derviş, 107.

²²⁴ Aktaran: Mehmet Bulut, "Osmanlı Devletinde Dini Teşkilatlanma ve Yaygın Din Eğitimi", Diyanet İlmî Dergi c. 35, sy. 2 (1999): 101—116.

doğruya çağırın bir davetçi olarak nitelendirmektedir.²²⁵ Şeyh böylece kapasitesi oranında tekkenin bilinirliğini, halk nezdindeki güç ve itibarını artırmak gibi çok önemli bir işlev görmüştür denilebilir.

Haftanın belli günlerinde halka açılan tekkelerde mürid ve muhiplere civardan tekkeye gelenlere ikramlarda bulunulur, haremlik ve selamlıklara ayrılarak kadın ve erkeklere sohbetler edilir, tarikatın yol ve erkanına göre zikirler yapılırdı.²²⁶ Meselâ, Hüseyin Fahreddîn Dede'nin şeyhliği döneminde (1874-1911) Bahâriye Mevlevîhânesi tekkeyi çarşamba günleri halka açarak kültür ve sanat faaliyetlerine ev sâhipliği yapardı. Gelenler dini ve manevi haz duyar kurban bağışında bulunur, dervişler için niyaz/para bırakırdı. Öyleki büyük tekkelerde misafir olarak gelenler için yerler de inşa edilmişti.²²⁷ Aslında bu uygulama hem tarikatın ilkelerinin topluma propaganda edilmesi hem de ekonomik olarak tekkeye katkı sağlanması için önemli bir fırsattı. Bugünlerde yapılan hizmetlerin yürütülmesinde tekke ve zaviyelerde ikamet eden dervişler başlıca rol oynardı.²²⁸

Tekke ve zaviyeler özünde türbe, imaret ve mescitten oluşan bir mimari karaktere sahipti.²²⁹ Türbe ulu şeyhin ve yolun büyük şeyhleri ve şahsiyetlerinin mezarlarından oluşurdu.²³⁰ Tekkenin manevi sülîetini temsil eden türbe bütün bir organizasyonu bir arada tutan bir tutukal gibi vazife görmekteydi.²³¹ Türbe derviş ve müridler kadar çevredeki insanları da buralara çeker, nezir ve adaklar adanması

---

²²⁵ Muhammed Ebu Zehra, İslama Davet, çev. Maşuk Aydın(Ankara: Birleşik Dağıtım Yayını), 156.

²²⁶ Kara, "Tekke", 368-370; Tanman M. Baha, Sevgi Parlak,"Tekke", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 40; (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 370-379; Resul Ay, Anadolu'da Derviş, 103; Zekeriya Işık, Tekkedeki İktidar Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplumsal Alanda İktidar Mücadelesi (Konya: Çizgi Kitabevi, 2017), 122.

²²⁷ FAROQHÎ, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, 159;Işık, Tekkedeki İktidar, 101; M. Baha Tanman, "Osmanlı Şehrinde ve Mahallesinde Tekkelerin Yeri: İstanbul Örneği", Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler, Haz. Ahmet Yaşar Ocak (2005): 365-368; Fatih Köse,"Şehrin Savunmasında Sivil Cephe Olarak Tekkeler", (Yükseklisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, 2016), 46-47.

²²⁸ Mehmet Necmettin Bardakçı, Osmanlı Devletinin Kuruluş Sürecinde Tasavvuf ve Tarikatlar, Arayışlar İnsan Bilimleri Araştırmaları, sy. 2 (1999): 1-16; Resul Ay, Anadolu'da Derviş ve Toplum 13.-15.Yüzyıllar (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008), 105.

²²⁹ Semavi Eyice, İlk Osmanlı Devrinin Dinî - İctimaî Bir Müessesesi,

²³⁰ Arapça, toprak demektir. Veli olduğu zannedilen kişiler için üstü kapalı olarak yapılmış mezara, türbe denir. Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri, 275; Orman İsmail,"Türbe", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 41. (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 464-466.

²³¹ Mesela Konya'da Mevlevî dergahının kurulmasında ve Mevlevîliğin oluşumunda Mevlana'nın türbesinin inşa edilmesinin etkisi hakkında bk. Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik (İstanbul: İnkilâp Yayınları, 2006), 37.

suretiyle tekkenin ekonomik yapısına önemli katkı sağladılar.²³² Türbelerin gündelik bakımı, temizliği, kandillerinin yakılması, gelip gidenlerin usullere uygun olarak ziyaretlerini gerçekleştirmeleri gibi hususları tekke yönetimine bağlı olarak türbedar denilen görevliler yürütürdü.²³³ Türbedarlık basit bir makam olmayıp seyr u sülükda belli bir noktaya gelen kimselerin bu göreve atandıkları anlaşılmaktadır. Mesela Bektaşî tarikatı yasaklanıp Hacı Bektaşî Veli Tekkesi meşihatine Nakşî şeyhleri atanmaya başlanınca daha önce postta oturan Bektaşî Babasına buranın türbedarlık görevinin verilmesi bu vazifenin manevi ehemmiyetini açıkça göstermektedir.²³⁴

Tekkenin manevi ve kültürel meşguliyetleri dışında önemli sosyal ve ekonomik işlevleri de vardı. Tekke ve zaviyelerin sosyo-ekonomik işlerini vakıf şartnamelerine göre mütevelliler yürütürdü.²³⁵ Ayende ve revendenin konaklama yeri olan, miskinlerin ve fakirlerin adeta meskeni²³⁶ durumunda bulunan ve bir çok görevi birlikte ifa eden tekke ve zaviyelerin vakıf arazilerini takip etmek, bu arazileri işleyen köylülülerle ilişkileri yürütmek, mahsulün toplanması ve gelir gider işlerinin düzenli olarak takibi çok önemli hususlardı.²³⁷ Bir arşiv kaydında tekkenin harcama kalemleri üzerinden ne denli harcamalar yapıldığı ve toplumda ne kadar çok çevreyle ilişki kurulduğu açıkça görülmektedir. Buna göre hatim masraflarından, terziye, taçlara, hekime, kumaşçıya, sabuna, uşaklara, kömüre, üzüme, pekmeze, çorbacıya, pastırmaya, oduna, kömüre, postacıya, çizmeceye, kalaycıya, çocuklara tören için alınan gömleğe vb. daha bir çok

---

²³² Işık, Devlet ve Tarikat-Osmanlı Toplumunda Devlet Tarikat İlişkilerinin İdeolojik ve Sosyolojik Zemini (Konya: Çizgi Kitapevi, 2016), 132; Orman, "Türbe", 464-466.

²³³ Orman, "Türbe", 464-466.

²³⁴ Maden, "Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması", 61. A. Yılmaz Soyser, Şu Bizim Bektaşîler (İstanbul: Post Yayınevi, 2016), 99; Rıfki, Bektaşî Sırrı, 19.

²³⁵ Vakfi, vakfiye şartları ve şer'i hükümler dairesinde idare ve rü'yet eden kişidir. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri, 1983. Öztürk Nazif, "Mütevellî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 32. (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 217-220. Ömer Demirel, "Osmanlı Dönemi Sivas Vakıfları'nın İdarı Organizasyonu ve Problemleri", 65-69. M. Fuad Köprülil, "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü", İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi (1983): 351-408; Mustafa Kara, "Bursa Tekkeler ve Tasavvufi Hayat Üzerine Genel Bir Değerlendirme", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, c. 2, sy. 2 (1987):77-88; Aysemin Çanak Erten, "Abdal Ata Zaviyesi", (Yükseklisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, 2013), 76.

²³⁶ Demir Baba Vilaytnamesinde, Babanın tekkesine nezir etmiş, kırk elli kadar küçük çocuktan bahsedilip, sürekli tekkede kalan çocukların Demir Babanın himayesinde oldukları kaydedilmiştir. Ay, Anadolu'da Derviş, 137.

²³⁷ Işık, Tekkedeki İktidar, 105-106; İlhan Akbulut, "Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi", Vakıflar Dergisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, sy. 30 (2007): 61-72; Ahmet Akman, "Eski Vakıflar Hukuku Bağlamında Vakıf Müessesesi Ve Günümüzdeki Etkileri", SÜHFD, c. 26, sy. 2 (2018):189-224; Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı Toplumunda Zındıklar, 173-175.

kalemde haracama yapıldığı ve bir o kadar da sosyal çevre ile sosyal ve ekonomik münasebet kurulduğu anlaşılmaktadır.²³⁸

Tekke ve zaviyelerde yürütülen hizmetlerde buralarda kalan dervişlerin aktif rol aldıkları görülmektedir. “Bahaüddin Veled, Harezm’deyken, genellikle sabahtan öğleye kadar halkla sohbet eder, ikinci namazından sonra müridlerine ilahi bilgi ve gerçekleri anlatır ve pazartesi ve cuma günleri de bütün halka vaaz verirdi.”²³⁹ Hizmetler, şeyhin riyasetinde her biri seyr u süluk eğitiminin bir parçası olarak yürütülmekteydi. Mesela Yunus Emre menakıba göre Tapduk Emre kapısında yıllarca zaviyeye odun taşımıştır.²⁴⁰ Yine Hacı Bayram Veli Somuncu Baba’nın müridi olarak uzun yıllar birlikte somun pişirmişlerdir.²⁴¹

Mevlevi tekkelerinde yer alan görevlileri ise, Mevlevihanelerin yönetimin başındaki Mevlana soyundan gelen ve onu temsil eden postnişine "makam çelebisi" veya "çelebi efendi" denilirdi. Şeyhten sonra en büyük amir pozisyonunda bulunan “aşçı dede” dervişlerin eğitimiyle uğraştığı gibi tekkenin giderlerini takip etmekte de yükümlüydü. Diğer görevli olan “Halife dede” mutfağa yeni girenlere adab-erkan gösterir onların yetişmelerini sağlardı. Dergahtaki yemek ve mukabele zamanlarını haber vermek, diğer dedelere durumlardan haberdar etmek ve şeyhin postunu sermek ve kaldırmak “meydancı dedenin” görevleri arasındaydı.²⁴² Mevlevihanede mukabelede okunacak ayin, “neyzenbaşı” ve “kudümzenbaşı” ile “mesnevihanın” sorumluluğundaydı. Ayrıca neyzenlerin yetiştirilmesi ve usul öğretilmesi de görevleri arasındaydı. Kapıyı kapatma ve açma görevi “bevvab dedeye” aitti. Mevlevihane

²³⁸ Işık, Şeyhler ve Şahlar, 300; HSDSABZ. Nr. 8/50, lef1,2, 20 Safer 1275/29 Eylül 1858. Tuba Hatipler Çibik, Filiz Umaroğulları,” Balkanlarda Bektaşılık ve Bektaşî Tekkeleri”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, c. 6, sy. 1 (2017): 458-481.

²³⁹ Ay, Anadolu’da Derviş, 125.

²⁴⁰ Tatçı Mustafa, “Yunus Emre”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 43. (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 600-606; Doğan Kaya, Yunus Emre ve Seçme Beyitler (Sivas: Vilâyet Kitabevi, 2009), 24-27; Abdülbâki Gölpınarlı, Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1941), 12-18.

²⁴¹ Azamat, “Hacı Bayrâm-I Veli”, 442-447; Hamdi Kızılar, “Osmanlılarda İlk Yerel Manevî Oluşum: Hacı Bayram Veli ve Bayramiyye Ekolünün Anadolu’ya Etkisi”, OTAM, sy. 32 (2012):67-80; Kadir Özköse, “Hacı Bayram Veli ve Yaşadığı Döneme Tesiri”, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, s. 12 (2004): 53-72.

²⁴² Tanrıkorur Barihüda, “Mevleviyye”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 29. (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 468-475; Abdülbâki Gölpınarlı, Mevlana’dan Sonra Mevlevilik (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2006), 105-127.

vakfiyelerinde ayrıca “imam, müezzin. hatip, hafiz. müderris. na'than. kayyum. ferraş. Katip” gibi hizmetlerinden ötürü ücret alan görevliler de zikredilmektedir.²⁴³

Bektaşilikte ise sorumluluğu en ağır olan, irşad müessesesinin başında bulunan ve maneviyatıyla en yüksek mevkiye sahip olan “mürşid”, mürşidden sonra tarikata alınacak olan adayları aydınlatarak, her açıdan hazır hale getirmekle yükümlü olan görevliye “rehber” denirdi.²⁴⁴

---

²⁴³ Tanrıkorur, “Mevleviyye”, 468-475.

²⁴⁴ Ahmet Yaşar Ocak, “Bektaşilik”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. V. (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 373-379.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEKKE VE ZAVİYELERİN YÖNETİMİNDE YAŞANAN SOSYO-EKONOMİK SORUNLAR

Tekke ve zaviyelerin idaresinde ekonomik gelir ve giderlerinin yönetimi önemli bir husustur. Özellikle tekkelerin reformlar çerçevesinde hayata geçirilen yeni ekonomik ve iktisadi politikalara uyum sağlamaları kaybedilen bir takım imtiyazların yarattığı olumsuzluklardan kurtulma çabaları tekke yönetiminin başlıca idari problemleri olmuştur. Bu bölümde tekke vakıflarına el konulması ile buraların iktisadi olarak zaafa uğramaları ve ekonomik özerkliklerini kaybetmeleri karşısında tekke yönetimlerinin nakti ve aynı yardımlarla hayatta kalma mücadeleleri izah edilmeye çalışılmıştır.

3.1. TEKKE VAKIFLARINA EL KONULMASI SORUNU

Türk- İslam devletlerinde görüldüğü gibi, Osmanlı devletinde de vakıflar dini, idari, eğitim, sağlık, ticaret ve sosyal amaçlara kısaca birçok alanda hizmet vermek gayesiyle kurulmuştur.²⁴⁵ Vakıfların bu çok yönlü hizmet alanlarından tekke ve zaviyeler de geniş ölçüde faydalanmışlardır.

Tarikatlar devlet ve toplumla sağladıkları güçlü mutabakat sonucu hizmet eksenli kuruluşları olan tekke ve zaviyeleri yaşatabilmek, ayakta tutabilmek amacıyla ya kendileri vakıflar kurmuşlar ya da idareci, eşraf, zengin insanların buralar için vakıf kurmalarını sağlamışlardır.²⁴⁶ Vakıflar sadece tekke ve zaviyelerin istikrarlı bir şekilde hizmet üretmesini ve hayatta kalmasını sağlamamıştır. Vakıf, aynı zamanda vakıf arazilerinde çiftçilik yapan köylüyü zirai faaliyetler içinde köyünde tutmuş, ekonomik hayatın çok farklı alanlarındaki varlıklarıyla iktisadi hayata canlılık da katmıştır. Vakıflar, şehirlerde dükkân, değirmen, hamam gibi işletmelerden oluşurken, şehir dışında ise tarım alanlarından oluşmaktaydı.²⁴⁷ Ayrıca tekkelere devlet idarecileri gibi

²⁴⁵Rifat Özdemir, “Osmanlı Devleti’nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset”, Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu, Elazığ (1993): 260-310.

²⁴⁶ Çorum Kızılgeçit mevkiinde kurulan “Hasan Balım Sultan Zaviyesi’nin” ve Ovacık Köyünde kurulan “Seydim Sultan Tekkesi” kurucu şeyhi kendileridir ve bir de vakıf tesis ettiğine dair bk. Işık, “Hasan Balım Sultan”, 315-334; Haksever, “Çorum’da Bektâşi Zaviyeleri”, 67-86.

²⁴⁷ Berzencizadenin Kürdistan ve Süleymaniye taraflarında bina ettiği medrese ve tekkelerin vakıf olarak bir takım arazi ve tarlaların tevliyeti için bk. MVL. Nr. 269/46. 5 Ş 1270/ 3 Mayıs 1854. Beyrut’da Su Kapısı dahilinde kain Emlak-i Emiriye’den bahçeye Halveti Tariki’ne mahsus bir tekke bina olduğundan bahçenin vakıf olmak üzere tescili için bk. C. EV. 349/17705. 5 M 1269/ 19 Ekim 1852. Niksar’da Nurettin Halife Zaviyesi Vakfına ait boyahane, dükkân ve makineleri gösteren listenin takdimi için bk. HSDSABZ.Nr. 8/82, 5 Ra 1334/ 11 Ocak 1916. İstanbul Kapan-ı Dakik’te bulunan Ahmed

şeykin zümrenin bağlandıkları şeyhlerin tekkelerine vakıflar aracılığıyla ihsan, atıyye ve bağışlarda bulunmaları ve bazı dervişlerin mallarını tekkelere vermeleri mühim gelir kaynakları olarak görülmektedir.²⁴⁸ Yani devletin kuruluşundan bu yana imparatorluğun her yerinde mescitler, camiler, tekkeler, zaviyeler, medreseler, yollar, çeşmeler, hanlar, hamamlar olmak üzere birçok kurum ihdas edilmiş ve bunların da devamını sağlamak amacıyla vakıflar kurulmuştur.²⁴⁹ Mesela Gelibolu’da Ahi Musa, Ahi Zûle Zaviyelerinin, Bursa’daki Kazeruniyye Tarikatı’na ait zaviyenin, Malkara’da Yegan Reis Zaviyesinin, Zağra, Çirmen, Şumnu gibi şehirlerde kurulan tekke ve zaviyelerin vakıf, köy, bağ, bahçe, han, hamam, değirmen, dükkan gibi vakıf gelir kaynaklarının bulunduğu kaydedilmiştir.²⁵⁰

Osmanlı Devleti, özellikle XVI. yüzyıldan sonra dünyanın en büyük devleti vasfına ulaşmış, böylece hem devlet hem de halk, zenginliğe ve huzura kavuşmuştu. Zenginliğe ve refaha kavuşan idarecileri olsun halkı olsun, sahip oldukları mallarıyla hayırlı işler yapmak, Osmanlı toplumuna hizmet etmek istemişler bu yüzden bütün sosyal kurumları içine alan vakıflar tesis etmişlerdir.²⁵¹

Osmanlı devletinde vakfedilen mal süresiz olarak hayır amacıyla bağışlanır, bu mülk Allah’ın malı sayılır bu nedenle vergiye tabi tutulmaz, alınıp satılması da yasaklanırdı.²⁵² Özdemir’in kaydettiğine göre Osmanlı vakıflarının kuruluşunda önce malını vakfetmek isteyen kişi, mahkemeye müracaat ederek “vakıf” kurmak istediğini, vakfedeceği gelir kaynağını ve şartlarını belirterek vakfiyesinin düzenlenmesini isterdi. Çoğunlukla üç nüsha halinde düzenlenen vakfiyelerin aslı vakıfta kalır, bir nüshası İstanbul’a gönderilir, diğer nüshası da kadı siciline kaydedilirdi. Bundan sonra vakfi idare etmek, gelir giderlerini takip etmek, halkla ilişkileri kurmak ve yönetmek, bakım

---

Buharî ve Üsküdar’daki Selimiye tekkelerine “ashab-ı hayrattan” Abdülaziz Ağa isminde bir zat Aydıncık kazasında bulunan değirmen, bağ ve mağazalar vakfetmişti. Elde edilen gelir belli ölçülerde iki dergâh arasında paylaşılması için bk. A.DVN 97/26, 11 L 1270/ 7 Temmuz 1854.

²⁴⁸ Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, 78; Kara, Bursa’ da Tarikatlar, 66.

²⁴⁹ Özer, “Osmanlı’da Tekke”, 78.

²⁵⁰ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ,279- 295. Özdemir, “Osmanlı Devleti’nin Tarikat, Tekye”, 260-310; Ankara, Tokat, Halep, Musul, Mardin, Çermik, Harput ve Çemişgezek’te olmak üzere bu sancaklarda 64 “Tekye ve Zaviye”nin 61 tanesinin geliri köy, mezraa, bağ, bahçe, değirmen, han, hamam, dükkan gibi “vakıf mülhakat” tan oluşan vakıf gelir kaynakları olduğu tespit edilmektedir. Karahisar-ı Sahib Muhassallığı’nın kaza ve köylerindeki zaviyeler, tekkeler, imamet ve hitabetin tevliyetine meşrut olan vakıfların hasılatının ve harc-ı muhasebelerinin Evkaf-ı Hümayun Hazinesine itası için bk. EV. 13512 7 Ce 1265 /31 Mart 1849.

²⁵¹ Kazıcı, Osmanlı Vakıf, 111; Adnan Ertem, Osmanlı’ da ve Günümüzde Vakıf Müessesesi, (İstanbul:Osmanlı Medeniyeti Klasik Yayınları, 2005), 28- 30.

²⁵² Adnan Ertem, “Osmanlı’ dan Günümüze Vakıflar”, VD ,Aralık, (2011): 25.

ve tamirat işlerini yaptırmak amacıyla “Mütevelli, Nazır, Kâtip, Cabi” gibi görevlilerin vakfa tayinlerinin gerçekleşmesi için kadı tarafından merkeze teklifte bulunulur kabul edilemsiyle de “Berat-ı Şerif” verilirdi.²⁵³ Osmanlı vakıf sistemine tekke ve zaviyelerin de dahil edilmiş olması bu yapıların devlet ve toplum nezdinde bir karşılıklarının bulunduğu açık bir göstergesidir. Başka bir deyişle vakıflar tekke ve zaviyeler ile toplumun iç içe yaşadığını, devlet tarafından korunup, desteklendiklerini açıkça ortaya koymaktadır.

Zamanla ülkenin her yerinde kurulan vakıflar o kadar arttı ki topraklarının çoğu vakıf haline gelmiştir. Bu kadar çoğalan vakıfların yanında yeni kurulan vakıfların düzenlenmesi şöyle dursun, eski vakıfların idaresinde ve işleyişinde dahi aksamalara neden olmuştur. Elbetteki aksaklıklar temlik-name ve mülk-namelerin usulsüz kullanımını netice de vakıf müessesinin yolsuzluklara uğramasına sebebiyet verdiği kaydedilmiştir.²⁵⁴ Şöyle ki, bazı kimselerin devlet hazinesine ait olan arazileri kendi mülkiyetlerine geçirerek fayda sağlarken vakıfların da gelirlerinin azalmasına yol açmıştır.²⁵⁵

Vakıf sistemindeki bu suistimallar, Köprülü Hüseyin Paşa ve Daltaban Mustafa Paşa sadrazamlıkları zamanında aksaklıkların giderilmesi adına oluşan eksiklikleri belirleyerek önlemler almaya çalışmışlar ancak yolsuzlukların ve aksaklıkların önüne geçememişlerdir.²⁵⁶

II. Mehmet, I. Selim ve I. Süleyman dönemlerinde vakıfların idaresi sadrazamlara, II. Beyazıd, I. Ahmed dönemlerinde ise Şeyhülislâmlara verildiği belirtilmiştir. Bu vakıfların her yıl defterlerini ve hesaplarını kontrol eden, idare aleyhinde var olan şikâyetleri inceleyen müfettişler bulunurdu.²⁵⁷ III. Osman, III. Mustafa ve I. Abdülhamid vakıfların yönetimi için merkezi, özel kurumlar oluşturarak, bunların gözetimi amacıyla kapıcı ve bekçi ataması yapmışlardır. Bu doğrultuda III. Mustafa tarafından Hamidiye ve Laleli vakıfları kurulmuş, hanedanın kullanımında olan vakıfların da bu daireler aracılığıyla idaresi uygulamasına doğru gidildiği

---

²⁵³ Özdemir, “Osmanlı Devleti’nin Tarikat, Tekye”, 260-310.

²⁵⁴ İşlek, Trabzon Eyaleti’nde, 21.

²⁵⁵ Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi, 158.

²⁵⁶ Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi, 192- 193.

²⁵⁷ Mustafa Nuri Paşa, Netâyic ül -Vukuât, Sad.: Neşet Çağatay , c. III- IV (Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları 1992), 285.

kaydedilmiştir.²⁵⁸ Bu yönde gösterilen çabaların, Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulması ile neticelenmesi öncesinde atılan son adımın ise II. Mahmud' un bazı vakıfların idaresini 1809 tarihinde Hamidiye Vakıflarına dahil etmesi ile gerçekleştiği belirtilmiştir.²⁵⁹

Görüldüğü üzere Osmanlılar' da vakıfların yönetimi devamlı gelişme ve bazen de değişmeler gösteren bir seyir takip etmiştir. Vakıflar açısından dönüm noktası sayılabilecek en önemli gelişme 1826 yılında Evkâf-ı Hümayûn Nezareti'nin kurulması olmuş ancak bundan önce de bazı padişahların yukarıda ifade edildiği üzere bu konuda köklü sayılabilecek uygulamalarda buldukları bilinmektedir.²⁶⁰

Nezaretin kurulması ile vakıfların yönetiminde görülen suistimalleri ve yolsuzlukların önüne geçmek, vakıf olanaklarının devletin diğer alanlarına aktarılmasını sağlamak, dağılık halde bulunan vakıf yönetiminin tek elde toplanması, Batıyı memnun etme düşüncesi amaçlanmış ve vakıflar üzerinde merkezi bir otorite kurma çabaları adına vakıflar açısından bir dönüm noktası sayılabilecek olan Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti'nin kurulması önemli bir adım olmuştur.²⁶¹ Bu doğrultuda Mustafa Nuri Paşa da düşüncelerini “*İstanbul şehri, zaman geçtikçe tamamen denecek derecede vakfa dönüşmüş, bu nedenle alım satım işlerinin belgelendirilmesi ve yürütülmesi mütevellilerin ve câbilerin ellerinde kaldığından, türlü fesat ve hileler ortaya çıkmaktaydı*”²⁶² şeklinde dile getirmiştir. Sorunun başka bir yönünü ortaya koyan Cevdet Paşa'da vakıflara adam kayırmacılıkla usulsüz atamalar yapıldığını böylece masrafların arttığını ve vakıf mallarının harap edildiğini kaydetmiştir.²⁶³

Evkaf Nezareti'nin kurulması, belirli aşamalardan geçerek bu sürecin sonucunda gerçekleşmiştir. Mustafa Nuri Paşa'nın da belirttiği üzere, İstanbul şehrinin tamamına yakını vakfa dönüşmüş olması, bu karışıklığın giderilmesi adına vakıfları idare hakkını da Evkaf Nezaretine vermiştir.²⁶⁴ Osmanlı Devleti ise, vakıfların yeni bir düşünceyle idare edilmesinin kendileri için artı yönde gelişmeler sağlayacağını düşünürken, Batı

---

²⁵⁸ Öztürk, “Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti” , 521- 524.

²⁵⁹ Yediylıdız, XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi, 197.

²⁶⁰ Öztürk, “Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti”, 521- 524; Özer, “Osmanlı’da Tekke”, 78.

²⁶¹ Öztürk, “Evkâf-ı Hümayûn”, 521-524; Ertem, “Osmanlı’ dan Günümüze Vakıflar”, 48.

²⁶² Mustafa Nuri Paşa, Netayic ül-Vukuât, 285.

²⁶³ Cevdet Paşa, 414.

²⁶⁴ Ali Reşat, Devlet-i Osmaniye Asr-ı Hazır Tarihi, (Dersaadet(İstanbul): Kanaat Kütüphanesi, 1913). 213.

dünyası da merkezîyetçi bir anlayışın Osmanlı Devleti'nde egemen olmasını istiyordu.²⁶⁵ Görülen o ki nezaretin kurulması yönünde iç unsurların olduğu kadar dış unsurlarında etkili olduğudur. Netice olarak Osmanlı Devleti, kendi içinde maddi ve manevi anlamda ciddi problemler yaşarken bir taraftan da Batı'nın dayatmasının önüne geçemeyişi merkezileşme politikasını benimsemesini kaçınılmaz hale getirmiştir.²⁶⁶

Evkaf-ı Hümayun Nezareti' nin suistimallerin önüne geçmek ve gelirlerin hayır amaçlı yardımlarda kullanılmasını sağlamak gibi safiyane bir düşünceyle kurulmuş olması beklenen sonucu vermemiş, nezaret bünyesinde çalışanların görevlerini yerine getirmeleri bir tarafa suistimallerini çoğaltmış, fayda yerine zarar vermiştir.²⁶⁷ Dükkan, arsa gibi vakıf malları taliplerine açık artırma usulüyle verilmesi gerekirken vakfın yararına olan bu durum göz ardı edilerek rica, minnet ve iltimas ile düşük fiyatlarla verilmiş sonuç olarak vakıflar zarara uğratılmış, vakıfların koruyuculuğunu üstlenmesi beklenen nezaret böylece yıkıcı bir role bürünmüştür.²⁶⁸ Anlaşılacağı üzere vakıf yönetiminin merkezileştirilmesi, vakıfların ekonomik yönden düşüşe geçmeleri, gelirlerinin diğer alanlara aktarılması, vakıflar arasında varolan alacak ve borçların karşılıklı silinmesi hasebiyle vakıflar borçlu, mütevelliler de yoksul, vakıflar kendi bünyelerinde ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmiş, işler iyice aksamış, pek çok vakıf eseri bakımsız hale gelmiştir.²⁶⁹

Bütün bu tarihi gelişmelere bağlı olarak tekke ve zaviye vakıflarının gelir giderlerinin kontrolü ve korunması görevi de bütünüyle nezaretin kontrolüne bırakılmıştır. Bu süreçte gelirlerde ciddi azalmalar olmuş, ancak sorun nezarete toplanan paranın tekke ve zaviyelerin taamiye ve onarım gibi ihtiyaçlarına harcanmasıyla çözülmeye çalışılmıştır.²⁷⁰ Mesela, Belgradlı İsmail Efendi isimindeki

---

²⁶⁵ Öztürk, "Evkâf-ı Hümayûn", 521-524.

²⁶⁶ Murat Çizakça, "Osmanlı Dönemi Vakıfları' nın Tarihsel ve Ekonomik Boyutları", Bahçeşehir Üniversitesi, www.tusev.org.tr, İstanbul (2005), 27.

²⁶⁷ Reşad, Devlet-i Osmaniye, 213.

²⁶⁸ Aktaran: Özer, "Osmanlı'da Tekke", 81. Mustafa Nuri Paşa, Netâyic ül- Vukuât, 286. Aynı bu durumu şeyh tevhidinde de görmek mümkündür. Şöyle ki, Aydın'ın Ağrıdos kazasında bulunan Eşref Paşa Vakfı'nın zaviyedarlığına beratla sahip olan Şeyh Bedevi'nin bazıları tarafından rüşvet verilerek bu görevin elinden alınmak istendiğinden şikayetle rüşvet olarak verilen paranın tahsil edilmesine dair Evkaf Nezareti'ne arzuhalî için bk. A. MKT. NZD. 2/14 13 S 1266/ 29 Aralık 1849.

²⁶⁹ Öztürk, "Evkâf-ı Hümayûn", 521-524; Ertem, Adnan, "Osmanlı' dan Günümüze Vakıflar", 31.

²⁷⁰ İşlek, Trabzon Eyaleti'nde, 22. Bu konu hakkında arşivde pek çok örnek mevcuttur. Vakıfların tamiri lazım geldikte mimar tarafından tahmin edilmedikçe muhasebenin makbul ve muteber tutulması ricasıyla Sermimaran-ı Hassa Ahmed imzasıyla Sadaret'e verilip hükme iktiran eden tezkire için bk. İE.EV. 4/401, 23 R 1012/31 Ağustos 1603. Tekfurdağ'da bulunan bir Sadi tekkesi taamiyesi başvurusu için bk.

Nakşî şeyhin Karaağaç isimli mahalde bir arsa satın alarak dervişlerin zikredeceği bir tevhidhane inşa etmek istemesi ve bunun için ihtiyaç olan 30 bin kuruşu Evkaf Nezareti'nden talep edilmiştir.²⁷¹ Yine başka bir misalde, Bursa'da Tekke mescidi mahallesinde Halvetî İsmail Hakkı tekkesinin tamir masraflarının bölgedeki evkaf fazlalığından ödenmesi istenmiştir.²⁷² Yani kısaca Osmanlı kamu hizmeti sistemini oluşturan vakıfların pek tabi olarak da tekke ve zaviye vakıflarının denetim, gözetim ve yönetim işlerini yürütmek nezaretin uhdesine bırakılmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde genellikle Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlanan vakıflar içinde, Evkaf-ı Celaliyye (Mevlana vakfına sonradan Evkaf-ı Celaliyye adı verilmiştir), Hacı Bektaş-ı Veli, Abdülkadir Geylani, Hacı Bayram-ı Veli, Gazi Evronos, Gazi Mihal Bey, Gazi Ali Bey ve Gazi Süleyman Bey vakıfları hariç tutularak vakıf ve gelirlerine el konulmadığı kaydedilmiştir.²⁷³ Yani ürün vergileri kendilerine bırakılmıştır. Söz konusu bu vakıfların genellikle köklü geleneğe sahip güçlü tarikat ekollerinden olması dikket çekicidir.

Özer'in belirttiği üzere Zagonos Paşa, Emir Ahmed el Buhari, Şeyh Sinan Erdebili, Himmet Efendi, Firuz Bey, Şeyh Sucaeddin Veli gibi bazı vakıflar da ayrıcalıklı vakıflar arasına alınmış, daha sonra Tanzimât Dönemi'nde yapılan bir düzenlemeyle ayrıcalıklı ve vergiden muaf tutulan Celaliye, Hacı Bektaş-ı Veli, Abdülkadir Geylani, Gazi Mihal Ali, Süleyman, Evronos Bey vakıfları dışında kalan tüm vakıflar genel vakıf statüsüne alınmış, bir zaman sonra da bu ayrıcalık tamamen kaldırılmıştır.²⁷⁴

Bu gelişmeler üzerine bütün ihtiyaçlarını vakıflar yolu ile halleden tekke ve zaviyeler ekonomik anlamda zor bir duruma düşmüşlerdir. Oysaki bu yapıların toplumun dinî, sosyal ve kültürel hayatı üzerinde diğer dini kurumlardan ve sorumlulardan çok daha büyük ve kapsamlı bir etkiye sahip oldukları kaydedilmiştir.²⁷⁵

A.MKT.NZD 178/10, 25 C 1272/3 Mart 1856. Evkaf-ı Hümayûn Nezareti ile bağlı vakıfların tamir, malzeme, taamiye ve sair masrafları ile çeşitli konulara ait ilmühaber kayıtları hakkında bk. EV.d. 21966, 23 R 1293/18 Nisan 1876. Bitlis'de Seyhan karyesindeki vakıf camiinin tamirinin yapılmadığı ve vakfa ödenen senelik meblağın verilmediğine dair bk. Y..PRK.AZJ. 8/ 66, 29 Z 1300 /31 Ekim 1883. Sivas'da Taşhan namındaki vakıf binasının tamir edilip hapisaneye çevrilmesi için lazım gelen paranın gönderilmesine dair bk. DH.MB..HPS. 1/16, 8 R 1329/5 Temmuz 1911.

²⁷¹ A. MKT. NZD 257/82, 10 Za 1274/ 22 Haziran 1858.

²⁷² A.MKT 2/94, 24 C 1258/ 2 Ağustos 1842.

²⁷³ Özer, "Osmanlı'da Tekke", 82.

²⁷⁴ Özer, "Osmanlı'da Tekke", 83.

²⁷⁵ Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 221- 222.

Dolayısıyla Osmanlı toplumunda bir çok toplumsal görev ifa eden tekke ve zaviyeler, bütün bütün etkinliklerini vakıflar aracılığı ile hallettikleri için Evkaf- ı Hümayun Nezareti' nin kurulmasından olumsuz etkilenmişlerdir.

Tekke ve zaviyeler üzerinde, ekonomik gelirlerini kontrol altına almak suretiyle hem devlet otoritesi tesis edilmeye çalışılmış hem de tekke ve zaviyelerin çok büyük meblağlar tutan vakıf gelirlerinden reform düzenlemeleri için kaynak aktarılacak istenmiştir.²⁷⁶ Bundan sonraki süreçte Evkâf-ı Hümayûn Nezareti ile Bâb-ı Meşihat arasında gidip gelmek suretiyle hayli eziyet çeken ve sorun yaşayan tekke ve tarikat çevreleri, 1281/1864 yılında Meşihat kontrolünde kurulan Meclis-i Meşâyih ile biraz rahatlansalr da devletin bu konuda önceliği doğrudan kendisini temsil eden ulema ve Meşihat dairesi olmuştur.²⁷⁷ Öyle ya da böyle vakıfların idaresinin merkezileştirilmesi, gelirlerinin devlet kontrolüne alınması ulema ve meşâyihin iktisadi olanaklarını sınırlamış ve onların sosyo-politik güç ve itibarını azaltmıştır.²⁷⁸ Böylece II. Mahmud, kurmayı hedeflediği merkeziyetçi devlet sisteminin iktidar alanını sınırlayan geleneksel yapılardan ulema ve meşâyihin nüfuzunu kırmıştır denilebilir.

Anlaşılan odur ki tekke ve zaviye yönetimleri açısından son derece sıkıntılı olan bu süreçte sosyal ağları zayıf, güçsüz olan tekke ve zaviyeler zamanla tasfiye olmuşlardır. Öteden beri uygulana gelen kadim bir geleneği ve güçlü bir sosyal tabanı bulunan tekkeler ise bu güçleri sayesinde devlet ve toplum nezdinde karşılık bulmaya sınırlı da olsa imkanlarla yaşamaya devam etmişlerdir. Ancak genel manada bakıldığında bu süreçte devletin güç ve otoritesinin ağır baskısını hissetmeyen çevre kalmamıştır.

3.2.AYNI VE NAKDİ YARDIMLAR SORUNU

Tekke ve zaviyelere yapılan ayni ve nakdi yardımlar öteden beri varolan bir uygulamaydı. Fakat önceki uygulamalardan farklı olarak zamanla değişik bir anlam ve mahiyet taşımaya başladığı görülmektedir. Tekke ve zaviyeler için bu tür yardımlar katkıdan ziyade gündelik yaşamlarını idame ettirmek için bir zorunlu bir ihtiyaca dönüşmüştür. Bu tür yardımların zorunlu bir gereksinim haline dönüşmesinde tekke ve

---

²⁷⁶ Özer, "Osmanlı'da Tekke", 84.

²⁷⁷ Gündüz, Osmanlılarda Devlet Tekke, 155.

²⁷⁸ İpşirli, "II. Mahmud Döneminde Vakıfların İdaresi", 57.

zaviyelerin gelir kaynakları olan vakıflara el konulması ile vergi, askerlik gibi yeni sorumlulukların yüklenmesi etkili olmuştur.

Tekke vakıflarına el konulması bir taraftan tarikatların toprağı işleyen köylü, vakfa ait çarşı, dükkan işleten esnaf vb. sosyal çevrelerle olan sosyal ve ekonomik bağlarını zayıflatmış bir nevi toplum içerisinde tarikatın soyutlanmasına yol açmıştır. Bu durum tarikatlar ve tekkeler açısından ekonomik olduğu kadar da bir prestij kaybı olarak nitelenebilir. Diğer taraftan ise şeyhlere bağlanan maaşlar, verilen atiyeler, tekkelere sağlanan aynı taamiye yardımları tekkeyi ve meşâyih devlete bağımlı kılmıştır. Yani görünüşte aynı ve nakdi yardımlar tekke ve meşâyih açısından olumlu gibi görünse de uzun vadede ekonomik özerkliğin kaybedilmesi toplumsal güç ve nüfuz kaybı gibi bakımlardan olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Merkezi idareye ekonomik anlamda bağımlı hale gelen şeyhler devletin kendileri ile ilgili bazı politikalarını benimsemeseler de karşı koyamamışlardır. Bütün bunlara 19. yüzyılın zorlu siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik şartları eklenince bu bağımlılığın anlam ve mahiyeti daha da derinleşmiştir.

Tekke ve zaviyelerin faaliyetlerini yürütebilmesi dervişlerin ve gelen misafirlerin hayatlarını idame ettirip ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için adına “taamiye”²⁷⁹ denilen gelirin olması şarttır. Tekke ve zaviyeler başka yerlerden her hangi bir gelire sahip değilse zaman zaman devlet tarafından taamiye vermiştir. Taamiye ile maaş konusu benzerlik gösterse de ikisinin birbirinden farklı kavramlar olduğunu bilmek gerekir. Maaş daha çok şeyhin şahsına verilirken²⁸⁰, taamiye ise tekke ve zaviyelerdeki ihtiyaçların giderilmesi için yani kuruma verilmekteydi denilebilir.²⁸¹

²⁷⁹ Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri, 363. Taamiye: Misafirlerle fakirlerin karınlarını doyurmaları için yedirilen yemek verilen erzak ve para yerinde kullanılır bir tabirdir. Taam Arapça yiyecek şey demektir. Medreselerle, tekke ve hastahanelere ait vakıflarda geçer.

²⁸⁰ Bursa'da Emir Sultan Camii Hatibi Mehmed Said Efendi'den mahlul kalan beş yüz kuruş maaşın nisfi Emir Sultan Dergahı şeyhine ve nisf-ı diğeri de Emiriyye Dergahı'na taamiye olarak verilmesi hakkında bk. HAT. 553/27346, 29 Z 1252/6 Nisan 1837. Harput kazası Esadeyn mahallesindeki Tefikiye Dergahı'na Hazine-i Evkaf'dan dört yüz kuruş maaşın taamiye olarak tahsisi için bk. İ.EV. 27/20, 8 Z 1318/27 Şubat 1901. Şam'da bulunan Sadeddin Cibavi Dergahı'na taamiye olarak tahsis olup ellidört kuruşa indirilen maaşlarının ikiyüz kuruşa çıkarılması hakkında bk. İ. ML. 33/11, 11 R 1317/20 Temmuz 1899. Geylanizade Şeyh Abdülkadir Efendi'nin dergahına yüz elli kuruş taamiye ve Geylanizade Şeyh Tahir Molla Efendi'ye de yüz kuruş maaş tahsisi için bk. BEO. 452/33875, 6 S 1312/9 Ağustos 1894. Bolu sancağında Mudurnu kasabasında Şeyh Halil Rahmi Efendi'nin maaş başvurusu için bk. A.MKT.NZD 64/20, 27 M 1269/10 Kasım 1852.

²⁸¹ Özer, Osmanlı'da Tekke, 90; İşlek, Trabzon Eyaleti'nde, 79; Işık, Şeyhler ve Şahlar, 304. Üsküdar Devatçılar'da kain Muhiddin Efendi Dergahı'na taamiye tahsisi için bk. İ. MVL. 352/15349, 25 R 1272/1 Nisan 1856. Samsun kazasında vaki Rifai Tekkesi'ne taamiye olarak şehri yüzelli kuruş tahsisi için bk. HAT. 552/27258, 29 Z 1253/26 Mart 1838. Safranbolu'da Mehmet Emin Efendi'nin tekkesine taamiye

Vakıf gelirlerine el konulması ardından tam manasıyla gündelik hayatın devam ettirilebilmesi için taamiye yardımı bir zorunlu bir ihtiyaç halini almıştır.²⁸²

Şeyhler tekke ve zaviyelerine bir takım gerekçelerle yardımda bulunulması için talepte bulunur, durumun araştırılmasıyla gerçekte böyle bir ihtiyacın olup olmadığı ortaya konurdu. Bu noktada genellikle şeyhlerin “*ayende ve revendenin doyurulmasının sağlanması*”²⁸³, “*vakıf gelirinin tekkenin masraflarını karşılamaması*”, “*tekke fukarasına sarf olunmak üzere*” gibi gerekçelerle başvuru yaptıkları görülmektedir.²⁸⁴

Taamiye konusunda devletin kararlarına etki eden başlıca unsur tekke ve zaviyenin işlevselliğidir. Yani söz konusu tekke ve zaviyeye sürekli gelen-giden varsa, misafir yoğunlu bulunuyorsa, yoksul ve fakirlerin doyurulup gereksinimlerinin giderilmesi sağlanıyorsa devlet bu tür yardımları yapmıştır. Aslında bu durum daha en başından beri devletin tekke ve zaviyelere sadece birer dini kurum olarak bakmadığının açık bir göstergesidir.

Dikkat çeken diğer bir husus da tekke ve zaviyelerin ihtiyaçlarının giderilmesinde sıkıntı çekildiği için gelirleri devlet hazinesine ait “*mukataalardan*”²⁸⁵ pirinç²⁸⁶, nohut, fasulye, mercimek, arpa, buğday²⁸⁷, yağ²⁸⁸, ekmek²⁸⁹, et²⁹⁰,

---

tahsisi hakkında bk. İ. MVL. 189/5699,6 M 1267/11 Kasım 1850. Şehr-i Zor'da Kariç kasabası ahalisinden Şeyh Mehmed Sadık Efendi'nin tekkesine taamiye tahsisi. İ. MVL. 349/15201, 20 C 1272/27 Şubat 1856. Kütahya'da Saray içinde Ahmet Tuğrani Tekkesine elli kuruş taamiye verilmesi hakkında bk. C. EV. 312/15867, 3 R 1256/31 Ağustos 1840. Bitlis'teki Tekke Şeyhi Şeyh İbrahim Efendi'ye yüz kuruş taamiye tahsis edilmesi hakkında bk. BEO. 977/73235, 12 S 1315/13 Temmuz 1897. İstanbul'da Sultan Selim Han Camii Evkafı mütevellisi olan Ali'ye: Seyid Ömer mahallesinde Küçük Hamam yakınında Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa'nın bina ettirdiği tekkenin fukarası için taamiye olarak vakıf fazlasından akçe ve fodula tevcihi için bk. A. DVNSMHM. 98/616,

²⁸² Işık, Şeyhler ve Şahlar, 306.

²⁸³ Amasya'da vezirköprüsü denilen mahaldeki Nakşibendi Zaviyesi yol üzerinde bulunub gelen geçenler çok olduğundan tekke matbahına taamiye tahsis talebinde bulunmasına dair postnişnin arzuali için bk. C.EV. 231 / 11501, 28 Şevval 1251 / 18 Şubat 1836.

²⁸⁴ C.EV. , 53 / 2608, H. 24 Safer 1211 / M. 29 Ağustos 1796.

²⁸⁵ Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri, 578- 579. İstilahı olarak “*mukataa*”, gelir getiren arazi, eşya veya malın belirli bir ücret karşılığında kiralanması anlamına gelmektedir. Osmanlı döneminde “*mukataat-ı miriyye*” ve “*mâlikâne*” olarak iki farklı biçimde uygulanan bu sistemde, “*mukataat-ı miriyye*” senelik olarak kiraya verilirdi ve pirinç, balık, tuz, maden, gümrük, cizye, arazi-i zemîn... gelirleri gibi çok farklı gelir kaynaklarını içerebilirdi.

²⁸⁶ Yenikapı Mevlevihanesi'ne taamiye olarak Filibe Nezareti mukataası malından muhassas pirincin alındığına dair bk. C. EV. 43/2132, 10 R 124/18 Nisan 1826. Eyüb'ün Servi mahallesinde İzzet Paşa Tekkesi'ne taamiye olmak üzere Filibe Nezareti Mukataası malından pirinç tahsisi istirhamı için bk. C. EV. 54/2660, 21 R 1210/31 Ocak 1796. Unkapanı civarında Üsküblü nam mahalde medfun Şeyh Ahmedülbuhari Tekkesi fukarasına taamiye olarak Filibe Nezareti Mukataası malından ve Matbah-ı Amire'den ayrılmış pirinçin bir seneliğinin alındığına dair bk. C.EV. 238/11860, 19 C 1234/16 Mart 1819. Edirne'de Yediyol kurbunda Şeyh Abdulkadir Geylani Tekkesi fukarasına taamiye olarak Filibe nezareti mukataası malından muhassas pirincin Tekke şeyhi tarafından alındığına dair bk. C. EV. 278/14193, 27 M 1200/30 Kasım 1785. Sofya'da Tarik-i halvetiyeden Şeyh Bayram Efendi Tekkesi'ne

kurbanlık²⁹¹, kömür²⁹² gibi yardımlar da yapıyordu.²⁹³ Devletin bazen doğrudan yukarıda adı geçen ürünleri karşıladığı gibi, bazı durumlarda bunların ücretlerini nakdî olarak tekkelere verdikleri anlaşılmaktadır.²⁹⁴ Ancak alınan önlemlere ve tedbirlere rağmen tekke ve zaviyelerin sayılarının da fazla olmasından kaynaklı taamiyelerinin karşılanması noktasında ciddi derece de aksamaların ve gecikmelerin olduğu bir gerçektir.²⁹⁵

Filibe Nezareti Mukataası'ndan taamiye olarak muhassas pirincin alındığına dair bk. C. EV. 299/15233, 29 Ş 1206/20 Haziran 1792.

²⁸⁷ Şam vilayeti Nablus livası mülhakatından Cenin kazasında Lala Mustafa Paşa zevcesi Fatma Hanım tarafından tesis edilen imarete fukaranın ve misafirlerin taamı için sarfedilen un, buğday, yağ, bal ve saireye dair müfredat defteri için bk. TS. MA. 1314, 29 Z 996/15 Kasım 1588. Kerkük meşayinden Hamdi Efendi'den münhal maaş ile senelik buğday tahsisatının taamiye olarak tahsisi hakkında Hadim-i Seccade-i Nebevi Mehmed Emin Efendi tarafından verilen arzuhalin gönderildiği hakkında bk. BEO. 1461/109518, 22 Z 1317/24 Mart 1900. Hane-i hassa ağalarından dülbent ağası Ahmed Ağa'nın iştiraken malikane uhdesinde bulunan Bursa ve tevabii mukataası malından Bursa mevlevihanesi fakir dervişlerine taamiye olarak tahsis edildiği buğday bedeli hakkında bk. C. EV. 259/13201, 21 R 1197/26 Mart 1783. Kocamustafapaşa' da Sümbül Sinan Tekkesi' ndeki fukara ve dervişanın iâşesi için tersane ambarından Akdeniz buğdayı verilmesi hususunda bk. C. EV. 152/ 7570, 15 B 1236/ 18 Nisan 1821.

²⁸⁸ Siroz Mevlevihanesi'ne şehri temettüatdan verilen tayinatdan başka, ramazanlarda verilregelen altı kil pirinç, kırk okka yağ, bal ve sekiz okka kahve, Tanzimatın ilanından sonra kesilmiş olduğundan; ramazanlarda verilmek üzere mezkur tekke dervişanına taamiye olarak bir miktar para tahsisi hakkında bk. C.EV. 336/17095, 05 1258/14 Haziran 1842. Bursa'da tekkelere verilen taamiye ile türbelere verilen zeytin yağı bahası için bk. C. EV. 353/17935, 29 Z 1276/18 Temmuz 1860.

²⁸⁹ Veyis Efendi'nin Aksaray'da postnişi bulunduğu tekkeye ekme ve taamiye tahsis edilmesine dair bk. A. MKT.NZD. 123/77, 30 R 1271/21 Aralık 1854.

²⁹⁰ Manisa'da Sultan Süleyman Validesi Evkafı'nın günde üç akçe para ve birer akçe de et ve taamiye ile ekme naipliği cihetinin tevcihine dair bk. C. EV. 328/16672, 16 Z 1189/7 Şubat 1776. Kasabbaşılık umuruna nizam verilmesi, Bosna Hersek'deki sipahilerin et tayinatı miri salhanesinde müstahdem memur, katib, hademe, kantarcı, yazıcı, kasab ve seyislerin aylıkları, ciğer ve sair sakatatların fiatları, asakir-i hassa zabitan, neferat ve memurin-i saireye verilen et tayinatı, arslanhaneye et ve baş tayini, Akşemseddin tekkesine taamiye olarak et tahsisi, daire-i hümayun selatin, tekaya ve zevaya ve memurine et tayinatı, münecim-i hassaya yevmiye beş kıyye et verilmesi, elbise ve dibekhane ruznamçecisi ve maiyyetine terfik olunacak ketebe ve sergi katibi ve refikine ve veznedara ve elbisehane memurlarına ve bab-ı seraskeri memurlarıyla aklam-ı harbiye ketebesine et tayin ve tahsisi, mekteb-i tıbbiye-i adliyenin maaş ve tayinatı ve mekteb-i mezkur talebesinin beherine günde yüz dirhem et tahsisi vs. hakkındaki tayinat kayıtlarına ihtiva eden tayinat defteri için bk. MAD. 9027, 23 M 1259/23 Şubat 1843.

²⁹¹ Bazı tekke ve dergahlara ita olunan kurbanlık koyunların miktarı için bk. Y. PRK. HH. 18/64, 15 Z 1304/4 Eylül 1887.

²⁹² Sütlüce' de Şeyh Mümtaz Efendi Dergâhı'na aylık beş çeki odun ile yıllık üç bin beş yüz kıyye kömür verilmesi ve yeni tahsisatına aylık yedi yüz elli kuruş zam yapılmasına dair bk. İ. ML. 29/1316, 12 Ca 1316/ 28 Eylül 1898. Selatin-i izam ve kadın efendiler ile bazı tekkelere verilen hatab ve kömür tahsisatını havi defteri için bk. HH. 19230, 29 1297/7 Temmuz 1880.

²⁹³ Işık, Şeyhler ve Şahlar, 308-309.

²⁹⁴ Edirne'de Kaplan Baba Kadiri Tekkesi'ne fukara taamiyesi için Mansure Hazinesine aid Edirne Ada Mukataasından muhassas muayyen mikdar buğday yerine miri bedeli verilmesi dervişlere sıkıntı olduğundan bedel fiyatının artırılması hususunda şeyhi tarafından yazılan arzuhal için bk. C.EV. 561 / 28306, 15 Zilkâde 1250 / 15 Mart 1835.

²⁹⁵ Işık, Şeyhler ve Şahlar, 308-309.

Yine tekke ve zaviyelere yardım maksadıyla muharremiye adı altında her yıl belirli miktarlarda para verilmekteydi. Ayrıca, büyük devlet adamları da kendi hizmetlilerine bu şekilde aynî ve nakdî olarak muharremiye vermişlerdir.²⁹⁶ Muharremiye adı altında dağıtılan bu paranın tekkelerin günlük yaşamlarında önemli bir yer edinen Muharrem matemi²⁹⁷ adıyla anılarak aşure pişirilmesi akla gelmektedir. Hatta bu husus da aşure parasının kesilmesi de kayıtlarda geçmektedir. Bu yardımlar tekke ve zaviyelerin ekonomik anlamda devlete bağımlı hale gelişini gözler önüne sermektedir.

Tekkelere maaş, taamiye, muharremiye gibi yapılan maddi dayanaklardan bir diğeri de atıyyedir. Atıyye genellikle tarikat erbabının dini konularda kaleme aldıkları eserlerin padişahlar tarafından ödüllendirilmesi adına verilen hediye, bahşiş olduğu kaydedilmiştir.²⁹⁸ Ayrıca ihtiyacı olan şeyhlere²⁹⁹, mübarek gecelerde davet edilen tarikat şeyhlerine, hasta ve borçlu olanlara³⁰⁰, herhangi bir geliri olmayıp muhtaç olanlara³⁰¹ atıyyeler verildiği görülmektedir.³⁰² Padişahlar tarafından çeşitli gerekçelerle verilen atıyyeler, sanat icra edenlerin, ilim ve fikir adamlarının, devlet bünyesinde hizmette bulunanların mükâfatlandırılması açısından Osmanlı bilim ve kültür hayatında önemli bir rol oynamıştır.³⁰³

---

²⁹⁶ Pakalın, OTDTS, 567.

²⁹⁷ Mustafa Kara, "Dergâhlar ve Mersiyehânlar", *Türk Edebiyatı*, sy. 411; Ocak (2008): 10-15.

²⁹⁸ Fayda Mustafa, "Atâ", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. IV, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991),33-34. Şam'da Bekriyye tarikatından Seyyid Mehmed'e hilafet üzerine yazdığı risaleden dolayı 2000 kuruş atıyye verilmesi için bk. İ.MVL 102/2221, 21 N 1263/ 2 Eylül 1847. 4 Selanik eski defterdarlarından Hacı Münib Efendi'nin Nakşibendi tarikatının âdâb-ı sülûkuna dair bir risale telif ettiği için kendisine 12500 kuruş atıyye verilmesi hakkında bk. A.AMD 26/67, 4 S 1267/ 9 Aralık 1850.

²⁹⁹ Hırka-i Şerif Serhademesi Şeyh Melik Abdullah Efendi'nin yanan evini yapmaya iktidarı olmadığından kendisine atıyye verilmesi bk. A. AMD. 9/37, 6 R 1265/ 26 Temmuz 1849.

³⁰⁰ İstanbul Otakçılardaki zaviyesinin tamirâtı için borçlanmış bulunan Halvetî Şeyh Mustafa Efendi'ye de 5000 kuruş atıyye verilmesine dair bk. A.MKT.MVL 97/87, 10 L 1274/24 Mayıs 1858. Mevlevî Hacı Bekir Dede'nin hastalığından ötürü Maliye hazinesinden kendisine 300 kuruş atıyye verilmesi hakkında bk. A.MKT.NZD 298/48, 18 Ca 1276/13 Aralık 1859.

³⁰¹ Dobnice Cumalı Şeyh Hüsnü efendiye şiddet-i zaruretine merhameten 300 kuruş atıyye-i seniyye itası tensibi ve bunun hazine-i celileden itası için bk. A.MKT.NZD 33/29, 27 C 1267/29 Nisan 1851.

³⁰² Emecen Feridun, "Atıyye-i Seniyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.4. (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 64.

³⁰³ Emecen, "Atıyye-i Seniyye", 64. Nakşibendi tarikatından Hasan Hüsnü Efendi'nin telif ettiği divanın bastırılması ve şeyhe 1500 kuruş atıyye verilmesi hakkında bk. İ.MVL 195/5983, 24 S 1267/29 Aralık 1850. Abdülkadir-i Geylânî'ye ait olduğu söylenen evradın toplandığı "el-Füyûzât-ı Rabbanî fi'l-evrâd-i Kâdirî" isimli bir eseri bastığından dolayı Seyyid İsmail Geylânî'ye 5 bin kuruş atıyye verildiği hakkında bk. A.MKT.MHM 320/34, 16 B 1281/ 15 Aralık 1864.

Aynı ve nakdi olarak yapılan yardımların yanında diğere bir husus ise, devletin, çeşitli sebeplerden ötürü bakıma ihtiyaç duyan tekke ve zaviyelerin tamir ve onarım işlerinin, masraflarının da karşılanmasında yapılan yardımdır.³⁰⁴ Aynı ve nakdi yardımlarda nasıl ki belirli şartlar aranıyorsa tekke ve zaviyelerin tamiri ve onarımı noktasında da belirli şartlar dikkate alınmıştır. Bir tekkenin tamiri gerekiyorsa buranın yönetiminde bulunan postnişinin bir dilekçe vererek, hangi sebeplerle tamire ve onarıma ihtiyaç duyulduğunu belirtmesi gerekmektedir.³⁰⁵ Bunun üzerine, onarım için gerekli şartları taşıyıp taşımadığı belirlenip şartlar geçerli ise ardından tamir masraflarının belirlenmesi amacıyla Tamirat Müdürü öncülüğünde bina inceleniyor ve olası onarım masrafı ortaya çıkarılıyordu.³⁰⁶ Buna göre ustalara tamir ettiriliyor ancak masrafın çok çıkması halinde, tamir ve onarım işlerinin sonraya bırakılması her zaman mümkündü.³⁰⁷ Gerekli olan tamir masrafının nereden temin edileceği hususu ise önemli bir sorun oluşturuyordu. İllaki buraların tamir masrafları için ilave kaynakların nereden sağlanacağı sorunu devleti zor durumda bırakmaktaydı.³⁰⁸ Yine tamiratın sonraya bırakılma sebeplerinden biri de kış şartlarının olumsuzluklarından dolayı yaz mevsiminin beklenmesiydi.³⁰⁹

³⁰⁴ Işık, Şeyhler ve Şahlar, 210. Bursa'da Tekke mescidi mahallesinde Halvetî İsmail Hakkı tekkesinin tamir masraflarının bölgedeki evkaf fazlalığından ödenmesi hakkında bk. A.MKT 2/94, 24 C 1258/2 Ağustos 1842. Beşiktaş Mevlevihanesi'nin tamir masraflarının II. Mahmud vakfı fazlasından karşılanması hakkında bk. İ.MVL 304/12465, 27 N 1270/23 Haziran 1854. Sultan Ahmed'deki Özbekler tekkesinin tamirinin Laleli vakfı fazlasından karşılanması için bk. İ.MVL 335/14416, 27 L 1271/13 Temmuz 1855. Hindiler tekkesinin tamir masraflarının Sultan Bayezid vakfı fazlasından karşılanması için bk. İ.MVL 338/14583, 7 Z 1271/21 Ağustos 1855.

³⁰⁵ Özdemir, "Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye", 259-310. Bursa'da şeyhi olduğu Halveti tekkesinin tamirinin yapılmasını isteyen Hasib Efendi, bu konuda yapılacak olan yardımın yaklaşan Ramazan Bayramı dolayısıyla biran önce yapılması talebi için bk. HAT 1426 / 58366, 29 Zilhicce 1250 / 28 Nisan 1835.

³⁰⁶ İşlek, Trabzon Eyaleti'nde, 29. Bursa'da vaki Sadiye Tekkesi tamamıyla harap olup tamir ve ihyası için on beş bin kuruş masraf iktiza ettiği ve şeyhinin yirmi kuruş mahiye taamesi olup bunun da emrolunacak vechile tezyidi hakkında bk. HAT. 553/27357, 29 Z 1251/16 Nisan 1836.

³⁰⁷ Aynı tekkenin (Üsküdar Devatçılarda Bayrami tarikatından Bezcizâde Muhyî tekkesi) 6 ay geçmesine rağmen tamir ettiremediği gibi masrafın 12500 kuruş olduğu anlaşılmaktaydı bk. İ. MVL 348/15158, 6 C 1272/13 Şubat 1856.

³⁰⁸ Hatta, Bursa'da meydana gelen meşhur bir deprem sonrası yıkılan 40 tekkenin evkafının "bi-kudret evkaftan" olduğuna dair bk. A.MKT.MHM 97/41, 23 M 1273/23 Eylül 1856. Burada Evkâf-ı Hümâyûn hazinesinin müsait olmamasından bahisle, tamir masraflarının Ebniye hazinesinden karşılanması istenmektedir.

³⁰⁹ Üsküdar'da Tekke Kapısı civarında Rifai tarikatından Şeyh Hüseyin Hâdi Efendi zaviyesinin kahve odasının inşa olması için tamir mevsimi geçtiğinden bir sonraki baharda yapılması için bk. A. AMD 27/13, 12 S 1267/17 Aralık 1850. İstanbul Fatih'te Emir Buharî türbesi ve tekkesinin tamir işlemi de mevsimi geçtiği için tehir edilmişti İ.MVL 408/17756, 26 R 1275/3 Aralık 1858.

Zaman zaman devletin bazı sıkıntılarında ötürü tekke ve zaviyelerin tamir ve onarım işlerine yardım edemediği veya belirli bir süre zarfına kadar bu işleri sonraya bıraktığı görülmektedir.³¹⁰ Burada tekke ve zaviyelerin tamiri ve onarımı noktasında dönemin şartları göz önüne alındığında bazı postnişinlerin devletten yoğun bir şekilde beklenti içerisine girdikleri görülmektedir. Şeyhleri bu duruma iten sebep ise bir taraftan öteden beri devletin bu tür yardımları yapa gelmesi diğeri ise tekke ve zaviyelerin içine düştükleri ekonomik ve iktisadi sorunlardır denilebilir.

Burada asıl söylenmesi gereken ise bir taraftan şeyhlerin imtihana tabi tutularak devlet otoritesi riyasetinde atanmaları diğeri taraftan şeyhlerin, dervişlerin, tekke ve zaviyelerin her türlü ihtiyaçlarının büyük bir kısmının devlet tarafından karşılanmaya başlanması birlikte düşünüldüğünde tekke ve zaviyelerin giderek adeta resmi kurumlara dönüştürüldükleridir.

3.3.MEŞÂYİHİN MAAŞ SORUNU

Şeyhlere maaş bağlanması hususuna geçmeden önce Osmanlı Devlet yönetimindeki memurlar ve çalışanların maaşları meselesini ele almak konumuzun anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Osmanlı devleti idaresinde bulunan memurların, devamlı ve belirli bir maaş karşılığında değil, bir yıl süreyle kiralama “tevcihât-ı mu’tade” denilen bir yöntemle görevlerini icra ettikleri kaydedilmiştir.³¹¹ Bu durumda memurlar bir yıl geçimini sağlayıp sonrası için belirli bir maaşı da olmayınca, ne şekilde para kazanıp hayatını nasıl idame ettireceğini hesap ederdi. Bu da memurların zaman zaman sorumlu oldukları işi ikinci plana atmalarına, rüşvet ve suistimallere sebep olduğu belirtilmiştir.³¹²

1254/1838 yılına kadar memurlar maliye hazinesinden belirli bir maaş almıyorlar, valilerle taşra memurlarına yılda bir kez “bohça beha”³¹³ adıyla hediye gönderilirken, diğeri memurlara ise önceden verilen bahşişlerden artıp hazineye kalan

³¹⁰ Hazine müsait olmadığından ötürü Şeyh Hasan Efendi'nin şeyhi olduğu tekke ve camii tamirinin ertelenmesi hakkında bk. A. MKT. NZD. Nr. 382/11. 28 Ca 1278/ 1 Aralık 1861.

³¹¹ Özer, “Osmanlı’da Tekke”, 90.

³¹² Ahmed Rasim, İstibdattan Hakimiyet- i Milliyeye, (İstanbul: Vatan Matbaası), 210.

³¹³ Örnekler için bk, Esra Yakut, Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005), 159. İlmiye ve mülkiye görevlilerine İstanbul dışına yapılan atamalarda, atananların İstanbul’daki büyük devler adamlarına gönderdikleri şeyler için kullanılan bir terimdir.

paralarla, kâtiplik harçlarıyla, zeâmet gelirleriyle ve resmi dairede alınan kağıt ve ilam³¹⁴ ücretleri ile yaşamlarını idame ettirirlerdi.³¹⁵

1837 yılına gelindiğinde yönetimle görevli memurlara çok maaş verilmesinden ötürü bir ferman yayınlanmış ve amacın “*şeriatçe, dince, akılca ve ahlakça yasak zararlı ve çirkin olan rüşvet eyleminin kökünden yok edilmesi ile devlet işleri ve halkın resmi işlerinin, çıkar karşılık beklemezsin düzenlenmesi*”³¹⁶ şeklinde ifade edilmiştir.

Meselenin meşayih ile ilgili kısmına gelince önceleri hem tekkenin gereksinimleri hemde şeyhlerin maaşları vakıflar yoluyla giderilmekteydi. Şeyhler görev yaptıkları tekkeden vakfiyede belirlenmiş olan ücreti alır ve bu atama beratlarına kaydedilirdi.³¹⁷ Mesela Yoğurtlu Baba dergâhı şeyhi Şeyh Şaban Efendi’ nin günde on akçe, Ebû İshak Kazerunî Dergâhı şeyhinin de günde on beş akçe maaş alıyorlardı. Yine Bursa’ da bulunan Hamam Tekkesi şeyhi ile Mecnun Dede Zaviyesi şeyhi yıllık üç yüz altmış akçe maaş aldıkları kayıtlarda geçmektedir.³¹⁸ Ayrıca tekkedeki görevinden hariç verdikleri dersler ve vaazlar karşılığında da ücret verilmekteydi.³¹⁹

Gündüz’ün belirttiğine göre, II. Mahmud, tarikat erbabı ve tekkelerin, kendisine ve saltanata olan güvenlerini sarsmamak için, tekke tamirleri, sebiller, camiler ve çeşmelerin inşâ ve imârına ayrı bir önem vermiş ayrıca önceden gelenek olmadığı halde, Konya mukataasından baba soyundan Mevlana’ ya mensub kimselere yılda bin beş yüz kuruş dağıtılmasını hem de İstanbul ve diğer yerlerdeki Mevlevi şeyhlerine maaşlar verilmesini emretmiştir.³²⁰ Böylece padişahlar tarafından devlet hizmetinde bulunanlara verildiği gibi şeyhlere de maaş ayrıldığı görülmektedir.

1276/1859 yılında, Abdülmecit döneminde de bazı tekke görevlilerine “vezâif” adıyla maaş verildiği kaydedilmiştir.³²¹ Mesela, Kara’nın belirttiğine göre Hikmeti

---

³¹⁴Sözlükte “bildirmek, öğretmek, işaret koymak” mânalarına gelen ilam (çoğulu ilâmât), terim olarak şer’î bir hükmü ve altında kararı veren hâkimin imza ve mührünü taşıyan yazılı belge demektir.

³¹⁵ Reşat, Devlet-i Osmaniye, 224-225.

³¹⁶ Rasim, İstibdattan Hakimiyet- i Milliyeye, 210.

³¹⁷ Özer, “Osmanlı’da Tekke”, 90.

³¹⁸ Öcalan, Bursa’da Tasavvuf, 228- 229. Filibe Nezareti Mukataası malından günlük sekiz akçe maaş alan Şeyh Osman Efendi hakkında bk. AE. SAMD.III. 10/917, 29 Z 1134/10 Ekim 1722. Filibe Nezareti malından Şeyh Ahmet Efendi’ye on akçe verilmesi hususunda bk. AE. SAMD.III. 7/543, 29 Z 1135/30 Eylül 1723. Süleymaniye şeyhi iken fevt olan Himmet Efendi oğullarından olup Üsküdar’da Bezciade Yahya Efendi ve dedesi Himmet Efendi’nin zaviyesinde Şeyh Abdüşşükür Efendi’ye yirmi akçe verilmesine dair bk. AE. SMHD. I. 25/1511, 28 Z 1145/12 Mayıs 1733.

³¹⁹ Özer, “Osmanlı’da Tekke”, 90.

³²⁰ Gündüz, Osmanlıda Devlet Tekke”, 153.

³²¹ Özer, “Osmanlı’da Tekke”, 91.

Efendi Dergâhı'na elli, Üftade Dergâhı'na elli, Muradiye Şeyhi Şâzeli Efendi'ye elli, Özbekler Şeyhi Ahmet Şah'a yüz, Narlı Şeyhi Efendi'ye elli, Mevlevîhâne'ye yüz elli, Abdullah Efendi Dergâhı'na iki yüz elli, Tarik-i Kâdiriyye'den Ahmet Dede'ye otuz, Şeyh Safiyyud-din Efendi'ye elli, Ali Derviş Hüseyin'e otuz, Gar-ı Aşıkân Zâviyedarı'na on beş, Fincanî Baba'ya elli, Morali Şeyh Bedrettin Efendi'ye yüz, Şeyh Hüseyin Efendi'ye otuz, Seferi Şeyhi'ne on kuruş, Halil Nizâmeddin Dergâhı'na beş yüz kuruş³²² maaş verilmesi Tanzimat'tan sonra da maaş verildiğini göstermektedir.

Belgelere yansıyan ifadelerden, şeyhlere maaş hususunun önceden beri uygulanmakta olduğu anlaşılmaktadır. Şeyhlere verilen maaşların ne kadar olduğu ve zaman olarak hangi aralıklarda verildikleri noktasında ise belirli bir kıstas bulunmamaktaydı. Şeyhlere verilen maaşların, şeyhlerin yaptıkları hizmetler, görevde buldukları tekke ve zaviyenin konumu, toplum nezdindeki saygınlıkları belirlenmesinde etkili olmuştur.³²³

Öyle ki bundan sonraki süreç idari kurumlarla şeyhler arasında yetersiz olan maaşlarını artırmak ve düzenli olarak ne zamandır alamadıkları maaşları alabilmek için bir mücadeleye sahne olmuştur. Şeyhlerin verilen maaşların ihtiyaçlarını karşılamadığından yakılarak tahsis edilen meblağların artırılması için şikâyet dilekçelerini Sadaret'e gönderdikleri kaydedilmiştir.³²⁴ Ancak maaş artışı yapamayan devletin şeyhleri kırmamak adına orta yollu çözümler bulduğu görülmektedir. Mesela 4 Ra 1274/ 23 Ekim 1857 tarihli bir belgede Dersaadet' ten Nakşibendi Tarikatı mensubu Karslı Mehmed Said, maaşını arttıramadığından kendisine atıyye³²⁵ verilmesi

³²² Kara, Tekkeler, 70- 71. Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr.5. Rumelihisarı'nda kain Durmuş Dede Dergâhi şeyhine ve imamına şehri ellişer kuruş maaş tahsisi için bk. ŞD. 157/62, 14 S 1310/7 Eylül 1892. Hazret-i Yunus Aleyhisselâmın Han Şeyhun'da kain makamı hizmetinde bulunan Şeyh Mehmed Efendi'ye yüz kuruş maaş tahsisi için bk. İ. HUS. 164/10, 2 S 1326/6 Mart 1908. İmam Rabbani sülalesinden Medine'ye hicret etmiş olan Şeyh Masumi Efendi'ye iki bin beş yüz kuruş maaş tahsisi için bk. İ. MMS. 19/832, 24 Z 1211/21 Mayıs 1797. Bağdad'da medfun Şeyh Seraceddin Türbedarı Sabır Efendi'ye elli kuruş maaş verilmesi için bk. C.EV. 210/10466, 2 Ş 1259/28 Ağustos 1843. Şeyh Salih Efendi'ye yüz elli kuruş maaş tahsisi için bk. BEO. 84/6248, 15 R 1310/7 Ekim 1892. Şürefadan Şeyh İbrahim Efendi'ye yüz kuruş maaş tahsisi için bk. BEO. 483/36213, 26 R 1312/27 Eylül 1894. Şeyh İsmail Efendi'ye elli kuruş maaş tahsisi için bk. BEO. 608/45543, 29 Ş 1312/25 Nisan 1895. Kıbrıs adası şeyhine üç yüz kuruş maaş tahsisi için bk. İ. ML. 18/18, 17 M 1314/28 Haziran 1896.

³²³ İşlek, Trabzon Eyaleti'nde, 79.

³²⁴ İşlek, Trabzon Eyaleti'nde, 80.

³²⁵ Sürekli ve devamlı olmamakla beraber, bazen bir kereliğine mahsus verilen özel bir hediyedir. Tekke şeyhlerine verilebildiği gibi, borç içerisinde olan, hasta bulunan veya bir ihtiyacı olan şeyhlere de ihsan edilebilmekteydi.

kararlaştırılmıştır.³²⁶ Anlaşılan şeyhlere maaş bağlanması noktasında devletin elinden geldiğince istikrarlı davranmaya çalıştığı görülmektedir.

Şeyhlere genelde “kayd-ı hayat” şartıyla verilen maaşların, ölüm ve göç gibi sıkıntılı sebeplerden ötürü şeyh maaşını alamadığı zamanlarda eşi ve çocuklarına, bunlar yok ise aynı tarikat içerisinde bulunan şeyhlere bırakıldığı anlaşılmaktadır.³²⁷ Böylece hem geri de kalanların maaştan faydalanması hem de tekke adına kaynağın kesilmemesi sağlanmıştır.³²⁸

Önemli bir konu da tekkelere verilen taamiye ile meşayihle bağlanan maaşların yeni olarak verilmemesidir. Başka bir deyişle hazineye bir karşılığı olup boşa çıkan maaş veya taamiyelerin değerlendirilerek istek sahiplerine verilmesidir. Buna rağmen, maaş, taamiye veya tahsisat talebiyle devlet idaresine müracaat eden meşayihın eli boş çevrilmemesine itina gösterilmiş, açıktan maaş tahsisinin ise ancak padişahın iradesine bırakıldığı kaydedilmiştir.³²⁹

³²⁶ A. MKT. NZD. Nr. 239/ 74.

³²⁷ Meşihat Arşivi, Tekke ve Zaviye Defterleri, Nr. 1776, vr. 5. Şeyh Harem Hazreti Nebevi Osman'ın kızı Zübeyde Hanım'ın kaydı hayat şartıyla tahsis edilen maaşına zam yapılması hakkında bk. İ.ML. 34/70, 1 R 1317/5 Kasım 1899. Tarik-i Nakşiden Rodos ceziresinde tekkesi bulunan Şeyh Mehmed Efendi hac yolunda vefat ettiğinden kayd-ı hayat şartıyla bağlanan maaşının cidden bîkes ve bîvaye iki haremi ile beş evladına tahsisi için bk. C. ML. 73/3346, 13 1258/24 Mayıs 1842. Meşayih-i Nakşî'den Bitlis'te medfun Şeyh Muhammed el-Halidi'nin kesilmiş olan muhassasatının mahdumları ile halilesi Fatma Hanım'ın maaşlarına kayd-ı hayat şartıyla zammı için bk. BEO. 1866/139880, 6 R 1320/13 Haziran 1902. Ispartalı müteveffa Şeyh Mehmed Efendi'nin kerimeleri Fatma, Ayşe, Zehra ve Aliye Hanımlara kayd-ı hayat ile maaş tahsisi için bk. BEO. 3301/247517, 26 R 1326/8 Nisan 1908. Hadise-i zailde şehiden vefat eden Yemen'in Şahel karyesi meşayihinden Hasan'ın kimsesiz kalan çocuklarına kayd-ı hayat ile maaş tahsis edilmesi için zükur çocuklarının yaşları ile inas çocuklarının evli olup olmadıklarının bildirilmesi gerektiği hakkında bk. DH. MKT. 1231/35, 2 M 1326/5 Şubat 1908. Trablusşam ulemasından Ali Reşid Efendi'nin mahalli hasılat-ı vakfiyesinden mahlul kalan şehri iki yüz kuruş maaşının mahdumu Şeyh Arif Efendi'ye kayd-ı hayat şartıyla tahsisi için bk. BEO. 3859/289365, 19 S 1329/19 Şubat 1911.

³²⁸ Kıbrıs'da kâin Mevlevî dergâhına taâmiye masrafı için Safvet Dede namına verilen maaşın bundan böyle halefi Celâleddin namına tashih edilerek iâdeten tahsisi husûsu hakkında Kâmil Paşa'nın arızası için bk. Y. EE. KP. 5/451, 22 Z 1312/16 Haziran 1895. Kayd-ı hayat şartıyla veya muvakkaten veya yurtluk, ocaklık ve çıraklık vechiyle veya emlak-ı mazbuta mukabili veya hizmet karşılığı veya ediye-i hayriyede bulunmak, vefatında evladına intikal etmek veya şerafet suretleriyle bağlanan ve Nizamiye Zabtiye alayları efrad ve zabitanı tekaüdiyelerine ve eytam ve eramiline verilen maaşlara, meşayih ve medrese, tekke ve mescit eimme, huteba ve müezzinlerine kadimi ve zamaim suretiyle bağlanan maaş ve taamiyeleri, ashabının isimleri, miktarları ve ikamet adresleri dahil edilerek verilen müfredat suretlerini havi maaşat ve taamiye senedatı kayıt defteri için bk. MAD. 13503, 30 Z 1322/7 Mart 1905. Bitlis Vilayeti'ne tabi Siird sancağında Tillo karyesinde mukim Şeyh Taha Efendi vefat ettiğinden münhal olan maaşının Dersaadet'e Altımermer'de kain Şeyh Halil Efendi Dergahı'na taamiye olarak tahsisi hakkında bk. BEO. 2707/202984, 23 R 1323/21 Kasım 1905.

³²⁹ Işık, Şeyhler ve Şahlar, 301. Örneğin, Bursa'da Emir Sultan Camii Hatibi Mehmed Said Efendi'den mahlul kalan beş yüz kuruş maaşın nısfı Emir Sultan Dergahı şeyhine ve nısf-ı diğeri de Emiriyye Dergahı'na açıktan maaş uygun olmadığı için taamiye olarak verilmesi hakkında bk. HAT. 555/27456, 29 Z 1254/15 Mart 1839. Bağdad'daki Kadiri Dergahı'nın ödeneği yetmediği için Postnişini Süleyman Efendi'ye taamiye olarak ikiyüzelli kuruş maaş tahsisi. İ. ML. 10/70, 8 Z 1311/12 Haziran 1894. Şam'da

Şöyle ki, Midilli kaymakamına yazılan bir yazıda Nurullah Paşa' nın kızının azadlısı Reftari Hatun' un vefatıyla, boşta kalan maaşının tamamının Mevlevi tarikatından olan Yusuf Dede' ye verilmesine dair görülen bilgide³³⁰ devlet yeni bir maaş vermek yerine açıkta kalan maaşlardan şeyhlerin bu isteklerini yerine getirip, hazineye ek bir yük getirmek istememiştir.

Sonuç itibariyle merkezi bütçeden maaş almak ya da ölen bir şeyhin maaşını kendisine tahsis ettirebilmek için şeyhlerin devlet kapısına mahkum oldukları belgelerden anlaşılmaktadır. Bu zor durum hem tekke ve zaviyelerin içinde bulunduğu ekonomik güçlükleri hem de bu kurumların devamlılığında yaşanan problemleri göstermesi açısından önemlidir. Görünüşte bir avantaj gibi görünen meşayih devletten maaş bağlanması uygulamasının, dönemin ağır siyasi, askeri ve ekonomik krizleri ile birlikte değerlendirildiğinde sağlıklı bir şekilde yürümediği ve büyük mağduriyetlere yol açtığı anlaşılmaktadır. Uygulama devlet açısından tekke ve meşayihin merkezi idareye bağlılığını ve bağımlılığını güçlendiren, meşayih açısından ise tekke yönetiminde asırlardır süre gelen ekonomik özerkliğin sonlanmasında dolayısıyla güçlü karizmatik şeyh profiline zayıflamasında ve postun güç ve nüfuzunu kaybetmesinde başlıca rol oynamıştır.³³¹ Böylece tekke erbabı geleceği ile ilgili hayati kararları ve

---

bulunan Sadeddin Cibavi Dergahı'na açıktan maaş verilmeyip taamiye olarak tahsis olup ellidört kuruşa indirilen maaşlarının ikiyüz kuruşa çıkarılması hakkında bk. İ. Ml. 33/11, 11 R 1317/20 Temmuz 1899. Harput kazası Esadeyn mahallesindeki Tefikiye Dergahı'nın ödeneği yetmediği, açıktan maaşın münasip olmadığı için Hazine-i Evkaf'dan dört yüz kuruş maaşın taamiye olarak tahsisi için bk. İ. EV. 27/20, 8 Z 1318/27 Şubat 1901.

³³⁰ A. MKT. UM. Nr. 35/ 87, 22 Z 1266/ 29 Ekim 1850. Malatya'da Şeyh Halil Efendi'nin vefatı ile açılan kırk kuruş maaşının mahdumlarına tahsisi için bk. İ. DH. 245/14962, 7 S 1262/4 Şubat 1846. Arabkir'de Tarik-i Aliyye-i Kadiriye'den Derviş Hasan'ın vefatına mebni şehriye kırk kuruş maaşının Fehmi oğlu Damadı Şeyh Hacı İsmail Efendi'ye verilmesi için bk. MVL. 332/14, 5 R 1268/23 Haziran 1852. Beyrutlu Şeyh Salih Ced Efendi'nin vefatı ile boş kalan maaşının oğlu Şeyh Halil Efendi'ye verilmesi hakkında bk. A. MKT. MHM. 416/43, 21 R 1285/11 Ağustos 1868. Şam-ı Şerif ümerasından Şeyh Selim Attar Efendi'nin vefatıyla boşta kalan maaşının ailesine tahsisi için bk. DH. MKT. 2007/105, 13 R 1310/5 Ekim 1892. Harsa Şeyhi Nevak'tan mahlul bin kuruş maaşın yerine tayin olunan biraderi Şeyh Fendi'ye tahsis edilmesi için bk. BEO. 113/8458, 7 C 1310/ 27 Kasım 1892. Bitlisli Şeyh Abdülhadi Efendi'nin vefat etmesiyle mumaileyhden boş kalan aylık iki yüz yetmiş kuruş maaşın tamamıyla zevcesi Cemile Hanıma tahsisi için bk. BEO. 3195/239554, 22 Ş 1325/28 Kasım 1907.

³³¹ Bir keresinde, Yenikapı Mevlevihanesi' ne gelen II. Mahmud' a, tekkede bulunanlar tarafından, oralandaki rutin etkinlikleri aksatacak ölçüde II. Mahmud'a hususi bir karşılama töreni yapılır. Şeyh Abdülbâki Dede ise, buldukları yerlere yakışmayan bu hal ve hareketleri gözlemleyerek, bir vakit kollayarak, bu vaziyeti padişaha arz etmek görüşündedir. Aynı böyle bir ziyaret sonu, Mukâbele-i şerife'nin bitmesiyle, sevincini göstermek adına padişah, Şeyh'in yanına gelerek manevî zevki tattırdıklarından ötürü şeyhe takdirini beyan eder. Şeyh de, vaktini kolladığı fırsatın geldiğine inanarak, Padişah'a: "Ne olur efendim, bir daha, böyle bu dergâha gelmeyin." sözlerini duyduğunda, hiç beklemediği tepkiyle karşılaşınca haliyle padişah şaşırıp afallayarak, birden kendini toparlayarak: "Şeyhim, beni bâb-ı Mevlânâ'dan mı kovuyorsunuz?" deyince, Şeyh Abdülbâki Dede: "Hayır Devletlüm. Bu kapıdan kimse kovulamaz. Lâkin siz geliyorsunuz, giderken de dervişlere para dağıtıyor, hediyeler

uygulamaları devletin yüksek iradesine, himmetine ve güçlü hakimiyetine bırakmak zorunda kalmıştır.

---

veriyorsunuz. Bu durum onları, dervişlik yerine, dünya-perest yapıyor. Sizden istirhâmım, bir daha bu dergâha, Sultan Mahmud olarak değil, Mahmud Efendi olarak gelin. Hatta her zaman buyurun gelin.” diye ifade etmiştir. İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet- Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1984, s. 153. Abdülbaki Gölpınarlı, *100 Soruda Tasavvuf*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969, s. 163- 164. Yine bir farklı olayda II. Mahmud’un kızı Adile Sultan, Eyüp Nişancasındaki Şeyh Murad Dergâhı Şeyhi Seyyid Abdulkadir-i Belhî’yi ziyaret etmek için tekkeye misafir olur. Tekkeden içeri girince şadırvanda abdest alan bir zat görür; şeyhi tanımadığı için ona amacını ifade eder. O zat “bütün göremezsiniz” der. Adile Sultan hazırlamış olduğu kese içindeki ihsanı o zata uzatarak “lütfen bunu kendilerine veriniz, Hırkabaha’dır” der. O zat “şeyhin sizin ihsanımıza ihtiyacı yoktur” diyerek kabul etmez. Gölpınarlı, age, s. 165. Bu örneklerde de gördüğümüz gibi önceleri kendilerine yapılan ihsanlardan dolayı rahatsız olan meşâyih sonraları içine düştüğü mali sıkıntılardan dolayı maaş tahsisi için devlete kendileri başvurur hale gelmişlerdir.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi, askeri, sosyal, kültürel, psikolojik olmak üzere hayatın hemen her alanında aktif olup önemli bir yere sahip olduğu anlaşılan tekke ve zaviyelerin yönetimi meselesi, devlet için her zaman üzerinde durulan zaman zaman şartlara ve ihtiyaçlara göre değişikliklere uğrayan bir husus olmuştur. Osmanlı devletinin kurumsallaşmasıyla tarikatların esas manada tekke ve zaviyeler ihdas etmek suretiyle ülke sathına yaygınlaşması aynı zaman diliminde gerçekleşmiştir. Aslında bu durum bile devlet ile tarikatın bir çok alanda birlikte hareket ettiklerini gösteren bir husustur. Tarikatın özerk yapısı, tasavvufa dayanan özgün dini anlayışı yer yer devletle tarikatı karşı karşıya getirmiş bu nedenle devlet tekke ve zaviye yönetimlerine müdahale ederek devletin din ve maneviyat algısıyla örtüşen şeriata ters düşmeyen bir anlayışa gelmelerine çalışmıştır.

Bir çok alanda birer kamu hizmeti niteliğinde faydalı işler ifa eden tekkelerin başına geçecek olan şeyhlerin nitelikleri devleti ilgilendiren bir husus olmuştur. Modernleşme sürecinde merkeziyetçi bir devlet yapılanmasına gidilmesiyle tekke yönetimleri üzerinde de bir takım yeni düzenlemelere gidilmiştir. Buna göre Merkezi Tekke uygulaması başlatılmış, daha sonra da Meclis-i Meşayih kurularak tarikatlar bu yolla Meşihat dairesinin yani merkezi hükümetin kontrolüne alınmak istenmiştir. Devlet önce merkezi tekke uygulaması ile şeyh atamalarına dolaylı olarak müdahil olmuş, Meclis-i Meşayih'in kurulmasıyla çıkartılan nizamnamelere göre atamalar devletin kontrolüne geçmiştir. İmtihan uygulamasıyla birlikte devletin gözünde medrese-tekke, ulema-meşâyih aynılaşmaya başlamış, meşayih de bir nevi ulemanın memuriyeti gibi kontrol altına alınmıştır.

Meclis-i Meşayih her ne kadar 19. Yüzyılın ikinci yarısında kurulmuşsa da bu teşkilatın kurumsallaşması ve işlevsel bir hal alması daha çok 19. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmiştir. Bizim üzerinde çalıştığımız 1776 Nolu Meclis-i Meşâyih Derkenar Defteri kayıtlarından da bu durum açıkça anlaşılmaktadır. Yine yüzyılın son çeyreğine doğru yayınlanmaya başlanan ve 20. yüzyılın başlarında muhteva ve kapsamı geliştirilerek giderek meşayih de kapsar hale getirilen Tevcih-i Cihat Nizamnameleri de tekke, tarikat çevrelerinin tek taraflı olarak devlet otoritesine alınmasına hizmet etmiştir. 19. Yüzyıl sonlarına doğru yerleştirilmeye çalışılan merkeziyetçi devlet anlayışının doğal bir sonucu olarak Meşihat dairesinin tekke ve zaviye yönetimleri üzerinde giderek

nüfuzunu artırdığı görülmüştür. Şeyhlerin atanmasında imtihan zorunluluğu getirilmesiyle meşayihin tasavvufi kimliği ötelenerek şeri ilimlere sahip olması daha önemli ve öncelikli kabul edilmiştir. Böylece devlet ile tekke yönetiminin dini anlayışları yakınlaştırılmak istenmiştir. Bu durum devletin, meşihatın güdümünde bir şeyhlik müessesesi inşa etmek istendiğinin de açık bir göstergesi olmuştur.

Tekkelerin vakıflarına el konulması hem tekkeleri sosyo-ekonomik olarak zayıflatmış hem de tekke yönetimlerini devlet ve toplum nezdinde itibarını sarsmıştır. Tekke yönetimini elinde bulunduran şeyhler tekkelerine taamiye, kendilerine maaş talep etmek ve taleplerini devlet ricaline kabullendirmek için devlet kapısına düşer olmuşlardır. Tekke ve zaviye yönetimleri 20. yüzyıl başlarından itibaren idari ve ekonomik özerkliğini kaybetmiştir. Modernleşme ve merkezileşme baskıları altında varlıklarını anlamlı kılmaya ve yaşatmaya çalışmışlardır.

KAYNAKÇA

A) CUMHURBAŞKANLIĞI DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI

Ali Emîrî Tasnifi Mektubi Kâlemi (A. MKT)

Cevdet Tasnifi Evkaf (C. EV)

Cevdet Tasnifi Maliye (C. ML)

Divanî Hümâyûn Mühimme Kal. (A. { DVN. MHM.d)

Îrâde Tasnifi Dahiliye (İ. DH)

Îrade-i Meclis-i Vâlâ (İ. MVL)

Îrade-i Şûrâ-yı Devlet (İ. ŞD)

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)

Meclis-i Vâlâ (MVL)

Mühimme Defteri (MD)

Mütenevvî Maruzât Evrakı (Y. MTV)

Sadaret Divan-ı Hümayun Kâlemi (A. DVN)

Sadaret Evrakı Amedî Kâlemi (A. AMD)

Sadaret Mektûbî Kâlemi, Mühimme (A. MKT. MHM)

Sadaret Mektûbî Kâlemi, Mühimme (A. MKT. MHM)

Sadaret Mektûbî Kâlemi, Nezâret ve Devâir (A. MKT. NZD)

B) MEŞİHAT ARŞİVİ

İstanbul Müftülüğü, Meşihat Arşivi, 1776 Numaralı Tekke ve Zâviye Defteri

C) DİĞER KAYNAKLAR

Abdülaziz Bey. *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*. Yayına Haz. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Ağca, Taha. "Yusuf Hakîkî'ye (ö.1487) Göre Seyr-u Süluk", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 35 (Ocak–Haziran 2016):126-145.

Akbaş, Halil Emre. Serdar Bozkurt ve Kübra Yazıcı, "Osmanlı Devletinde Lonca Teşkilatı Yapısı Ve Yönetim Düşüncesi İle Karşılaştırılması". *Yıldız Teknik Üniversitesi Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (2018): 165-202.

Akbulut, İlhan. "Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi", *Vakıflar Dergisi*, *Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları*, sy. 30 (2007): 61-72.

- Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İctimaî Tarihi*. c. I, İstanbul:TTK Yayınları, 1974.
- Akman, Ahmet. "Eski Vakıflar Hukuku Bağlamında Vakıf Müessesesi ve Günümüzdeki Etkileri". *SÜHFD* 26, sy. 2 (2018):189-224.
- Akyıldız, Ali. *Tanzîmât Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836- 1856)*. İstanbul: Eren Yay. 1993.
- Alkan, Mustafa. "Osmanlı Döneminde Adana Sancağında Kurulan Tekkeler/Zaviyeler ve Türbeler". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Velî*, (2006): 21-32.
- Althusser,Louis. *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- Arabacı, Fazlı."Osmanlı Modernleşmesinde 'Yeni Osmanlıların' Din ve Siyaset Anlayışları", *Dini Araştırmalar*, 2/5 (Eylül-Aralık1999).
- Arı, Osman Sacid. "Meclis-i Meşayih Arşivi'ne Göre Hicrî 1296–1307 (Miladî 1879–1890) Yılları Arasında Osmanlı Tekkelerinde Ortaya Çıkan Problemler". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 2005.
- Arseven,Celâl Esad. *Türk Sanatı*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1984.
- Aşkar, Mustafa. "Tasavvuf". *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl. V, sy. XII, 2004.
- Aşçı Dede. *Bir Mevlevî'nin Hatıraları*. Haz. Reşat Ekrem Koçu. İstanbul:1960.
- Aydın, Bilgin. "Osmanlı Devletinde Tekkeler Reformu ve Meclis-i Meşâyih'in Şeyhü'l İslâmlık'a Bağlı Olarak Kuruluşu Faaliyetler ve Arşivi". *İstanbul Armağanı*, 7, 1998.
- Aydın, Mahir. "Doksanüç Harbi". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 9: 498-499. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Ayiş, Mehmet Şirin." Semennûdî'de Nefis Mertebeleri". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 16, sy. 2 (2014): 493-537.
- Avcı, Casim. "Şeyh". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 39:49. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ay, Resul. *Anadolu'da Derviş ve Toplum 13.-15.Yüzyıllar*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.
- Azamat, Nihat."Hacı Bayram-ı Veli". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 14: 442-447. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Baltacı, Cahit. *İslam Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2007.
- Baltacı, Cahit. *XV- XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005.

- Bardakçı, Mehmet Necmetin, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Sürecinde Tasavvuf ve Tarikatlar”, *İnsan Bilimleri Arayışları*, yıl.1, sy. 2 (1999):1-16.
- Barkan, Ömer Lütfi. “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”. *VD II* (1942): 279-304.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar". İstanbul: *Vakıflar Dergisi II* (1974): 279- 295.
- Bayındır, Uluskan, Seda. “II. Abdülhamit’in Sanata ve Sanatçıya Bakışı”. c. 18, sy. 36 (2018): 5-28.
- Baykara, Tuncer. “Nizam”, “Tanzîmât” ve “ Medeniyet” Kavramları Üzerine”. *Tanzîmât’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Milli Kütüphane Matbaası, 1991.
- Bayram, Selahattin. “Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2012): 81-115.
- Bostancı, Harun. “Osmanlı Döneminde Karadeniz Bölgesinde Kurulan Tekke ve Zaviyeler”. Yüksek lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, 2007.
- Birdogan, Nejat. *Çelebi Cemaleddin Efendi'nin Savunması*. İstanbul: Berfin Yayınları, 1994.
- Bulut, Mehmet.”Osmanlı Devletinde Dini Teşkilatlanma ve Yaygın Din Eğitimi”. *Diyanet İlmi Dergi* 35, sy. 2 (1999): 101—116.
- Çanak Erten, Aysemin. “Abdal Ata Zaviyesi”. Yüksek lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, 2013.
- Çapçioğlu, İhsan. *Modernleşen Türkiye’de Din ve Toplum*. Ankara: Otto Yayınları, 2011.
- Cavlun, Fakir. “Eyüp’te Ümmi Sinan Tekkesi Restorasyon Projesi”. Yüksek lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2006.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2005.
- Çelik, Abbas. *Din Eğitimi Ders Notları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1999.
- Çelik, İsmail. “Bir Eğitim Kurumu Olarak Tekke ve Zaviyeler”, Yüksek lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, 2005.
- Çibik, Tuba Hatipler ve Filiz Umaroğulları.”Balkanlarda Bektaşilik ve Bektaşî Tekkeleri”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. VI, sy. 1 (2017): 458-481.

- Çizakça, Murat. “Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları”. İstanbul: *TUSEV Yayınları*, 2005.
- Çoşanay, Büşra. “Taavvuf Düşüncesinde Seyr u Sülûk Üzerine Bir İnceleme”, *ANASAY Dergisi* (2017): 199 – 216.
- Demirci Aksoy, Esra. “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları”. *Sosyal Politika Çalışmaları*, sy. 31 (Temmuz-Aralık 2013): 33-47.
- Demirci, Mehmet. “Tasavvuf Kültürü ve Romanımız, Samiha Ayverdi Örneği”. *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, (1998): 40-44.
- Demirel İşli, Esin. “İstanbul Tekkeleri Mimarisi Eklentileri ve Restorasyonu”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 1998.
- Demirel, Ömer. “Osmanlı Dönemi Sivas Vakıfları'nın İdari Organizasyonu ve Problemleri”, *VD*.65-69.
- Demirtaş, Yavuz. “XIX. Yüzyıl İstanbul’unda Tekke Mûsikîsi”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Demirtaş, Yavuz ve Ramazan Kamiloğlu. “Tasavvufî Kurumların Fonksiyonları Ve Türk Mûsikîsine Katkıları”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8(2) (2017):192-207.
- Devellioğlu, Ferit. Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat, Haz: Aydın Sami Güneşal. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1996.
- Dikmen, Nedim. “Osmanlı DışBorçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları”. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, c. XIX, sy.2 (Eylül 2005): 137-159.
- Doğan, Ahmet Işık. “Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları, Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütuvvet Yapıları”. Doktora Tezi, İTÜ Mühendislik Mimarlık Fakültesi, 1977.
- Emecen, Feridun. “Atıyye-i Seniyye”. *DİA*, c.IV:64. İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Er, İzzet. “Din devlet ilişkisi ve Diyanet İşleri Başkanlığı”, *Diyanet İlmi Dergi*, 45/3, 17.
- Eraslan, Cezmi. *Doğruları ve Yanlışlarıyla Sultan II.Abdulhamid*. (İstanbul: Nesil Yayınları, 1996.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- Erdoğan, Mustafa. Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Mevlevi Şeyhi Abdülbaki Baykara Dede Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Şiirleri. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.
- Ertem, Adnan, “Osmanlı’ dan Günümüze Vakıflar”. *VD* (2011): 26-65.

- Eyice, Semavi. “İlk Osmanlı Devrinin Dini-İctimai Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, (1962-63).
- Eyice, Semavi. “Çorum’un Mecidözünde Âşık Paşa-Oğlu Elvan Çelebi Zâviyesi”. *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, c. XV, 211-246.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2011.
- Fayda, Mustafa. “Atâ”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 4: 33-34. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1941.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *100 Soruda Tasavvuf*. İstanbul: Gerçek Yayınları, 1969.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevilik*. İstanbul: İnkilâp Yayınları, 2006.
- Gündüz, İrfan. *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1984.
- Haksever, Ahmet Cahid. “Çorum’da Bektâşi Zaviyeleri: Tarihi Süreçler ve Fonksiyonları”. *EKEV Akademi Dergisi* 12, sy. 36 (2008): 67-86.
- Haksever, Ahmet Cahid. “Osmanlı Son Döneminde İslahat ve Tarikatlar: Bektaşilik ve Nakşibendilik Örneği”. *EKEV Akademi Dergisi* 13, sy.. 38 (2009): 39-60.
- Hakyemez, Cemil. “Tekke ve Zaviyeler Kanunu Çerçevesinde Alevilik- Bektaşilik”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2014/1): c. 13, sayı: 25, 161-174.
- Hasluck, F. W. *Bektaşilik İncelemeleri*. İstanbul: Say Yayınları, 2012.
- Işık, Zekeriya. *Şeyhler ve Şahlar Osmanlı Toplumunda Devlet- Tarikat İlişkilerinin Gelişim ve Değişim Süreçleri*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2015.
- Işık, Zekeriya. *Devlet ve Tarikat-Osmanlı Toplumunda Devlet Tarikat İlişkilerinin İdeolojik ve Sosyolojik Zemini*. Konya: Çizgi Kitapevi, 2016.
- Işık, Zekeriya. *Tekkedeki İktidar Osmanlı İmparatorluğu’nda Toplumsal Alanda İktidar Mücadelesi*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2017.
- Işık, Zekeriya. “XIX. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo- Ekonomik Değişim Süreci ve Tarikatlar”. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8, sy. 2 (Aralık 2015): 545-574.
- Işık, Zekeriya. “Muhibban Dergisi’nin 20. Yüzyıl Başlarında Tarikatları Savunma ve İtibar Kazandırma Çalışmaları”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15, sy,30 (2016/2): 399-427.
- Işık, Zekeriya. “Hasan Balım Sultan Zaviyesi’nin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Tarihi”, *Turkish Studies* (2018): 315-334.

- İhsanoğlu, Ekmeleddin. “Modernleşme Süreci İçinde Osmanlı Devleti’ nde İلمي ve Mesleki Cemiyetleşme Hareketlerine Genel Bir Bakış”. *Osmanlı İلمي ve Mesleki Cemiyetler, Ed. Fak. Basımevi, (1987):1-32.*
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. “Cemiyet-i İلميye-i Osmaniye”.*Diyanet İslam Ansiklopedisi. 7:333-334.Türk Diyanet Vakfı Yayınları.*
- İnalcık, Halil. *Tanzimat ve Bulgar Meselesi.* İstanbul: Eren Yay., 1992.
- İpşirli, Mehmet. “II. Mahmud Döneminde Vakıfların İdaresi”. *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri, Edebiyat Fak. Yay. (1990).*
- İşlek, Ali Emre. Trabzon Eyaleti’nde Devlet- Postnişin İlişkileri (1789-1838). Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2014.
- Kandemir, M. Yaşar. “Muhaddis”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi. 30: 392-394.* İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Kara, İsmail. *Din ile Modernleşme Arasında.* İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.
- Kara, İsmail. “Çağdaş Türk Düşüncesinde Bir Tenkit/Tasfiye Alanı Olarak Tasavvuf ve Tarikatlar”, *Osmanlı Toplumunda Taavvuf, Haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: TTK Yayınları, (2005): 561-585.*
- Kara, Mustafa. *Tekkeler ve Zaviyeler.* İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977.
- Kara, Mustafa. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Tasavvuf ve Tarikatlar”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, IV, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.*
- Kara, Mustafa. *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekke ve Zaviyeler.* İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000.
- Kara, Mustafa. *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları Tarikatlar-Tekkeler-Şeyhler.* İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.
- Kara, Mustafa. *Dervişin Hayatı Sûfînin Kelâmı Hal Tercümeleri Tarikatlar İstilahlar.* İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- Kara, Mustafa. “Bursa Tekkeleri ve Tasavvufî Hayat Üzerine Genel Bir Değerlendirme”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 2, sy. 2 (1987).*
- Kara, Mustafa. “II. Abdulhamid Dönemine Tasavvuf Tarihi Açısından Genel Bir Bakış”. İstanbul: *II. Abdulhamid ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri, Seha Neşriyat, 1992.*
- Kara, Mustafa. “İkinci Meşrutiyet Devrinde Dervişlerin Sosyal ve Kültürel Etkinlikleri”. Haz. Ahmet Yaşar Ocak. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Kaynakları-Doktrin-Ayin ve Erkan-Tarikatlar-Edebiyat-Mimarî-İkonografi-Modernizm, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara (2005): 538-540.*
- Kara, Mustafa. “Dergâhlar ve Mersiyehânlar”. *Türk Edebiyatı, sy. 411 (Ocak 2008): 10-15.*

- Kara, Mustafa. "Tekke Eğitimi ve Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6, sy. 12 (2008).
- Kara, Mustafa. "Tekke". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 40: 368-370. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Karal, Enver Ziya. *Selim III'ün Hattı Hümayunları-Nizam-ı Cedî-(1789- 1807)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1946.
- Karpat, Kemal. *İslâmın Siyasallaşması*. Çev. Şiar Yalçın. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Kaya, Doğan. *Yunus Emre ve Seçme Beyitler*. Sivas: Vilâyet Kitabevi, 2009.
- Kaya, Umut. "Osmanlı'da Din Hizmeti Görevlilerinin Atanma ve Çalışma Şartlarını Düzenleyen Tevcîh-i Cihât Nizâm-nâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21/1 (June 2017): 203-254.
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*. İstanbul: Bilge Yayınları, 2001.
- Kazıcı, Ziya. *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2006.
- Kılıç, Rüya. "Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşebendi İlişkinine Farklı Bir Bakış: Hâlidî Sürgünleri". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy.: 17 (2006):103-119.
- Kızıler, Hamdi. "Osmanlılarda İlk Yerel Manevî Oluşum: Hacı Bayram Velî ve Bayramiyye Ekolünün Anadolu'ya Etkisi". *OTAM*, sy. 32 (2012):67-80.
- Kopar, Metin, Murat Yolun." 18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Borçlar Tarihine Bir Bakış". *History Studies Volume*, sy. 4/1 (2012): 335-358.
- Köksal, Ahmet. "1897 Türk-Yunan Harbi'nde Trabzon Redif Taburları". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, sy. 24 (2018): 235-268.
- Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2013.
- Köprülü, M. Fuad. "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü". *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi* (1983): 351-408.
- Köse, Fatih. "İstanbul Halveti Tekkeleri". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Köse, Fatih. "Şehrin Savunmasında Sivil Cephe Olarak Tekkeler". Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, 2016.
- Kuran, Ercüment. *Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çev. Metin Kıratlı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.

- Maden, Fahri. “Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları”. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, 2010.
- Maden, Fahri. “Hacı Bektaş Velî Tekkesi’nde Nakşî Şeyhler Ve Sırrı Paşa’nın Lâyhası”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sy. 59 (2011):159-180.
- Manastırlı Mehmet Rıfat Bey. *93 Harbi Faciası*. Hazırlayan. Tahsin Yıldırım. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2010.
- Manav, Nursel. “Mazuliyet Sandığı’nın Kuruluşu Ve Kuruluşuna Yol Açan Sebepler”. *Türkiyat Mecmuası*, 27/1 (2017): 215-224.
- Muhammed Ebu Zehra. *İslama Davet*, Çev. Maşuk Aydın. Ankara: Birleşik Dağıtım Yayını.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül -Vukuat III- IV*. Sad. Neşet Çağatay. Ankara: TTK Yayınları, 1992.
- Ocak, Ahmet Yaşar. Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar). Ankara: TTK Yayınları, 1992.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Babailer İsyanı*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1996.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler(15-17. Yüzyıllar.)* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar Makaleler- İncelemeler*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Zaviyeler: Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme”. *Vakıflar Dergisi* 12, (1978):247-269.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Bektaşîlik”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 5: 373-379. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ocak, Ahmet Yaşar ve S. Faruqhi. “Zaviye”. *İslam Ansiklopedisi* 13:468-476. İstanbul:TDV Yayınları, 1993.
- Okumuş, Ejder. Cihan Ahmet ve Avcı Mustafa. *Osmanlı Devleti’nde Eğitim, Hukuk ve Modernleşme*. İstanbul: Ark Yayınları, 2006.
- Orman, İsmail.”Türbe”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 41: 464-466. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ortaylı, İlber. “Tarikatlar ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Yönetimi”. *OTAM* 6, (1995): 281-287.
- Öcalan, Hasan Basri. *Bursa’da Tasavvuf Kültürü*. Bursa: Gaye Kitabevi, 2000.

- Ölmez, Adem. “1897 Osmanlı-Yunan Savaşı’nda Epir Cephesinin Savaşın Sonucuna Etkileri”. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, sy.1 (2009): 81-88.
- Öngören Reşat. “Şeyh”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 39: 50-52. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özcan, Abdülkadir. Asakiri Mansûre-i Muhammediyye. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 3: 457-458. İstanbul Türk Diyanet Vakfı Yayınları,1991.
- Özdemir, Rifat. “Osmanlı Devleti’ nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Siyaseti”. Elazığ: *Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu*, (1993).
- Özer, Ekrem. “Osmanlı’ da Tekke ve Tarikat Islahâtları -II. Mahmud Dönemi ve Sonrası”. Doktora Tezi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı*, 2007.
- Özkaya, R. Yücel. “Tanzimat’ ın Siyasi Yönden Meşrutiyet’ e Etkileri ve Cemiyet- i İslamiyye Başkan Vekili Muhiddin Efendi’ nin Meşrutiyet Hakkındaki Düşünceleri”. *Tanzimat’ ın 150. Yıl Dönümü Uluslararası Semp.*, (1994).
- Özköse, Kadir. “Hacı Bayram Velî ve Yaşadığı Döneme Tesiri”. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 12 (2004): 53-72.
- Öztürk, Nazif. *Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Öztürk, Nazif. “Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti”. *DİA*. 11: 521- 524. İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Öztürk, Nazif.”Mütevelli”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 32: 217-220. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul: 1983.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. III, İstanbul: MEB, 2004.
- Rasim, Ahmed. *İstibdattan Hakimiyet- i Milliyye*. İstanbul: Vatan Matbaası, 1923.
- Reşat, Ali. *Devlet-i Osmaniye Asr-ı Hazır Tarihi*. Dersaadet(İstanbul): Kanaat Kütüphanesi, 1913.
- Revnakoğlu, Cemaleddin Server.*Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü*. Yayına Hazı. M.Doğan ve İsmail Dervişoğlu, İstanbul: Kırkambar Kitaplığı, 2003.
- Rıfkı, Ahmed. *Bektaşî Sırrı Müdafaasına Mukâbele*. c. IV, Dersaadet: Asır Matbaa ve Kütüphanesi, 1328.
- Sakal, Mustafa ve Ali Gökhan Gölçek. “Osmanlı Devleti’nde Mali Bunalım ve Reform”. *Sosyoekonomi*, sy. 25/34 (2017): 11-32.
- Sami, Şemseddin. *Kâmus-ı Türkî*, Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317.

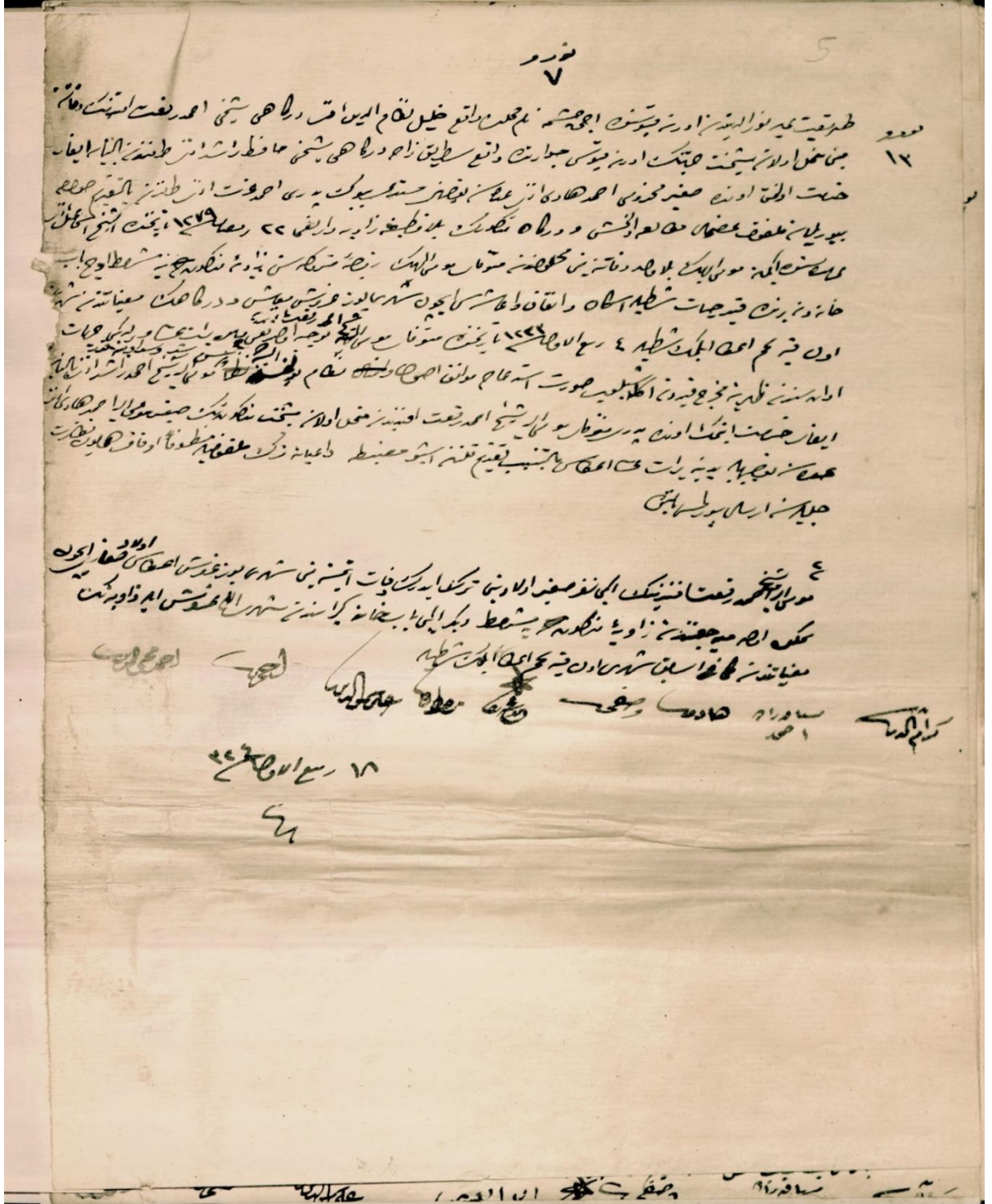
- Savaş, Saim. Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi. İstanbul: Dergah Yayınları, 1992.
- Savaşkan Cem Bahadır.” Hayâlî Bey’in Seyr u Sülûku Çağrıştıran Bir Gazeli”. *Journal of Turkish Language and Literature* 3, sy. 1 (2017): 24-37.
- Serbestoğlu, İbrahim. “1897 Türk-Yunan Savaşı’nda Ecnebilerin Zararlarının Tazmîni Meselesi”. *OTAM*, sy.34 (2013): 223-243.
- Soyyer, A.Yılmaz. *Şu Bizim Bektaşiler*. İstanbul: Post Yayınevi, 2016.
- Şahin, Haşim. “Somuncu Baba.” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 37:377-378.
- Şahin, Haşim. “Ömer Dede Sikkînî.” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 34:55-56.
- Şeker, Mehmet. *Fetihlerle Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987.
- Şimşek, Halil İbrahim. “Türk Modernleşmesi Sürecinde Tasavvuf Alanında Ortaya Çıkan Bazı Yöntem Tartışmaları”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, sy. 9 (2006/1).
- Şimşek, Kamuran.“Norveçli Doktor Hans Dae’nin Gözünden 1897 Osmanlı-Yunan Harbi’nde İlk Yardım Ve Tedavi Hizmetleri”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sy. 33/1 (2018): 149-181.
- Tabakoğlu, Ahmet ve Okan Çağlar Taşdirek.” Osmanlıda Mâlî Denetimin Kurumsal Gelişimi - Maliye Teftiş Heyetinin Kuruluşu”. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 13, sy.2 (Mayıs 2015): 91-113.
- Tanman, Mehmet Baha. “İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemesi”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990.
- Tanman, Mehmet Baha, “Asitane”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*.3:465-466. İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Tanman, Mehmet Baha. “Osmanlı Şehrinde ve Mahallesinde Tekkelerin Yeri: İstanbul Örneği”. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler* (2005).
- Tanman, M. Baha ve Sevgi Parlak.”Tekke”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 40. 370-379. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: İÜ Ed. Fak. Yayınları İbrahim Horoz Basımevi, 1956.
- Tanrıkorur, Barihüda. “Mevleviyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29: 468-475. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Tatcı, Mustafa. “Yunus Emre”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 43: 600-606. İstanbul: TDV Yayınları , 2013.
- Tek, Abdurrezzak. “Azîz Mahmud Hüdâyî’nin Seyru Sülûk Anlayışı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Bursa, 179-191.

- Tevcîh-i Cihât Nizamnâmesi ve Haraç Tarifesi, Nşr. İkbâl Kütüphanesi Sahibi Hüseyin, Dersaadet, 1332/1913.
- Tunçel, Ahmet Kamil , Murat Yıldırım.” 1854- 1874 Döneminde Osmanlı Devleti’nin Dış Borçlanması: Kaç Milyar Dolar Osmanlı Devleti’nin İflasına Neden Oldu?”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16, sy.1 (1 Haziran 2014) : 1-26.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Nefis”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 32: 529-531. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Ürkmez, Naim. “II. Abdülhamid’in Modernleşme Anlayışı”. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2006.
- Vassaf, Hüseyin. *Sefine- i Evliya I*. Sad. Mehmet Akkuş- Ali Yılmaz. İstanbul: Seha Neşriyat, 1990.
- Yakut, Esra. *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- Yapıcı, Ahmet. “Türkiye’de Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasının Sosyolojik Sonuçları”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, 2012.
- Yedi yıldız, Bahaeddin. *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: TTK, 2003.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- Yılmaz, Abdulkadir. “Hat Sanatında Hareke ve Noktalamanın Tarihi Seyri (Kur’ân-ı Kerîm’in Harekelenmesi ve Noktalanması)”. *Atatürk Üniversitesi Dergisi* (2003): 43- 80.
- Yurdakul, İlhami. *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtı’nda Reform (1826-1876)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Yücel, Erdem. “Beşiktaş/ Bahâriye Mevlevihânesi”. *Sanat Tarihi Yıllığı, Edebiyat Fakültesi Yayınları* (1983).
- Yücer, Hür Mahmut. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19.Yüzyıl)*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Zubaida, Sami. *İslam Dünyasında Hukuk ve İktidar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

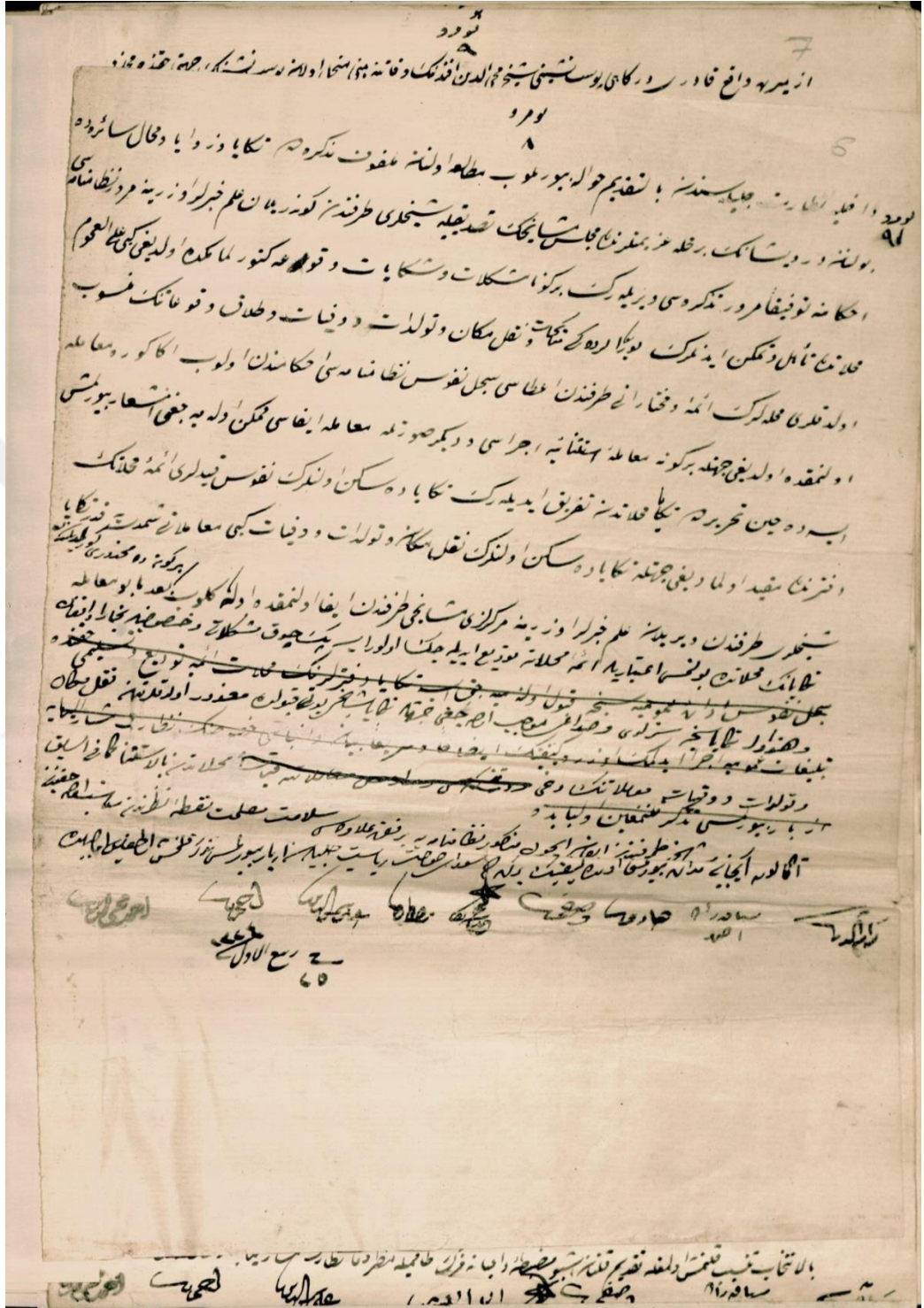
EKLER

EK-1: Halil Nizâmeddin Dergâhı Şeyhi Ahmet Rıf'at Efendi'nin vefatıyla kayd-ı hayat şartıyla şeyhe tahsis edilen maaşın Şeyh Muhammed Rıfka Efendi'ye tevcih olduğuna dair bilgiler ihtiva eden belge.

Meşihat Arşivi 1776 Nolu Tekke ve Zaviye Defteri Nr. 5

EK-2: Şeyh Muhiddin Efendi'nin vefatıyla söz konusu tekke de lazım gelen şartlara uyulmadığına dair şikayet bildiren belge.

Meşihat Arşivi 1776 Nolu Tekke ve Zaviye Defteri, Nr. 6

EK-4: Şâ'bâniyye tarikatından Aktaş dergâh-ı şerifi Şeyh Abdal Efendi'nin vefatıyla memur olan oğlu Muhammed Faik Efendi bulunduğu görevinden istifa ederek imtihana tabi tutulmuş, başarılı olması neticesinde postnişinlik tevcihinin uhdesine verildiğine dair belge.

۱۵

۱۶

مذکر

عبد و اولاد عیال عیال قاضی کاتب مولوی خان متبخت جرنه باریت حال متفرضا اولی شیخ محمد بن
افزیند و قاضی متبخت منی سخی اولی متبخت مذکورہ نہ شرط واقف و نعال قیسی و جیم کبیر انجلی
شیخ اسماعیل حق حق افندہ سے تجمیر حق افندہ قضا مذکور محکمہ شرعیہ سے معطی اعلیٰ ادرہ
محلہ مجسارہ سندہ تنظیم اولیہ با قلم مضبوط اید باریت حال و وقفہ صورتیہ لفا کوندر لیکر ذرا
ولایت مسالیرا محبس ادارہ سندہ اوقاف ہدیہ نصبت جدیدہ ایسی اناقب بظرف
حضور عالی جناب سیدنا ہدیہ بمقتضی حوالہ جو بیلا مضبوط در برکتہ مصدق اولی

ذرا اہنامہ مولوی خان متبخت جرنہ متفرقی متوفی شیخ محمد بنیا افزیند محولہ نہ اہل بلکہ
کبیر انجلی شیخ اسماعیل حق حق افندہ سے تجمیر حق افندہ کہ استعار محلہ اصول و قضا نہ متوفیہ
ادارہ ربوہ سیانہ موجود وقفہ صورتیہ نظراً در گاہ مذکور متبخت جرنہ عہدہ
تجمیر اہل نہ صبح اولاد و وقفہ کبیر بلکہ زائد اجازت نامہ بیدہ حالت الی شرط بولہ بغیر
و معالیر شیخ اسماعیل حق افزیند اجازت نامہ ایسی اولادینہ لڑ بوجہ حق کو بید مینہ
بانہ بر حسب شرط واقف لازم کلا اجازت نامہ رضی باللہ تعالیٰ اولی جہاں الکی نقصانہ
اید کہ نصبت معالہ تجمیر نامہ اجری الخ خندہ ہجو مذکر داعیانہ وزن ربوہ نہ
باب مظرف واقفیت مسالیرا ایسی جو بیسی تذکر ایری اولی

۱۷

۱۸

۱۹

۲۰

۲۱

۲۲

۲۳

۲۴

۲۵

۲۶

۲۷

۲۸

۲۹

۳۰

۳۱

۳۲

۳۳

۳۴

۳۵

۳۶

۳۷

۳۸

۳۹

۴۰

۴۱

۴۲

۴۳

۴۴

۴۵

۴۶

۴۷

۴۸

۴۹

۵۰

۵۱

۵۲

۵۳

۵۴

۵۵

۵۶

۵۷

۵۸

۵۹

۶۰

۶۱

۶۲

۶۳

۶۴

۶۵

۶۶

۶۷

۶۸

۶۹

۷۰

۷۱

۷۲

۷۳

۷۴

۷۵

۷۶

۷۷

۷۸

۷۹

۸۰

۸۱

۸۲

۸۳

۸۴

۸۵

۸۶

۸۷

۸۸

۸۹

۹۰

۹۱

۹۲

۹۳

۹۴

۹۵

۹۶

۹۷

۹۸

۹۹

۱۰۰

Meşihat Arşivi 1776 Nolu Tekke ve Zaviye Defteri, Nr. 8

EK-5: Mevlevihâne meşihat cihetinin Şeyh Muhammed Münib Efendi'nin yerine geçecek olan büyük oğlu İsmail Hakkı Efendi uhdesine tevcih olunması gerekirken icazetnamesi görülmediğine dair kaydın belgesi.

۶۹

۲۴

۲۵

۲۶

۲۷

۲۸

۲۹

۳۰

۳۱

۳۲

۳۳

۳۴

۳۵

۳۶

۳۷

۳۸

۳۹

۴۰

۴۱

۴۲

۴۳

۴۴

۴۵

۴۶

۴۷

۴۸

۴۹

۵۰

۵۱

۵۲

۵۳

۵۴

۵۵

۵۶

۵۷

۵۸

۵۹

۶۰

۶۱

۶۲

۶۳

۶۴

۶۵

۶۶

۶۷

۶۸

۶۹

۷۰

۷۱

۷۲

۷۳

۷۴

۷۵

۷۶

۷۷

۷۸

۷۹

۸۰

۸۱

۸۲

۸۳

۸۴

۸۵

۸۶

۸۷

۸۸

۸۹

۹۰

۹۱

۹۲

۹۳

۹۴

۹۵

۹۶

۹۷

۹۸

۹۹

۱۰۰

Meşihat Arşivi 1776 Nolu Tekke ve Zaviye Defteri, Nr. 15

EK-6: Rifâiyye tarikatından Şeyh Muhammed Galip Efendi'nin kendi mülkünden vakfeylediği tekkeye yevmi iki akçeyle kendisinden sonra yerine oğlu Seyyid Cemâleddin Efendi'nin vazifeyi ifa edinceye değin Şeyh Bedrettin Efendi uhdesine tevcihine dair belge.

قطوفی دلاوتی داخذه بولک لوسنه مرکزی اولای بولی قصبه سنک فائده طریقت عبیه سعجانه دهه انقصه درگاه ترفی
 شیخی عباده افندیو دفعه دفاتر منی منی اولای سنک جوقه بری محله دهه سه تبهیری مقصدا محله
 استعاییه متوفای موالیله صلی کیراغلر محضاً انقصه که م قضای تعارف مخارج مامورینه مستخدم بلایه
 محلی کدرسه توجیهی جوقه کیرلیوب مفدو ایریم جفته تخریب عبیه استخوانه ابراسیه مفدو رتبه وقایعی استعاییه
 دفعه صلی محبتی اعیان فرجه رضی موافق اصول و امتثال کویله اهل بیغه ایستایی ماکره در سعاده کلمه مستحق موالیله
 تبلیغی غنچه مقصدا ارباب مشغله بولک نیایه سولایه اولای استعاییه بناء موالیله فائده انقصه در عبیه مکلون
 محبت واجعت و مامورینه استعفا ایستایی بیانه مبادرت ایستایی فرجه محلی اصول استعاییه ابراسیه
 لایق کلام اعلی و مضبوطه سنک بتقسیم علی اصول و عبیه ایستایی تاریخ و ۱۲ نوزده نوزده
 عهد اول نوزده سنک لواء مذکور محبتی داره سنک اوقاف همایونه نظارت حلیه کوزر یوب حواله بولایه
 مع تاریخ ۸۴ نوزده مضبوطه جهت مذکوره نه عهد لایه توجیهی مستحق موالیله فائده انقصه عم زاده
 ابراهیم انقصه طرفه در بولک و مخالف ادرینه موالیله فائده انقصه برای استعانه باکرضات دعوت ایستایی درین مکان
 در بولک حاله دعوت واقعه اجابت ایستایی اظهار عجزیه محل ایستایی منی و کندی ایستایی که م تعارف مخارج
 مامورینه بلایه در طریقت منتسب اولای فرجه جهت مذکوره نه لواء حضرت ایستایی موالیله ابراهیم انقصه
 توجیهی دلالت ایستایی مستحق غنچه ایستایی توجیهی جوات نقصه سنک بخجی ماده سنک بر جهت منی اول نوزده
 اهل اول نوزده و ایستایی در بولک مصرح هلیوب متوفای موالیله اهل و مفدو در ذکوره طریقتی حاکمه
 صراحت نقصه میم قارشو مضبوطه مذکوره م بلیه طریقتی ادرینه جهت مذکوره نه در کله بولک
 موالیله ابراهیم انقصه توجیهی ایستایی مخالف حکم نقصه ایستایی و موالیله فائده انقصه مامورینه مذکوره نه
 استعفا ایستایی بانک و اولای استعفا و جواباً تعارف و بیانه نظارت عبیه سنک تقیم هلیوب
 بولک ۸۲ مصفا تاریخ ۴۷ نوزده سنک م بلیه نظر مامور مذکور زانی اهل بیغه و کدرسه
 مامورینه دعوت امنیت بلیه ایستایی ایستایی بولک بوجهه محبتی استعاییه ابراسیه در بولک

Meşihat Arşivi 1776 Nolu Tekke ve Zaviye Defteri, Nr. 49

EK-7: Hacı Bektâş-ı Veli dergâhın'da çıkan karışıklıkların görevli tarafından teftiş edilmesine dair belge.

75
1000
ابو ننگه سید محمد و نظیر حوراسی در عهد جناب سید محمد قزاقی در معالعه اولاد
بر وجهی شهادت ایفای معالعه اولاد و شیخ هاشمی افندی و بقایا مورثی منسوب الیها و فیض
ایضا حضورت قریه و لایستیک امور و شکار بیولر تفرقت
ارفاق کلید مفتی و متوازی حضور طرفین باقیه حلال بیولر ابو ننگه و نظیر معالعه اولاد
بعون انصاف و غیر بیان اولاد اولاد درون سکه بیای بیولر یعنی در راه حاجی بیولر و در راه
بدست تشریفکات ایضا اتخاذ اولاد اولاد مورث بنیاد اولاد فیروز اولاد فیروز صورت صورت
اراق حضورت جواباً از بیولر تفرقت
عبدالقی معالعه باقیه حلال بیولر ابو ننگه و نظیر معالعه اولاد درون و معالعه حور در راه بیولر
محل تفتیش اولاد کلید مفتی حاکم شریک ابو ننگه و نظیر معالعه اولاد فیروز اولاد فیروز صورت صورت
تفرقت
رأی کسب اولاد حور و اولاد
امروزه حالتون اعظمه باقیه حلال بیولر ابو ننگه و نظیر معالعه اولاد فیروز اولاد فیروز صورت صورت
بیولر مورثی بیولر از سال بیولر تفرقت
صدیق اولاد حلال بیولر ابو ننگه و نظیر معالعه اولاد فیروز اولاد فیروز صورت صورت
حور بیولر ابو ننگه و نظیر معالعه اولاد فیروز اولاد فیروز صورت صورت
و حاله حضورت بیولر معالعه اولاد فیروز اولاد فیروز صورت صورت
هزاره کار در انیت شریک بیولر تفرقت معالعه اولاد فیروز اولاد فیروز صورت صورت

Meşihat Arşivi 1776 Nolu Tekke ve Zaviye Defteri, Nr. 75

